

Food and Agriculture
Organization of the
United Nations

Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале до 2027. године

Пале, јуни, 2021.

Пројектни тим

Овај нацрт Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја је израдио и припремио тим у сљедећем саставу:

- Гордана Роквић Кнежић, домаћи консултант и професор Универзитета у Бањој Луци
- Никола Кнежић, домаћи консултант за прехранбену технологију и системе квалитета
- Мирјана Радовић, координаторица пројекта испред ФАО
- Владо Пијуновић, шеф канцеларије ФАО за Босну и Херцеговину
- Звуагинтсев Дмитру, шеф регионалог уреда ФАО
- Мортен Квистгаард, међународни консултант

Захвала

Надлежан тим испред организације УН-а ФАО би се желио искрено захвалити на пруженој помоћи и указаној сурадњи у provedби пројекта сљедећим организацијама и особама:

- Бошку Југовићу, начелнику општине Пале
- Жарку Човићу, в.д.начелника за привреду и друштвене дјелатности општине Пале и локалној контакт особи за Пројект
- Учесницима радионица у процесу израде Локалног плана

Садржај

1. САЖЕТАК.....	5
2. АНАЛИЗА КОНТЕКСТА И ЊЕГОВА ПОВЕЗАНОСТ С ДРЖАВНИМ, ЕНТИТЕТСКИМ И ЛОКАЛНИМ РАЗВОЈНИМ ОКВИРОМ И МЕТОДОЛОГИЈОМ	7
2.1. Анализа контекста и његова повезаност с државним, ентитетским и локалним развојним оквирима	7
2.2. Методологија израде Стратегије локалног руралног развоја	7
3. АНАЛИЗА СТАЊА	10
3.1. Географски положај	10
Административни и привредни центар општине је град Пале. Општина Пале је територијално и економски организована у 10 мјесних заједница: МЗ Брезовице, МЗ Јасик, МЗ Коран, МЗ Мокро, МЗ Пале, МЗ Подграб, МЗ Прача, МЗ Обилићево, МЗ Душаново и МЗ Станица Пале са 63 насеља.....	
3.2. Социоекономски развој	10
3.2.1. Демографске карактеристике /трендови	10
3.2.2. Стање запослености и незапослености општине Пале	15
3.2.3. Свеукупни економски развој / значај пољопривреде у економији.....	17
3.3. Пољопривреда, храна и рурални развој.....	21
3.3.1. Опћи трендови пољопривредне производње.....	21
3.3.2. Месо и месни производи.....	34
3.3.3. Млијеко и млијечни производи	34
3.3.4. Остале гране прерађивачког сектора	35
3.3.5. Координација ланца вриједности и развој тржишта	36
3.4. Рурална економија, квалитета живота и диверсификација економских активности.....	37
3.4.1. Рурална економија и квалитета живота	37
3.4.2. Диверсификација економских активности.....	48
3.5. Туризам на подручју општине Пале	49
3.6. Управљање ресурсима	51
3.6.1. Биодиверзитет и генетски ресурси	51
3.6.2. Шумарство.....	54
3.6.3. Пољопривредно земљиште	55
3.6.4. Хидрологија.....	56
3.6.5. Клима	56
3.6.6. Органска пољопривредна производња	57
3.6.7. Квалитет ваздуха/воде/земљишта	57
3.7. Пољопривредне савјетодавне службе	58
3.8. Структура локалне управе и политика пољопривредног и руралног развоја.....	59
4. ИДЕНТИФИКОВАЊЕ ПРИОРИТЕТА И ПОТРЕБА РАЗВОЈА.....	64
4.1. Постојећи развојни документи на нивоу државе, ентитета и општине.....	64
4.2. SWOT анализа према тематским групама	66
4.3. Дефинисање потреба за локалним развојем.....	67

5. ВИЗИЈА.....	69
6. ЦИЉЕВИ И МЈЕРЕ	70
Унакрсни циљеви.....	87
Родна једнакост	87
Демографска ревитализација.....	87
Заштита животне средине и прилагођавање климатским промјенама.....	88
7. ФИНАНСИЈСКИ РЕСУРСИ	91
8. ПРАЋЕЊЕ И ЕВАЛУАЦИЈА.....	93
Референцес.....	95

Списак скраћеница

н.в.	Надморска висина
КМ	Конвертибилна марка
БиХ	Босна и Херцеговина
ЗПП	Заједничка пољопривредна политика
ЦЛЦ	ЦОРИНЕ Ланд Цовер (Инвентаризација покрова земљишта у склопу Програма ЦОРИНЕ)
ЦЛЛД	Цоммуниту-лед лоцал девелопмент (Локални развој вођен заједницом)
ЕУ	Европска унија
ФАО	Фоод анд Агрикултуре Организатион оф Унитед Натионс (Организација Уједињених нација за храну и пољопривреду)
БДП	Бруто домаћи производ
БДВ	Бруто додатна вриједност
ХАЦЦП	Хазард Аналусис Цритицал Цонтрол Поинт (Анализа опасности и критичних контролних тачака)
ИПАРД	Инструмент фор Пре-Аццессион ин Рурал девелопмент (Инструмент за претприступну помоћ у руралном развоју)
МПШВ	Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде
ОЕЦД	Организација за економску сарадњу и развој
РС	Република Српска
КПП	Кориштена пољопривредна површина
УН	Уједињене нације

1. САЖЕТАК

Израда Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале, координисана је од стране локалне управе општине Пале, а подржана од стране Свјетске организације за храну и пољопривреду (ФАО) кроз пројекат “Јачање капацитета приватних и јавних сектора у приоритетним ланцима вриједности”.

Главни циљ Стратегије за пољопривреду и рурални развој општине Пале је пружити оквир за динамичнији развој сектора пољопривреде и руралних подручја у цјелини, те ускладити главне правце развоја пољопривреде и руралних подручја општине са стратешким оквиром развоја на нивоу Републике Српске и Босне и Херцеговине. У том смислу развојне мјере дефинисане Планом се надопуњују на већ постојеће мјере за развој пољопривреде и руралних подручја на републичком нивоу, при чему се настоји избјећи дуплирање мјера, а постићи циљано усмјеравање средстава у складу са приоритетним потребама локалног развоја које су произашле из Анализе стања развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале.

Временски оквир за реализацију Локалног акционог плана постављен је за период 2021. - 2027. чиме је усклађен са периодом доношења новог стратешког оквира на републичком нивоу, као и на нивоу ЕУ.

Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале је документ који по први пут обрађује развој руралних подручја општине са једног ширег аспекта, осим аспекта развоја једног сектора (пољопривреде и шумарства), већ сагледава развој руралних подручја са ширег интегралног приступа који укључује развој осталих непољопривредних активности, укључивање шире друштвене заједнице у процес развоја, као и уважавање стања у погледу заштите животне средине и одрживог развоја.

У том смислу Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале без обзира што се доноси на локалном нивоу, узима у обзир и смјернице Европске уније за одржив развој пољопривреде и руралних подручја које су дефинисане Зеленим планом ЕУ односно Зеленом агендом за Западни Балкан, те њима придружених Стратегија за заштиту биодиверзитета, Стратегије од фарме до стола и Стратегије „једно здравље“. Па иако се законодавни оквир за провођење принципа дефинисаних ових стратешким документима донсои на републичком нивоу, одговорност је локалне управе да осигура оквир за успјешно прилагођавање субјеката у сектору новим околностима пословања на тржишту, те да усклади стратешке смјернице локалног руралног развоја са оквирима које доноси Зелени план.

Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале је документ који по први пут дефинише партнерство као модел управљања руралним развојем и као тијело надлежно за спровођење овог стратешког документа. Партнерски приступ у управљању руралним развојем подразумијева сарадњу јавног, пословног и цивилног сектора у свим фазама планирања, реализације и праћења Локалних развојних планова. На тај начин осигурава се већи степен транспарентности и постизање консензуса у усаглашавању развојних приоритета, те унапређује оквир за финансијско планирање и реализацију програма развоја.

Важно је напоменути да је Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале урађен у вријеме када се систем пољопривредне производње у Босни и Херцеговини (БиХ) постепено мијења услјед конкурентног притиска проузрокованог интегрисањем регионалних тржишта и увођењем бесцаринског приступа држава чланица ЕУ тржиштима у БиХ. Због свих тих битних промјена, предвиђа се ширење производње и продаје у одређеним нишама пољопривредних производа, док ће производња друге робе опадати. Стратегија развоја

пољопривреде и руралних подручја општине Пале је конципиран тако да подржава прилагођавање таквим промјенама у складу са приоритетима развоја дефинисаним на локалном нивоу. Стога ће рурални развој постати све значајнији елемент пољопривредне политике, особито осмишљавања и провођења мјера којима ће се помоћи локалном становништву да изнађе алтернативне изворе стицања прихода и запослења изван пољопривредне производње, с обзиром на опадање укупне запослености у примарној пољопривредној производњи. Стога Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале пружа оквир помоћу којег ће ово бити могуће постепено постићи, притом осигуравајући јачање комерцијално одрживе пољопривредне производње и прераде.

План садржи:

- i. Сажету анализу постојеће ситуације у општини Пале, с нагласком на пољопривреду и рурални развој;
- ii. Сажету анализу предности, недостатака, могућности и пријетњи по пољопривреду и рурална подручја општине Пале;
- iii. Стратешки оквир и приоритете развоја пољопривреде и руралних подручја у наредних шест година;

Визија развоја пољопривреде и руралних подручја: Општина Пале као прва општина у оквиру града Источно Сарајево и престижно туристичко мјесто са развијеном пољопривредном производњом заснованој на знању и иновацијама коју покрећу млади људи.

Општина на обронцима Јахорине са препознатљивим аутохтоним производима који се производе на пољопривредним газдинствима и надовују туристичку понуду цијеле регије.

Општина Пале као прва општина Републике Српске која је заштитила и брендира село (јахорински/романијско) као дио свог руралног наслеђа.

Општина Пале као прва општина Републике Српске која свој економски развој подређује заштити природних ресурса и тиме чува природни капитал за будуће генерације.

На основу утврђене визије, циљеви Локалног акционог плана за пољопривреду и рурални развој могу бити исказани на сљедећи начин, кроз 3 општа циља: (1) Развој пољопривредне производње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта, (2) Побољшање квалитета живота у руралним подручјима кроз остваривање нових извора прихода и унапређења физичке инфраструктуре и доступности јавних/друштвених услуга и (3) Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала.

Успјешно остварење визије и општих циљева Локалног акционог плана за пољопривреду и рурални развој захтијева комбинацију различитих извора финансирања и многе ресурсе како би се провеле потребне акције и 16 предложених мјера.

2. АНАЛИЗА КОНТЕКСТА И ЊЕГОВА ПОВЕЗАНОСТ С ДРЖАВНИМ, ЕНТИТЕТСКИМ И ЛОКАЛНИМ РАЗВОЈНИМ ОКВИРОМ И МЕТОДОЛОГИЈОМ

2.1. Анализа контекста и његова повезаност с државним, ентитетским и локалним развојним оквирима

Приликом израде Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале узети су у обзир главни елементи развојних планова у области пољопривреде и руралног развоја на нивоу државе Босне и Херцеговине и на нивоу Републике Српске, као и релевантних развојних планова на општинском нивоу. Дати стратешки и развојни оквир обухвата:

1. Стратешки план руралног развоја Босне и Херцеговине за период 2018. - 2021.
2. Стратешки план развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске за период 2014. - 2020.
3. Стратегија развоја општине Пале за период од 2017. до 2026. године

С обзиром на дати временски оквир важећих стратешких докумената, у оквиру којег су паралелно са израдом Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале, реализоване активности на доношењу нових стратешких докумената за период до 2027. године, како на нивоу државе тако и на нивоу Републике Српске, пројектни тим је узео у обзир информације о главним стратешким опредјељењима за будући период од стране надлежних институција.

Стратешки период до 2027. године за област пољопривреде и руралног развоја на нивоу Европске Уније означен је почетком реализације новог амбициозног плана Европске Уније, Европској Зеленог договора (Греен Деал) који укључује нову Стратегију за очување биодиверзитета, нову Стратегију „од фарме до виљушке“ и друге стратешке смјернице које доприносе главном циљу, првог зеленог континента. Земље Западног балкана су са доношење Зеленог плана ЕУ добиле нову обавезу усклађивања која ће овај пут бити подржана и са додатним средствима Инвестиционог фонда за Западни Балкан.

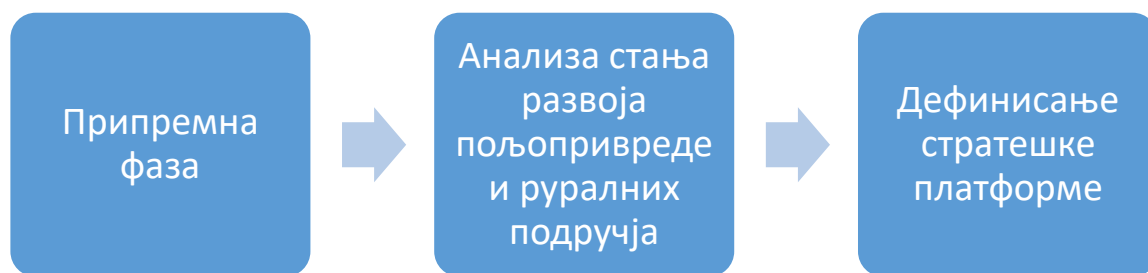
Осим наведених важећих докумената узети су у обзир и остали развојни документи који су претходили доношењу новог Локалног плана развоја пољопривреде и руралних подручја:

- Стратегија развоја аграра у општини пале до 2015. године
- Локални план управљања отпадом 2013. – 2018.
- Омладинска Политика општине Пале
- Акциони план енергетске ефикасности (апее) јединице локалне самоуправе Пале 2016. – 2018.
- Општински план заштите животне средине 2012. – 2018.

Битнији контекст горе споменутих докумената који су релевантни за конципирање и дефинирање циљева, приоритета и мјера у овом Локалног акционог плана за пољопривреду и рурални развој детаљније је описан у Поглављу 5 – Утврђивање приоритета и потреба развоја.

2.2. Методологија израде Стратегије локалног руралног развоја

Методолошки приступ у изради Стратегије односио се на УН методологију за интегрисано планирање локалног развоја (МИПРО). Ова методологија подразумева провођење процеса планирања у фазама, од којих су најважније припремна фаза, фаза анализе и фаза креирања стратешке платформе.

Шема 1: фазе у процесу планирања

Кориштен је интегрални приступ у смислу интеграције различитих сектора у структуру руралне економије у процесу креирања визије и праваца развоја, са нагласком на интегрисање пољопривреде, туризма и других економских дјелатности од значаја за развој општине Пале. Интегрални приступ је подразумијевао и интегрисање различитих друштвених група у процес планирања и дефинисања новог плана развоја: представници јавног сектора (општинска администрација, туристичка организација, савјетодавна служба, центар за социјални рад, завод за запошљавање), приватног сектора: представници пољопривредника, дрвопрерађивача, прерађивача, као и представници цивилног сектора: удружење произвођача воћа, удружење пчелара, удружење произвођача рибе и др.

Просторни приступ је подразумијевао дефинисање територије обухвата плана, која се у овом случају поклапа са административним границама општине Пале, те укључује комплетну територију општине класификовану као рурално подручје. Иако званичне категоризације руралног подручја нема у Републици Српској и Босни и Херцеговини за потребе израде овог плана кориштен је критериј густине насељености по км², по којем је рурални сваки простор који има мање од 150 становника по км². Према наведеној дефиницији општина Пале има једно урбано и 61 рурално насеље.

Партиципативни приступ примјењен је укључивањем свих локалних актера у процес израде Стратегије кориштењем различитих алата током све три фазе процеса планирања: радионице, интервјуи, анкете.

Припремна фаза се односила на мапирање актера од значаја за укључивање у процес планирање. Мапирање актера је подразумијевало идентификацију кључних актера, идентификацију њихових капацитета и интереса (колико могу и хоће); и одређивање могуће улоге у припреми и имплементацији стратегије. На основу спроведене анализе (током прве припремне радионице) именован је Локални тим за рад на изради Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја, као и контакт тачка, односно шеф тима (у овом случају начелник за привреду и друштвене дјелатности).

Фаза анализе обухватала је прикупљање података из секундарних извора о релевантним аспектима стања, прикупљање квалитативних података и анализу података са трендовима и налазима, креирајући на тај начин информацијски основ за праћење и анализу података. Методе и алати кориштени током ове фазе планирања односиле су се на: база података из секундарних извора, анкете и интервјуи за податке из примарних извора. Секундарни подаци су преузети од Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, Републичког завода за статистику Републике Српске, Завода за запошљавање Републике Српске, Агенције за посредничке, информатичке и финансијске услуге, Туристичке организације општине Пале, Агенције за мала и средња предузећа Републике Српске, релевантних Одјељења општине Пале. Примарни подаци су добијени укључивањем локалних представника у процес прикупљања

података, информација, те током дискусија вођених у процесу израде Стратегије, кроз организовање радионица и консултација вођених између радних састанака. У појединим елементима оцјене стања узете су у обзир и анализе и подаци претходних или важећих стратешких докумената на нивоу општине.

Један од најважнијих алата коришћених приликом израде ове Стратегије локалног руралног развоја и дефинисања стратешких циљева и приоритета је била анализа предности, недостатака, могућности и пријетњи (SWOT анализа) чија је сврха била сагледати предности и недостатке сектора пољопривреде, његових подсектора и цијели низ других дјелатности/услуга које су битне за рурални развој општине Пале те могућности и ограничења развоја општине. Што се тиче информација о руралном развоју које недостају (квалитет живота, диверсификација дјелатности и др.) коришћене су информације и подаци (резултати теренског истраживања) реализованих за потребе израде Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске за период до 2027. године.

Дефинисање стратешке платформе подразумијевало је дефинисање визије развоја сектора пољопривреде и руралних подручја до 2027. године, као и хијерархије циљева са припадајућим индикаторима, односно логике интервенције за будући стратешки период. Ова фаза је такође укључивала усклађивање са Плановим вишег нивоа на локалном, републичком и државном нивоу, као и главним стратешким смјерницама нове Заједничке пољопривредне политике Европске уније везаних за Зелени договор.

Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале је израђен по принципима транспарентности, уз отвореност према јавности у свим фазама његове израде. То је урађено кроз неколико радионица на којима су вођење стручне и јавне дискусије. На тим дискусијама и разговорима су учествовали сви заинтересовани актери, чланови локалног типа за израду Плана и остали заинтересовани актери с са директном или индиректном улогом у конципирању и након тога практичној провођењу Стратегије. На тај начин је Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја постао заједнички производ представника јавног, пословног и цивилног сектора, чиме је осигуран учинак на квалитету и завршни формат Стратегије.

Процес консултација

Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале до 2027. године је припремљен уз потпуну укљученост заинтересованих актера на локалном нивоу као и општинских власти.

У току реализације пројекта одржано је неколико састанака с именованим контакт тачкама и начелником општине у циљу вођења консултација око припреме Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале. Такође је одржано и неколико радионица, са представницима јавног, пословног и цивилног сектора, како би се постигао консензус око идентификовања актера који требају бити укључени у процес израде Стратегије, идентификовања структуре будуће Стратегије, структуре и извора података за анализу, валидације добијених резултата анализе, SWOT анализе, те консензуса око приоритета будућег развоја и начина дјеловања. Радионице су уједно имале и циљ обуке локалних представника на теме: развоја локалне заједнице, стратешког планирања, руралног развоја, Заједничке пољопривредне политике и др. Осим радионица становници руралних подручја и пословни субјекти у сектору су имали прилику да учествују у анкети кроз попуњавање упитника са питањима која су се односила на услове пословања и ограничења с којима се суочавају.

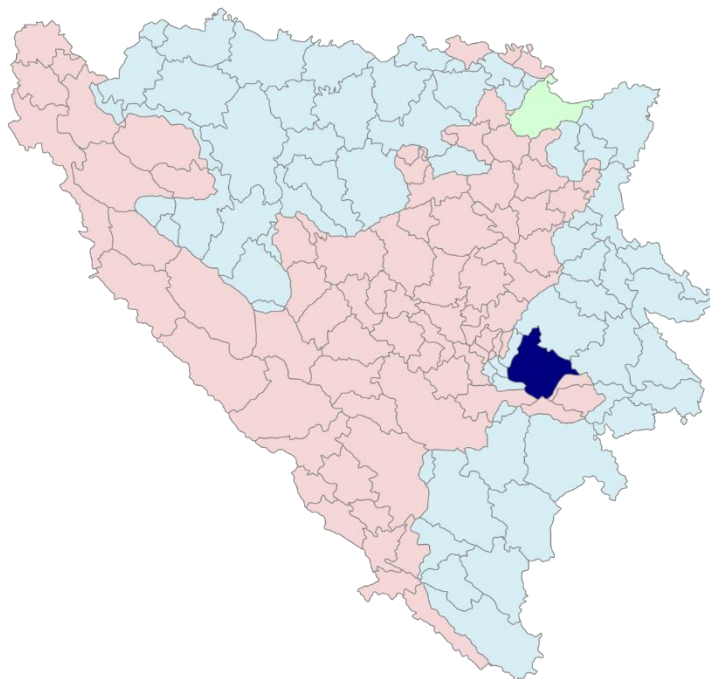
Процес јавних консултација је одржан и након што је финализиран план развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале. У току тога процеса, учесници из руралних средина и локалне власти су имали прилику дати коментаре на план и измјене су уврштене у финални документ, прије него што је званично представљен грађанима и властима на завршној радионици.

3. АНАЛИЗА СТАЊА

3.1. Географски положај

Општина се простире на површини од 492,8 км². Око двије трећине површине је шумско, а једну трећину заузима пољопривредно и градско земљиште. Централни дио општине чини пространа паљанска котлина (око 8,5 км² са прибрежјом). Подручје општине се налази на планинском терену планина Романије и Јахорине. Смјештена је између планинских масива Јахорине са југа и југоистока, Госине са истока, Романије са сјевероистока и Озрена са сјевера и сјеверозапада. Највиша тачка је на врху Сјениште (1913м) на Јахорини, а најнижа (624 м) у кориту ријеке Миљацке испод Довлића. Урбани дио општине (покривен урбанистичким плановима) износи 1.145 хектара, док рурални дио чини 47.906 хектара површине земљишта.

Административно, Општина Пале је једна од општина Града Источно Сарајево у Републици Српској, БиХ заједно са још пет општина: Соколац, Источни Стари Град, Источно Ново Сарајево, Источна Илиџа и Трново. Граничи са подручјем Источног Старог Града на западу, Сокоца на сјеверу, Рогатице на истоку, Пала-Праче (ФБиХ) и Фоче-Устиколине (ФБиХ) на југоистоку и Трнова на југу.

Карта 1: Географски положај општине Пале

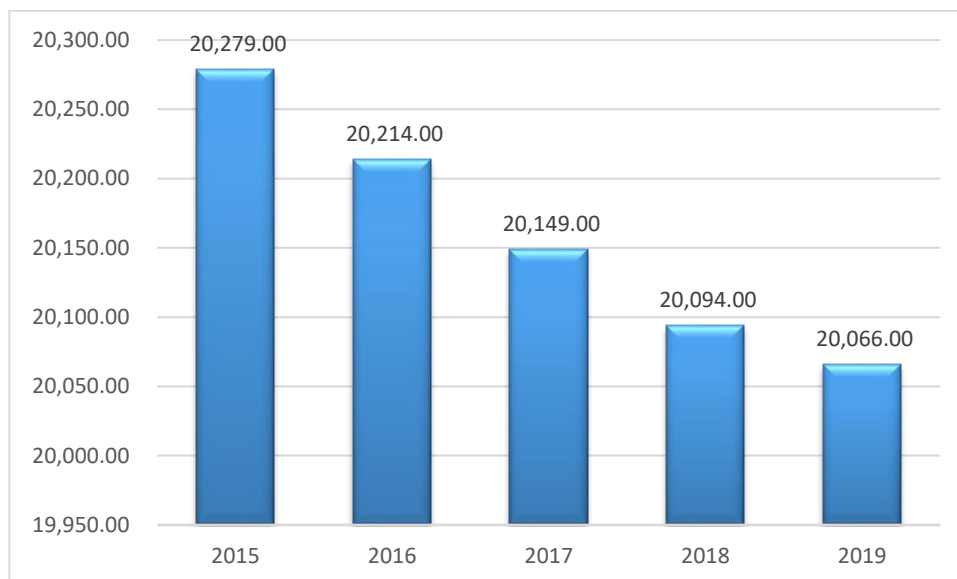
Административни и привредни центар општине је град Пале. Општина Пале је територијално и економски организована у 10 мјесних заједница: МЗ Брезовице, МЗ Јасик, МЗ Коран, МЗ Мокро, МЗ Пале, МЗ Подграб, МЗ Прача, МЗ Обилићево, МЗ Душаново и МЗ Станица Пале, са 63 насеља.

3.2. Социоекономски развој

3.2.1. Демографске карактеристике /трендови

Као и у цијелој Босни и Херцеговини/Републици Српској, тако и на подручју општине Пале демографска ситуација није задовољавајућа. Анализирајући кретање укупног броја становника општине Пале у периоду 2015. – 2019. примјетно је смањење популације овог подручја. Тако се

укупан број становника са 20.279 у 2015. години смањено на 20.066 становника 2019. године или за 1,05%. Иако ови подаци приказани на нивоу цијеле општине (и рурална и урбана подручја) нису алармантни демографски показатељи представљени у наставку нису позитивни, а континуитет смањења броја становника јесте забрињавајући и потребно је хитно доношење мјера за његово заустављање.

Извор: Градови и општине Републике Српске, Републички завод за статистику Републике Српске
Графикон 1: Кретање (процијењеног) броја становника општине Пале, Период 2015. – 2019. године

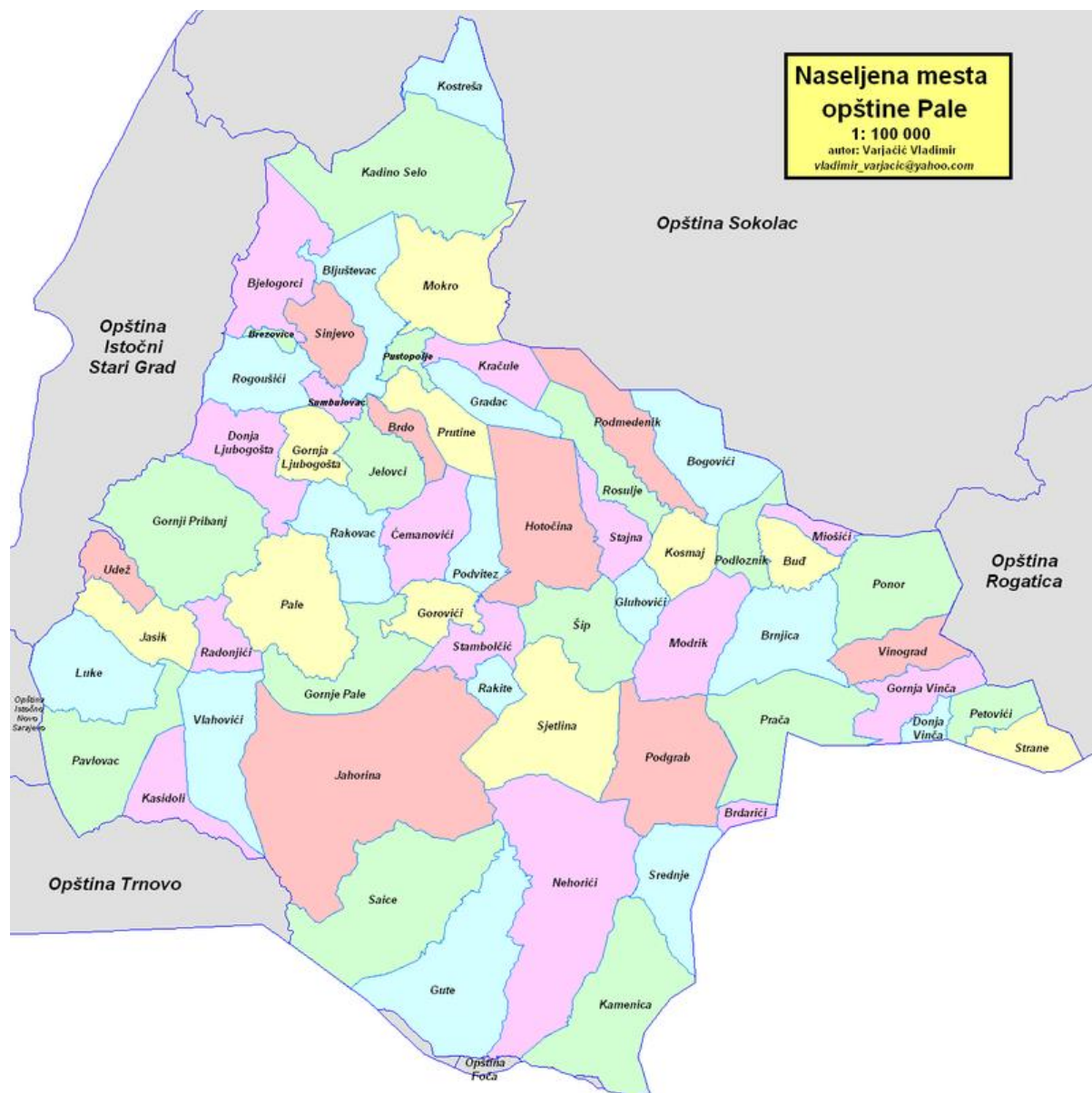
Према резултатима последњег пописа становништва у БиХ (2013) укупан број становника у Општини Пале износи 20.359 смјештених у 63 припадајућа насеља: Бјелогорци, Бљуштевац, Боговићи, Брдарићи*, Брдо, Брезовице, Брњица, Буђ, Виноград, Влаховићи, Глуховићи, Горња Винча, Горња Љубогошта, Горње Пале, Горњи Прибањ, Горовићи, Градац, Гуте, Доња Винча, Доња Љубогошта, Јасик, Јахорина, Јеловци, Кадино Село, Каменица*, Касидоли, Космај, Костреша, Крачуле, Луке, Миошићи, Модрик, Мокро, Нехорићи, Павловац, Пале, Петовићи, Подвитез, Подграб, Подлозник, Подмеденик, Понор, Прача*, Прутине, Пустопоље, Радоњићи, Раките, Раковац, Рогоушићи, Росуље, Саице, Сињево, Сјетлина, Средње*, Стајна, Стамболчић, Стране, Сумбуловац, Турковићи*, Ћемановићи, Удеж, Хоточина, Шип. Поређењем структуре насеља по величини, као и броја становника по насељима између два Пописа примјетан је пад броја становника у већини руралних насеља.

Табела 1: Структура насеља по вечини

Величина насеља	Попис 1991.	Попис 2013.
ненасељено	2 насеља	4 насеља
1 - 10 становника	3 насеља	10 насеља
11 - 100 становника	32 насеља	28 насеља
101 - 500 становника	23 насеља	14 насеља
501 - 1.000 становника	1 насеље	5 насеља
1.001 - 5.000 становника	0 насеља	0 насеља
>5.000 становника	1 насеље	1 насеље

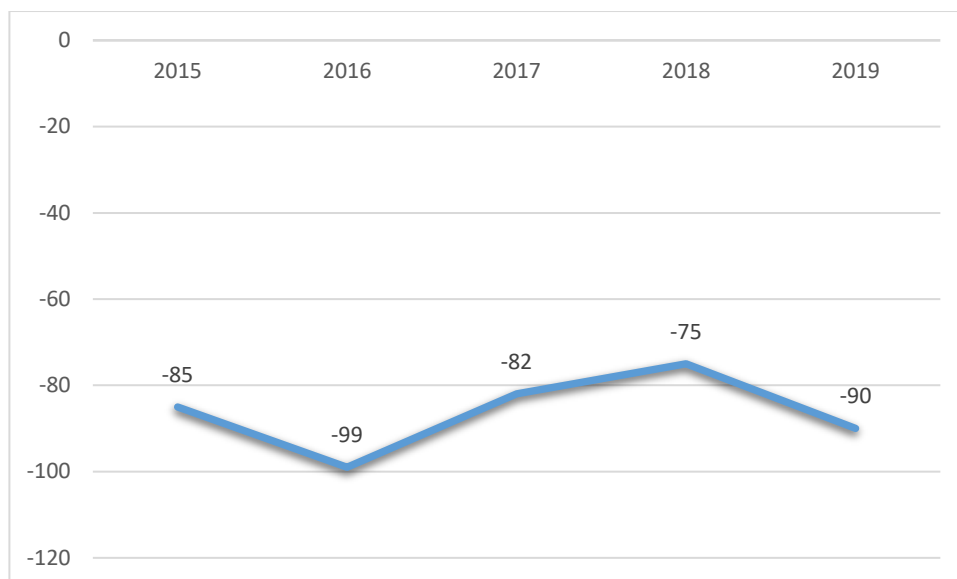
Извор: Попис становништва 2013. године, Агенција за статистику Босне и Херцеговине

Према Попису становништва из 2013. године, структуру насеља чини једно урбано насеље док су остала насеља руралног типа. Од укупног броја становника њих 12.905 или 61,7% чини урбано становништво, а 8.004 становника или 38,3% чини рурално становништво. Просјечна густина становништва је 42,8 становника по км², при чему је просјечна густина урбаног становништва 1.029,8 становника по км², а руралног 16,8 становника по км².

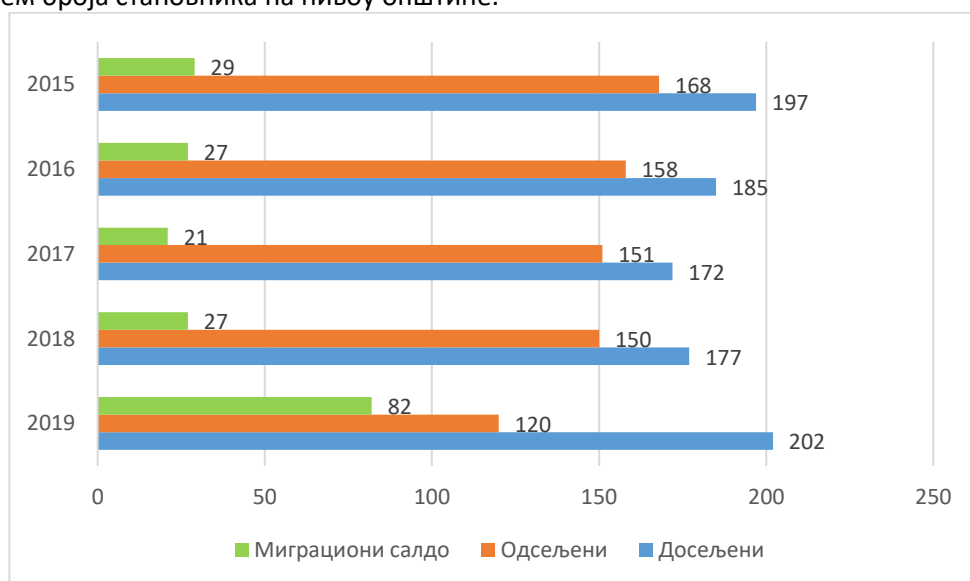
Карта 2: Мапа насељених мјеста општине Пале (<https://sr.wikipedia.org/wiki/>)

Потврда констатацијама негативне демографске слике општине Пале је кретање природног прираштаја становништва у периоду 2015. – 2019. година. Прегледом графикана 2 уочавају се сталне негативне вриједности овог показатеља, а веома изражен негативан тренд забиљежен је у периоду од 2013. године до 2016. године када достиже и највећи ниво од чак -5,53%.

Извор: Билтен Демографске статистике, 2020. година, Републички завод за статистику
Графикон 2: Кретање природног прираштаја становништва општине Пале за период 2015. – 2019. године

Иако је миграциони салдо за подручје општине Пале позитиван у анализираном временском периоду он не може надомјестити негативан природни прираштај, што резултира укупним смањењем броја становника на нивоу општине.

Извор: Билтен Демографске статистике, 2020. година, Републички завод за статистику
Графикон 3: Кретање броја одсељених, досељених и салдо миграција становника општине Пале, 2015. – 2019.

Позитиван салдо миграција нарочито у последњој години резултат је прије свега економске и политичке стабилизације како на локалном тако и на републичком нивоу, те утицај инвестиционих улагања у туризам и друге привредне секторе, те инвестиција у развој инфраструктуре, који се одразио на позитивна миграторна кретања према општини Пале.

Подаци из Пописа становништва, домаћинстава и станова у 2013. години омогућили су сагледавање стања у броју и структури домаћинстава према типу насељеног мјеста на подручју општине Пале. Према овим подацима на подручју општине живи 7.158 домаћинстава од чега је

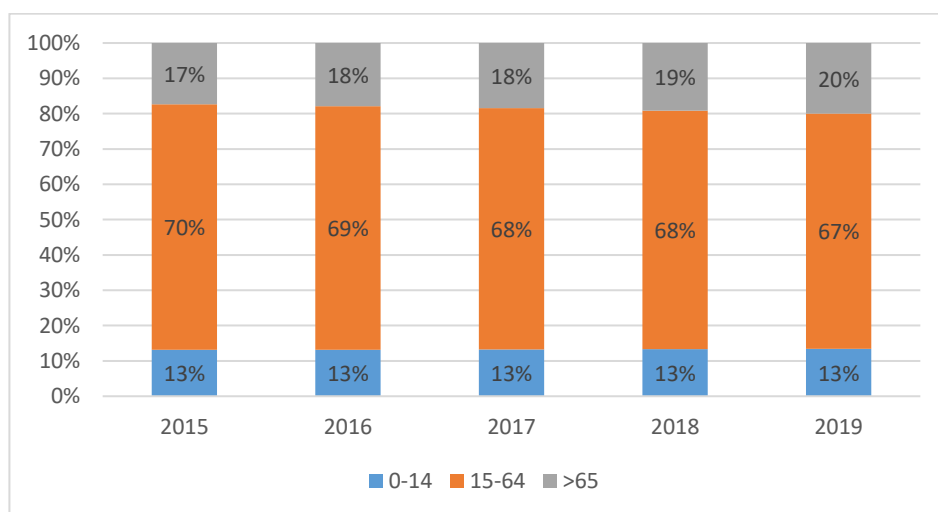
4.363 смјештено у урбаном дијелу града, а 2.795 домаћинстава припада њеним руралним подручјима.

Табела 2: Број домаћинстава према броју чланова у руралним насељеним мјестима Општине Пале

Територија	Број чланова					УКУПНО
	Један члан	Два члана	Три члана	Четири члана	Пет и више чланова	
Урбано	847	1.125	922	961	508	4.363
	19%	26%	21%	22%	12%	
Рурално	668	765	516	457	389	2.795
	24%	27%	18%	16%	14%	
Укупно	1.515	1.890	1.438	1.418	897	7.158
	21%	26%	20%	20%	13%	

Извор: Домаћинства према броју чланова, насељена мјеста, општина Пале, Попис 2013. године, Републички завод за статистику Републике Српске

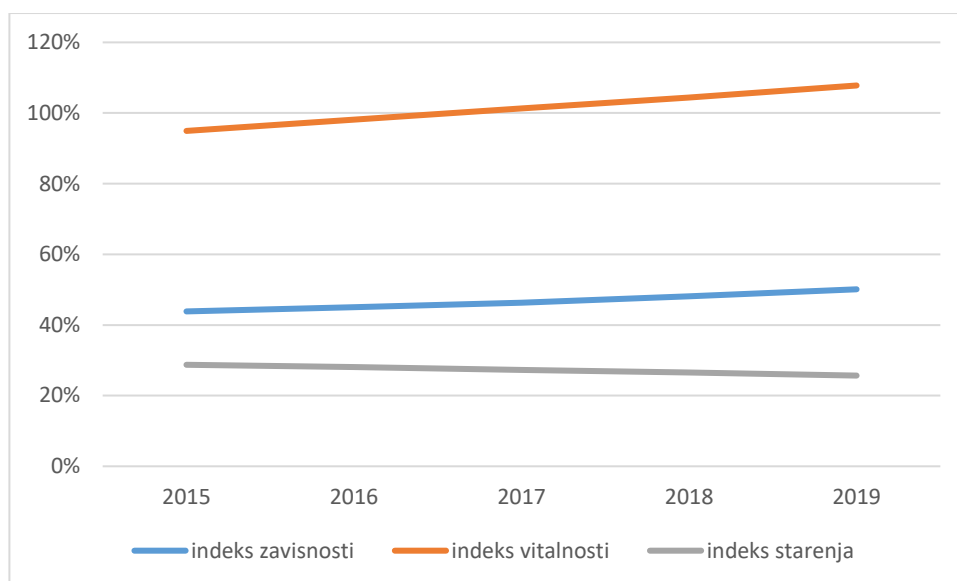
Посматрајући структуру домаћинстава према броју чланова који живе у руралним дијеловима општине Пале уочава се да највеће учешће имају домаћинства са 2 члана (27%) и једним чланом (24%), а просјечно рурално домаћинство броји 2,86 чланова што је приближно просјеку на нивоу општине који износи 2,83 као и Републичком просјеку од 2,85.

Извор: Републички завод за статистику

Графикон 4: Пројекције становништва према полу и старости (старосне групе), 2019. - средином године

Старосна структура становништва општине Пале показује карактеристике израженог старења. Индекс старења (однос старосне категорије преко 65 година и укупног броја становника) износи преко 25% у свим годинама посматрања, при чему се свака вриједност изнад 12% сматра показатељем израженог старења становништва. Индекс виталности од преко 100% (однос старосне категорије 20-39 и старијих од 60 година), показује такође све мању виталност популације, па је са таквим вриједностима немогуће очекивати смјену генерација у будућем периоду. Такође вриједност старосне зависности (старији од 65 и млађи од 14 у односу на радно способно становништво) је досегла 50%, при чему је свака вриједност изнад 40% знак унапредовалог демографског старења становништва.

Извор: обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику Републике Српске
Гrafikon 5: Вриједности демографских показатеља општине Пале за период 2015. – 2019. година

У укупној популацији општине Пале, женска популација броји 10.504 становника или 52%, а мушка 9.562 становника или 48%. Према старосној структури, женска популација броји у просјеку већи број старијих од 65 година (23%), за разлику од мушке популације гдје је учешће старијих од 65 године ниже у односу на просјек општине (17%).

Изнесени демографски показатељи за подручје општине Пале јасно указују на све израженија негативна кретања у анализираном периоду 2015. – 2019. и траже релативно брзу реакцију доносиоца прије свега политичких одлука. Ова чињеница треба бити једна од кључних пријетњи (слабости) у дефинисању будућих стратешких праваца дјеловања и мјера пољопривредне/руралне политике овог подручја.

3.2.2. Стање запослености и незапослености општине Пале

Незапосленост становништва, а посебно руралног, свакако је од један од највећих економских, али и политичких и социјалних проблема сваког подручја па и општине Пале. Укупна формална незапосленост је јако висока и износи 30% према подацима последњег Пописа становништва. У периоду 2015. – 2019. број незапослених је опао са 2.829 на 2.099. Већи је број незапослених женских особа у односу на мушке особе. У 2019. години од укупно 2.099 незапослених особа 1.190 или 56,69% су биле жене, док су 909 или 43,31% били мушкарци.

Табела 1: Запосленост и незапосленост општине Пале за период 2015.- 2019. године

Опис	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Запослени	4.935	4.758	4.648	4.842	4.774
Незапослени	2.829	2.615	2.324	2.234	2.099
Мушкарци	1.280	1.149	1.012	955	909
Жене	1.549	1.466	1.312	1.279	1.190

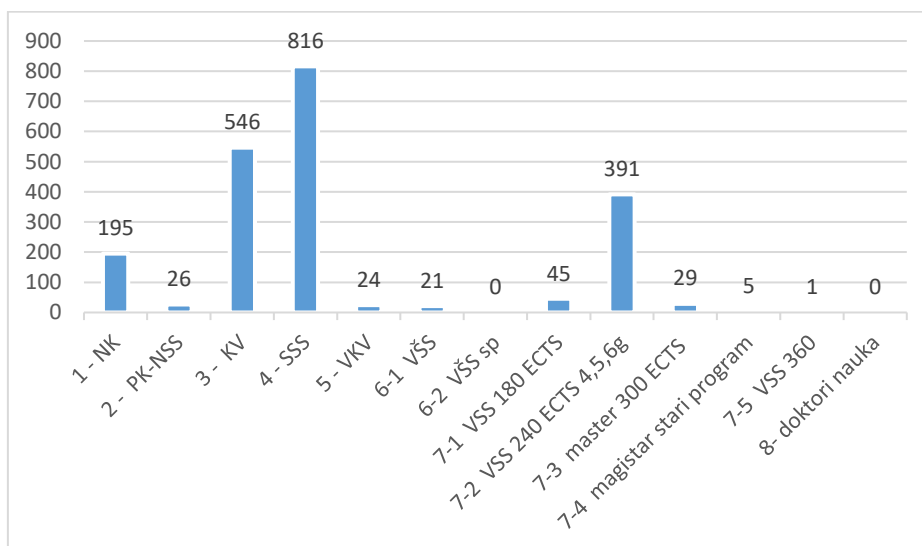
Извор: Републички завод за статистику, Градови и општине Републике Српске

Сектор А (пољопривреда, лов и риболов) има значајну али ипак ниску улогу у формалној запослености становништва општине, судећи барем према подацима последњег Пописа становништва, у коме сектор пољопривреде учествује са 5% у укупној запослености

становништва општине, док се са запосленим у прехранбеној и индустрији тај проценат креће до 5,9%.

За подручје пољопривреде поред формалне значајна је и неформална запосленост која се углавном односи на власнике или носиоце породичних пољопривредних газдинстава. Према подацима Пописа становништва, број домаћинстава на подручју општине Пале које обављају пољопривредну дјелатност износи 1.527, међутим број оних који су тржишно оријентисани је мали и износи само 99 домаћинстава.

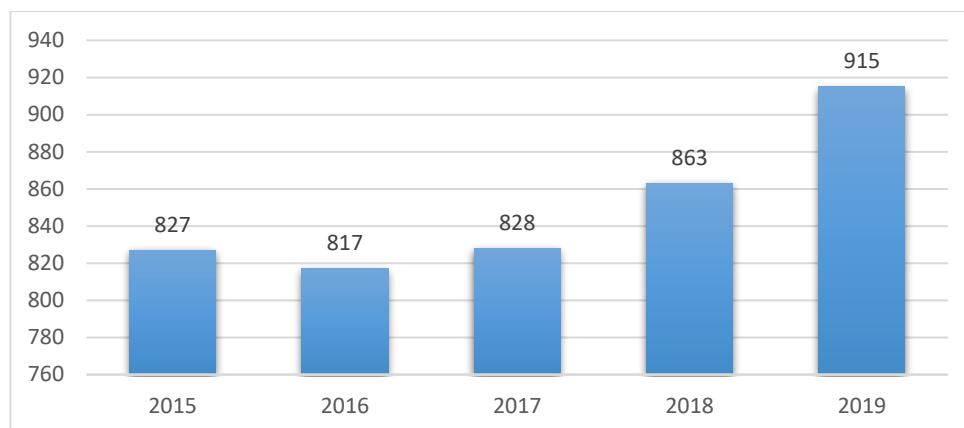
Структура незапослених особа према стручној спреми показује да је од укупно 2.099 незапослених особа колико их је било у 2019. години, највише оних са завршеном средњом стручном спремом (39%) и квалификоване радне снаге (26%). Као што се из графикана види није мали ни број незапослених високообразованих особа (240 ЕЦТС) који учествују са 19% у укупном броју незапослених. Анализа старосне структуре незапослених у 2019. години уочљиво је да највеће учешће у укупном броју имају старосне групе 30-35 (14%), 35-40 (13%) и 55-60 (14%) година. У структури новопријављених, према евиденцији Завода за запошљавање највеће је учешће оних којима је истекао рад на одређено вријеме (42%) и оних без стажа (18%) који никад нису ни добили прилику за посао.

Извор: Активна понуда радне снаге, 2015. – 2020. године, завод за запошљавање Републике Српске, Филијала Источно Сарајево

Графикон 4: Структура незапослених особа према стручној спреми, 2019.

Као посљедњи економски показатељ који је анализиран у дијелу анализе тржишта рада је кретање висине просјечне мјесечне нето плате у периоду 2015. – 2019. У овом периоду на подручју општине Пале забиљежена је тенденција повећања мјесечне нето плате. Нето плата у 2015. години је износила 827 КМ и након тога осим у 2016. години, стално је расла тако да је у 2019. години достигла ниво од 915 КМ (индекс 111). Просјечна мјесечна нето плата у општини Пале у 2019. години била је већа у односу на просјечне нето плате на нивоу републике (909 КМ) што се објашњава чињеницом да је већина запослених у граду у јавном сектору.

Извор: Градови и општине Републике Српске, 2020. година, Републички завод за статистику
Графикон 5: Просјечна нето плата општине Пале, Период 2015. – 2019. у КМ

3.2.3. Свеукупни економски развој / значај пољопривреде у економији

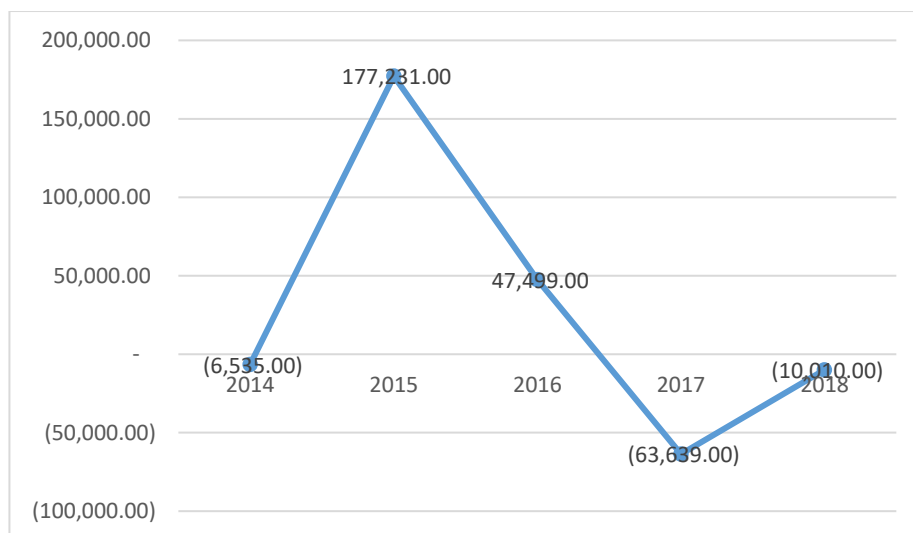
За економију општине Пале најзначајнија су мала и средња предузећа. Од укупног броја пословних субјеката у 2019. години (820), 476 чине друштва са ограниченом одговорношћу. Број пословних субјеката у сектору пољопривреде и прехранбене индустрије није велики као ни укупна формална запосленост, што се види из прегледа у табелама.

Табела 4: Укупно пословних субјеката у сектору пољопривреде на подручју општине Пале, 2014. – 2018.

		2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
1.	ДОО	4	3	3	3	3
2.	Задруге	2	2	2	2	2
	Укупно	6	5	5	5	5

Извор: Агенција за посредничке, информатичке и финансијске услуге

Три од пет пословних субјеката у области пољопривреде регистровани су за гајење житарица и других усјева и засада. Међу њима су двије задруге Пољопривредна задруга "ПАЛЕ" и Пољопривредна задруга „Мокро“, те „ЖИР“ д.о.о. Фирма „ФАМЕ МИНК“ д.о.о. регистрована је за узгој осталих животиња, фирма „ГЛУХОВИЋ“ д.о.о. за мјешовиту пољопривредну производњу, а д.о.о. „ДРАМОН“ за узгој говеда и бивола, производњу млијека. Према подацима Агенције за посредничке, информатичке и финансијске услуге за период 2014. – 2018. године наведени субјекти су имали укупан позитиван финансијски резултат само у 2015. и 2016. години, а у осталим годинама укупан пословни резултат је био негативан за сектор пољопривреде. Гледано по структури, ПЗ Мокро и ФАМ МИНК пословали су позитивно у цијелом посматраном периоду, као и д.о.о. Глуховић последње двије године. ПЗ Пале која је учествовала највише у укупној вриједности пољопривредне производње општине Пале, од 2017. године послује негативно, што је утицало на укупан негативан пословни резултат сектора.

Извор: Агенција за посредничке, информатичке и финансијске услуге

Графикон 8: Укупан нето пословни резултат у сектору пољопривреде

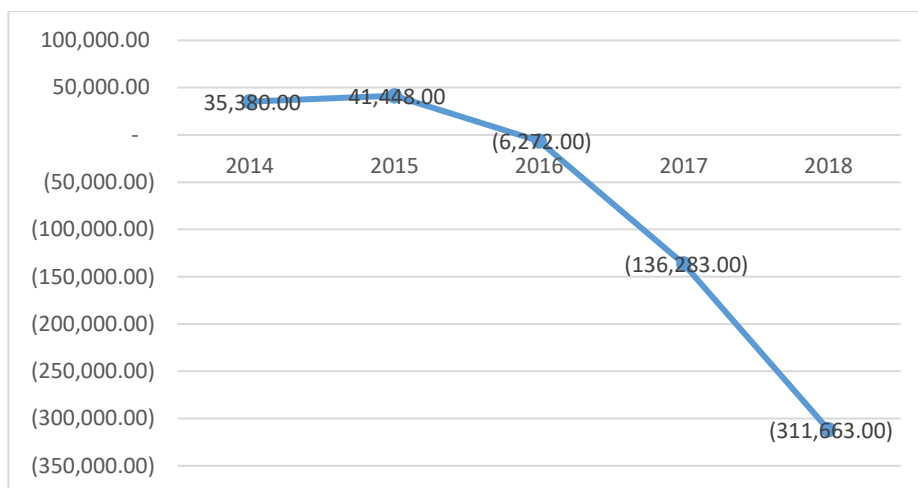
У прехранбеној индустрији регистровано је седам субјеката и сви су регистровани као друштва са ограниченом одговорношћу. Три од седам субјеката је регистровано за производњу и прераду меса, „АТТЕКС“ д.о.о. , ДОО "ПАНИФЛЕКС" , ДОО "МП-ФАРМ". Два субјекта за производњу хљеба, од којих један има само продајни објекат - "КЛАС" д.о.о. Пале, Д.О.О. "ЖЕЉО". Један је субјект за прераду млијека "МИЛК-МОКРО" д.о.о, док је Д.О.О. "Пакол" регистрован за прераду осталих пољопривредних производа, а ИДА Д.О.О. за производњу алкохолних пића.

Табела 5: Укупно пословних субјеката у сектору пољопривреде на подручју општине Пале, 2014. – 2018.

		2014.	2015.	2016.	2017.	2018.
1.	Д.О.О.	7	7	7	8	9
	Укупно	7	7	7	8	8

Извор: Агенција за посредничке, информатичке и финансијске услуге

Укупан нето пословни резултат у прехранбеној индустрији је негативан за три последње године посматраног периода, што је резултат негативног пословања велике месне индустрије ПАНИФЛЕКС и млекаре МИЛК-МОКРО које више не обављају наведену дјелатност, као и негативног резултата МП ФАРМ. Остали субјекти остварују позитивно пословање током цијелог периода анализе.

Извор: Агенција за посредничке, информатичке и финансијске услуге

Графикон 9: Укупан нето пословни резултат сектора прехранбене индустрије

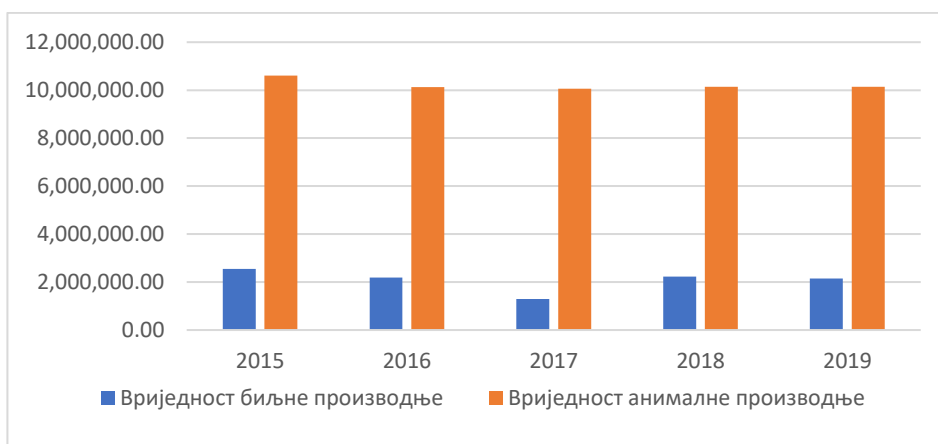
Вриједност пољопривредне производње

Вриједност производње (оутпут) пољопривредних производа на подручју општине Пале у периоду 2010. – 2015. показује тенденцију повећања. Укупни пољопривредни оутпут у 2010. години је износио 16,34 милиона КМ, а у 2015. се повећао и достигао ниво од 18,17 милиона КМ.

Табела 6: Вриједност пољопривредне производње општине Пале, 2015. – 2019. КМ

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Ратарство	12.690,52	12.224,44	9.981,47	13.102,05	17.288,44
Повртарство	1.460.420,00	1.071.240,00	1.021.150,00	1.408.770,00	1.330.616,00
Воћарство	1.080.904,82	1.102.733,07	256.845,26	803.762,80	805.636,21
Вриједност биљне производње	2.554.015,34	2.183.954,54	256.845,26	803.762,80	805.636,21
Вриједност анималне производње	10.612.627,80	10.121.893,40	10.060.736,00	10.137.060,00	10.141.276,40
Укупна вриједност пољопривредне производње	13.166.643,14	12.305.847,94	10.317.581,26	10.940.822,80	10.946.912,61

Извор: Обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику

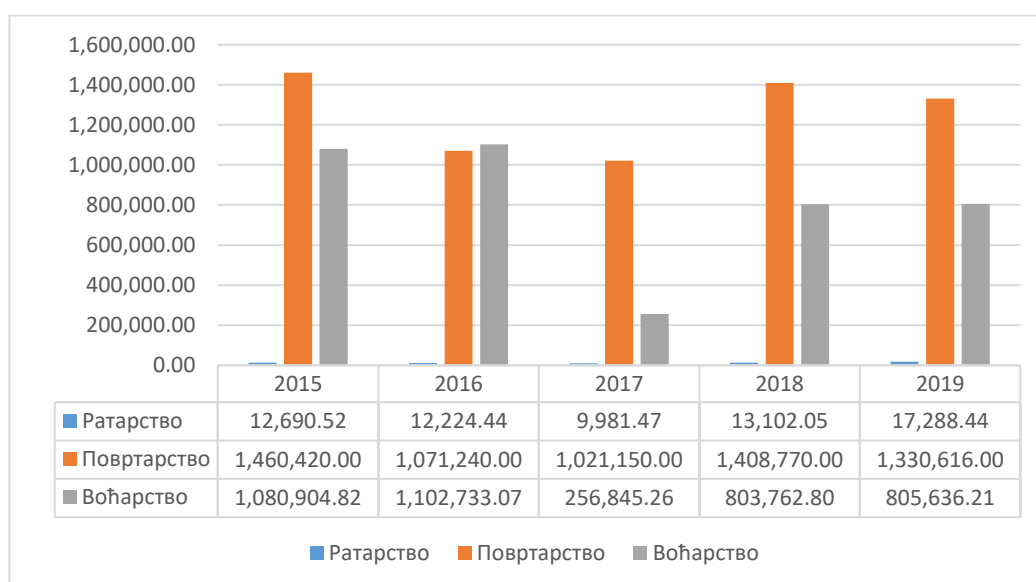
Извор: Обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику

Графикон 10: Структура вриједности пољопривредне производње општине Пале, 2015. - 2019.

Пуно већи допринос укупној вриједности пољопривредне производње има анимална у односу на биљну производњу, што је и за очекивати с обзиром на расположиве природне ресурсе (доминантно учешће природних травњака) и климатске услове у којима се одвија пољопривредна производња (планинска и суб планинска клима). Анимална производња учествује у просјеку са 80% укупног пољопривредног оутпута, док на биљну производњу долази 20%.

Укупна вриједност производње по регистрованом газдинству износи 14.853 КМ, а по хектару обрадивих површина 6.618 КМ. Иако у Републици Српској није дефинисана Економска величина газдинства, у поређењу са ЕУ гдје се, код већине земаља чланица газдинство испод 4ЕСУ или 4.800 Еура вриједности производње сматра малим газдинством или некомерцијалним газдинством онда можемо закључити да су пољопривредна газдинства општине Пале просјечне величине 6ЕСУ, односно тек мало изнад прага комерцијалности.

У структури биљне производње, по вриједности производње доминира повртарство, са просјечном вриједности производње од 1,25 милиона КМ. У структури повртарске поризводње 80% вриједности производње чини само једна повртарска врста, а то је кромпир, са преко 1 милион КМ вриједности. Одмах иза повртарске је воћарска производња са просјечном вриједности од преко 800 хиљада КМ, при чему преко 60% вриједности воћарске поризводње чине јагоде и малине.

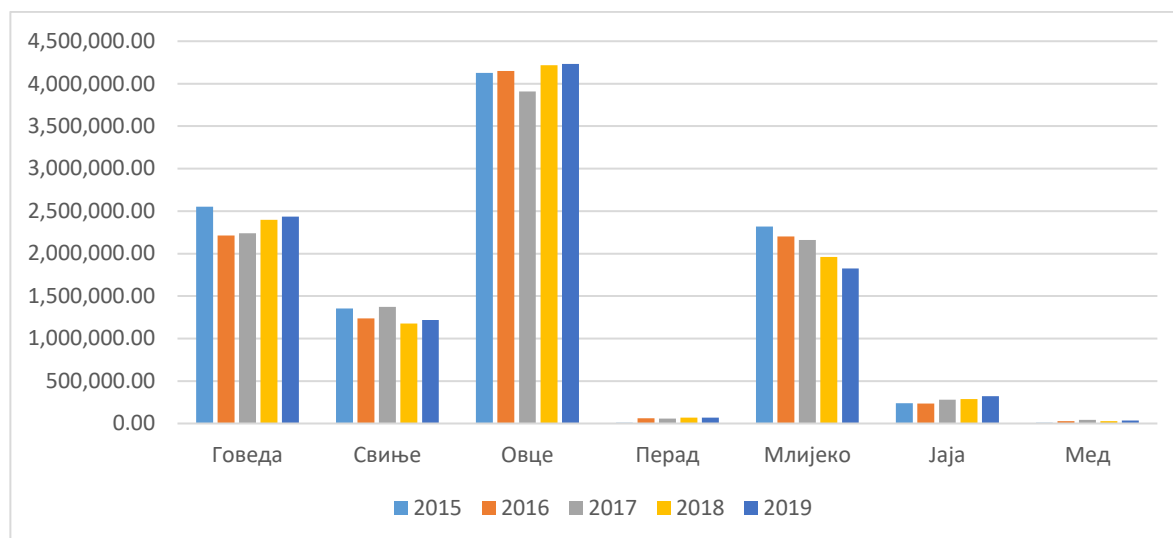
Извор: Обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику

Графикон 11. Структура вриједности биљне производње

Просјечна вриједност ратарске производње у посматраном периоду је мала и износи око 13 хиљада КМ, а чине је доминантно пшеница, кукуруз и јечам, као доминантне компоненте сточне хране. У односу на дате агроклиматске услове, оправданост узгоја ратарских култура управо лежи у њиховој валоризацији кроз сточарску производњу или пак кроз узгој ратарских култура које се могу валоризовати у оквиру промоције аутхотних производа, здраве хране и др.

У структури анималне производње највеће учешће (преко 40%) у укупној вриједности производње има овчарство вредновано кроз вриједност живих грла сточе и износи у просјеку 4,1 милион у посматраном временском периоду. Говедарство је вредновано двоструко, преко вриједности сточе која у просјеку износи 2,3 милиона КМ и вриједности млијека која у просјеку износи 2 милиона КМ. Заједно, ове двије вриједности прелазе вриједност овчарске производње. Производња свиња такође значајно учествује у укупној структури производње са

1,2 милиона КМ, док производња живине (тов бројлера) и производња јаја учествују са око 330 хиљада КМ. Производња меда има ниску вриједност у поређењу са осталим гранама сточарства, те у поређењу са потенцијалима за развој на подручју општине Пале, и износи просјечних 34 хиљаде за посматрани временски период.

Извор: Обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику

Графикон 12: Структура вриједности анималне производње општине Пале, 2015. – 2019.

Табела 7: Структура вриједности анималне производње општине Пале, 2015. – 2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Говеда	2.553.600,00	2.214.000,00	2.239.440,00	2.397.600,00	2.437.152,00
Свиње	1.354.828,80	1.237.878,40	1.373.476,00	1.178.720,00	1.220.214,40
Овце	4.126.320,00	4.149.180,00	3.909.060,00	4.217.850,00	4.233.300,00
Перад	9.899,00	59.865,00	57.000,00	69.440,00	68.565,00
Млијеко	2.320.000,00	2.200.000,00	2.160.000,00	1.960.000,00	1.824.100,00
Јаја	240.000,00	234.000,00	280.000,00	286.000,00	322.000,00
Мед	7.980,00	26.970,00	41.760,00	27.450,00	35.945,00

Извор: Обрачун аутора на бази података Републичког завода за статистику

3.3. Пољопривреда, храна и рурални развој

3.3.1. Општи трендови пољопривредне производње

Структура домаћинства/пољопривредних газдинстава

Нажалост, у БиХ још увијек није припремљен попис пољопривреде, који би омогућио преглед стварног стања у смислу броја, величине, структуре и других важних параметара нових пољопривредних газдинстава – фарми. У овој анализи су кориштени незванични подаци до којих се дошло кроз попис становништва, домаћинства и станова (у 2013. години) који се могу користити за изградњу слике о садашњој величини и структури пољопривредних газдинстава општине Пале, као и подаци из Регистра пољопривредних газдинстава.

Број пољопривредних газдинстава на подручју општине Пале је 1.527, од којих су њих 99 тржишно оријентисани и то су, као што смо претходно изнијели, резултати Пописа становништва

из 2013. године. Актуелан број пољопривредних газдинстава која су регистрована у Регистру пољопривредних газдинстава који води Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске износи 737 газдинстава од којих су 677 некомерцијална, 52 комерцијална и 8 правна лица.

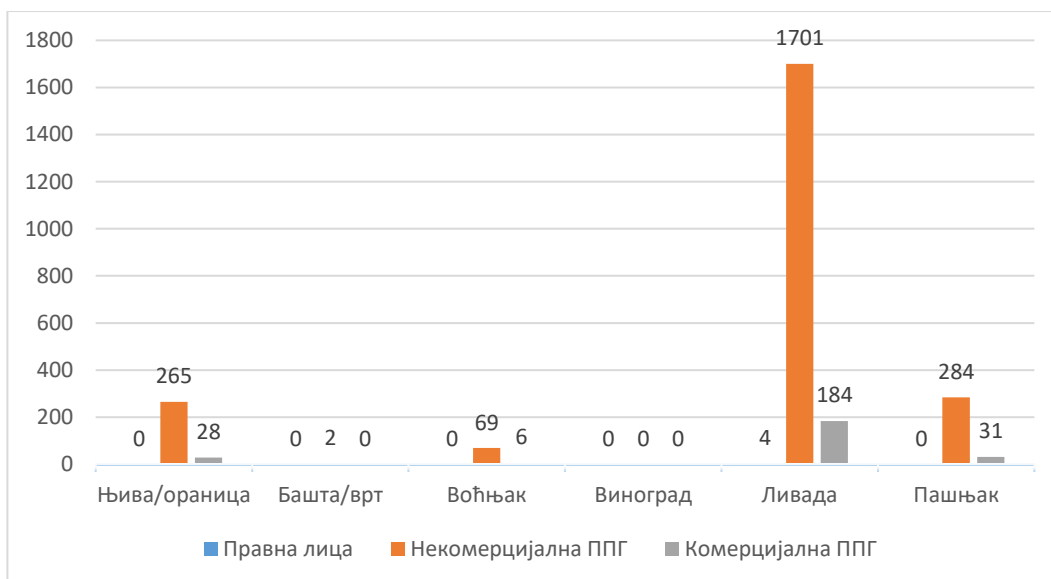
Извор: Попис становништва, домаћинства и станова у БиХ 2013. Подаци из Регистра пољопривредних газдинстава

Графикон 13: Структура пољопривредних домаћинства и пољопривредних газдинстава општине Пале

Просјечна величина пољопривредног газдинства је 3 хектара, при чему комерцијална газдинства имају нешто већу просјечну величину од 4,19 хектара, док је површина правних лица регистрованих у РПГ која износи 5,08 хектара. У поређењу са земљама ЕУ које имају 12 хектара просјек величине газдинства (24 код старих земаља чланица), те узимајући у обзир уситњености земљишта (парцеле су просторно раздвојене) и двојаки карактер производње, јасно је да се општина Пале суочава с изазовом у смислу неповољне величине и структуре пољопривредних газдинстава, што представља један од битних стратешких проблема који је потребно рјешавати у наредном периоду.

За разлику од републичког просјека, према којем гро пољопривредних површина користе комерцијална газдинства и правна лица, на подручју општине Пале гро пољопривредних површина користе она најбројнија, а то су некомерцијална газдинства.

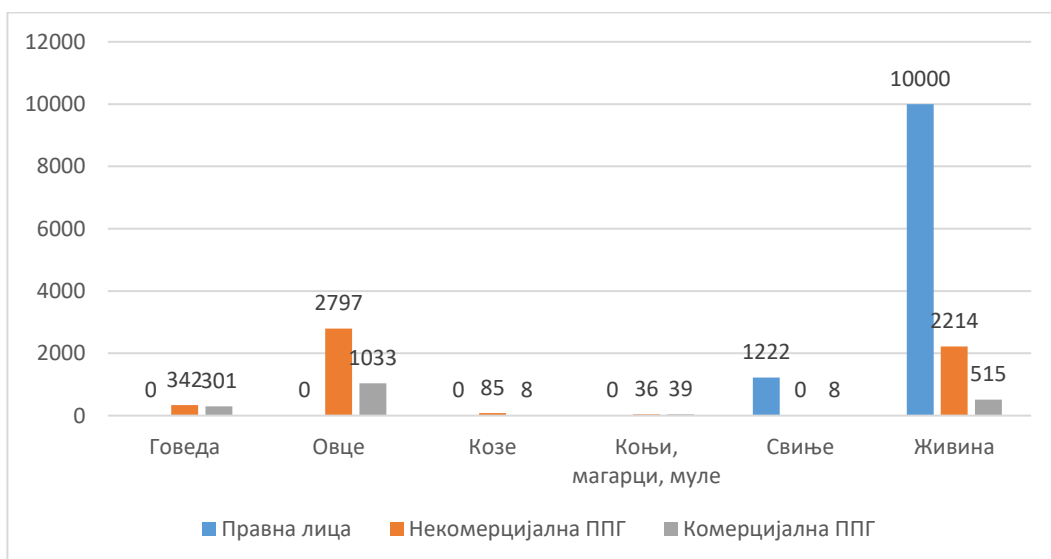
Према подацима из Регистра пољопривредних газдинстава Министарства пољопривреде, водопривреде и шумарства (стање на дан 31.12.2020.) на подручју општине Пале укупно је регистровано 773 фарми у биљној и анималној производњи. Када је ријеч о регистрираном сточном фонду стање је сљедеће: говеда 643, овце 3.830, козе 93, коњи 75, свиње 1.230, перад 12.729.

Извор: Регистар пољопривредних газдинстава, Министарство пољопривреде, шумарства И водопривреде

Графикон 14: Структура кориштења земљишта према типу газдинства, 2020. година

Сточни фонд евидентиран у Регистру пољопривредних газдинстава, регистрован је од стране три врсте субјеката: породична пољопривредна газдинства (комерцијална и некомерцијална), те правних лица. На доњем прегледу видимо да су правна лица углавном орјентисана на узгој свиња и перади, што упућује на комерцијални вид ове врсте производње. Комерцијална газдинства су регистровала узгој оваца, те у мањем броју перади и говеда, док су некомерцијална газдинства регистровала највећи број оваца.

Извор: Регистар пољопривредних газдинстава, Министарство пољопривреде, шумарства И водопривреде

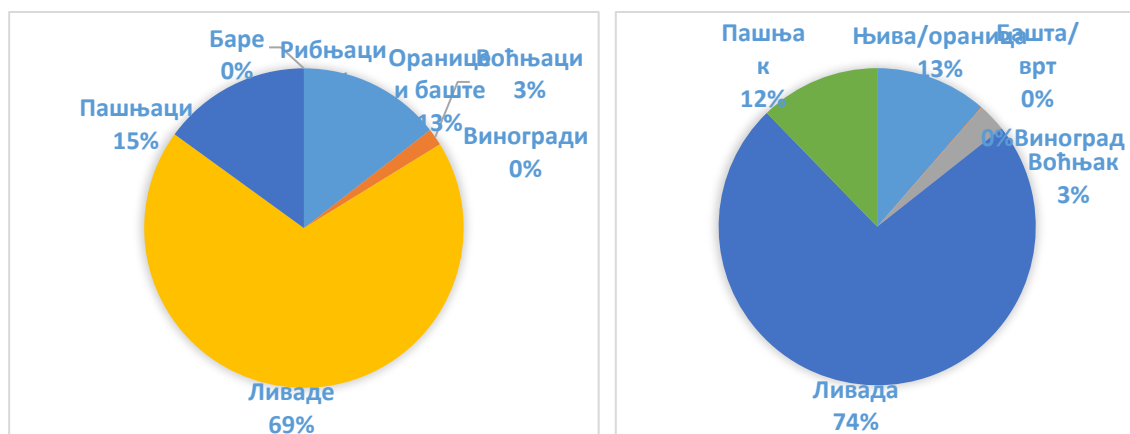
Графикон 15: Структура сточног фонда према типу газдинства, 2020. година

Пољопривредна производња

Земљиште

У структури пољопривредних површина општине Пале преобладавају природни травњаци, природне ливаде са 74% са екстензивним начином искориштавања, углавном за потребе сточарске производње.

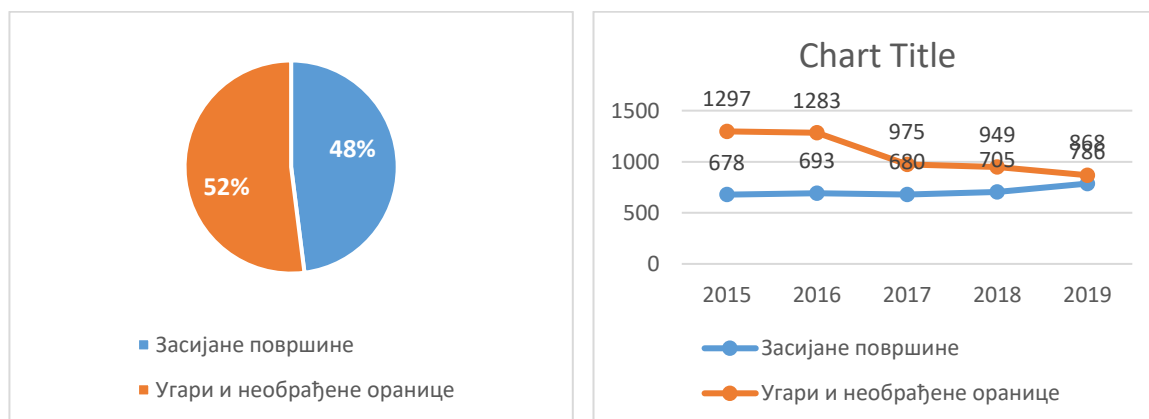
Подручје општине Пале сиромашно је земљиштем на којем би се могло интензивно бавити пољопривредном производњом. Оранице у укупном пољопривредном земљишту партиципирају са свега 13%, док је укупна воћарска производња смјештена у симболичних 3%.

Извор: Републички завод за статистику (а), Регистар пољопривредних површина (б)

Графикон 16: Структура пољопривредног земљишта општине Пале, Стање 2019.

Међутим и тако скромне ораничне површине се не искориштавају у већој мјери, што је иначе феномен цијеле Босне и Херцеговине. На подручју општине Пале искориштавање ораничних површина је 48% што је у границама просјечних вриједности у БиХ/РС. Разлоге оваквом стању искориштености најквалитетнијег пољопривредног земљишта према изјавама носилаца пољопривредних газдинстава је у недостатку новца, недостатку радне снаге, недостатку опреме и др. Релативно ниска обрађеност најквалитетнијег ораничног земљишта је заиста велики проблем који је дијагностициран овом анализом и на коме ће се морати ваљаним активностима (мјерама) дјеловати у овом развојном планском документу. Једино утјешно је да је присутан тренд повећана обрађених површина.

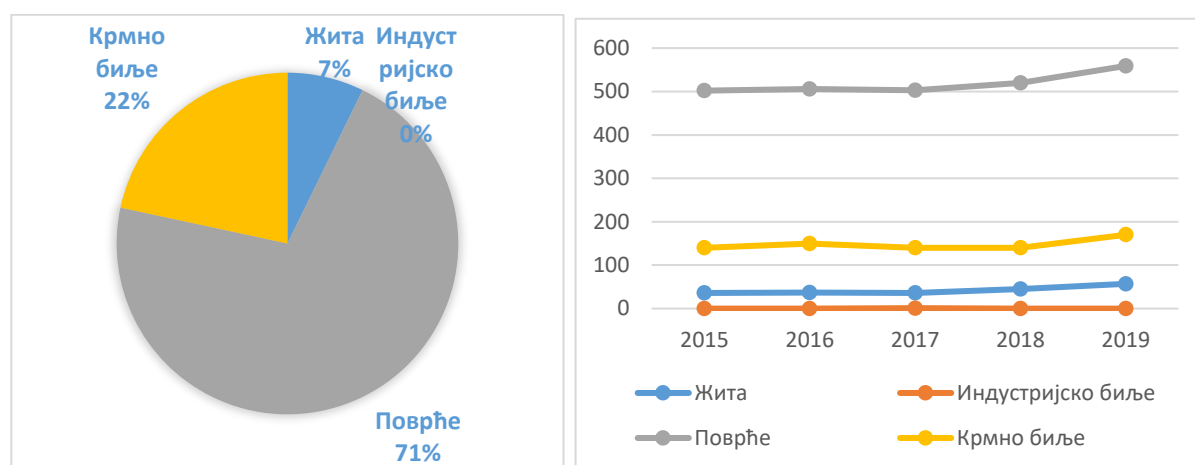
Извор: Републички завод за статистику

Графикон 17: Оранично земљиште према начину кориштења општине Пале, стање 2019.

Биљна производња

Производња ратарских култура

Од укупно 12.210 ха обрадивог земљишта у општини Пале, укупне површине ораница и башта износе 1.654 хектара, од чега се засијане површине заузимају 786 хектара за узгој житарица, повртарског и сточног биља. Према статистичким подацима за 2019. годину, структуром засијаних обрадивих површина доминира производња поврћа на површини од 559 ха или на 71% од укупне површине. Око 90% површина под поврћем односи се на узгој кромпира. Осим ове производње, такођер и производња крмног биља је важна за општину Пале, на површини од 140 ха у току исте године, што је 20% од укупно засијаних обрадивих површина. Производња жита је била скромна, на површини од 57 ха, што је 7% од укупне засијане, обрадиве површине.

Извор: Републички завод за статистику

Графикон 18: Структура засијаних ораничних површина општине Пале у 2019. (а) и током периода 2015. – 2019. године (б)

Укупне засијане површине у периоду 2015. – 2019. примјетан је тренд раста површина под поврћем, крмним биљем, па чак и житарицама, док индустријско биље осим једног хектара у 2016. години, не биљежи нове покушаје заснивања производње. Код житарица, највише се узгаја пшенице, па затим јечам и кукуруз, и све ове културе биљеже раст и даље скромних површина. Код површина под поврћем у поматраном периоду расле су површине под кромпиром, као и површине под луком, које ипак у односу на кромпир незнатно учествују у укупним површинама под поврћем. Код крмних површина, повећавају се површине под дјетелинама, а посебно луцерком.

Укупна производња пшенице у 2019. години је износила 18,9 тона, кукуруза 16 тона, јечна 9,6 тона, ражи 4,8 тона и зоби 7,2 тоне. Укупни приноси сви житних култура варирају из године у годину и резултат су мијењања засијаних површина, али и климатских прилика, што потврђује подаци о просјечним приносима. Просјечни приноси су доста ниски и значајно нижи у односу на републички просјек. Просјечна принос кукуруза износи 2 т/ха, што је много ниже у односу на републички просјек од 5,1 т/ха, а драстично ниже у односу на просјек ЕУ од 7,64 т/ха. Просјечан принос пшенице износи 0,93 т/ха, што је такође драстично ниско у односу на просјек РС од 4 т/ха, као и просјек ЕУ од 5,92 т/ха. Главни фактор ниских приноса, је осим релативно неповољних климатских услова, недостатак нових високоприносних сората и хибрида и виших нивоа агротехнике (веће количине ђубрива) те недостатак квалитетних мјера поправке ораничних површина и система за наводњавање/одводњавање.

Табела 8: Пожњевене површине, укупни и просјечни приноси житарских култура, 2015. – 2019.

Култура	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Пожњевене површине (ха)					
Пшеница	11	12	11	17	20
Раж	4	5	4	5	6
Јечам	9	10	9	10	12
Зоб	9	8	9	8	9
Кукуруз (зрно)	3	1,5	3	5	8
Остварена производња (тона)					
Пшеница	9.000	12.000	9.900	17.000	18.900
Раж	5.000	5.000	3.200	4.500	4.800
Јечам	9.000	10.000	6.300	8.000	9.600
Зоб	7.200	7.200	7.200	7.200	7.200
Кукуруз (зрно)	6.000	3.000	6.000	10.000	16.000
Просјечни приноси (тона/ха)					
Пшеница	818	1.000	900	1.000	945
Раж	1.250	1.000	800	900	800
Јечам	1.000	1.000	700	800	800
Зоб	800	900	800	900	800
Кукуруз (зрно)	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000

Извор: Обрачун аутора на бази дотупних података

Повртарска производња

У односу на производњу жита, производња поврћа и по просторној заступљености и по произведеним количинама је водећа грана биљне производње на подручју општине Пале. Иако доминира производња кромпира, производња других повртарских култура по обиму производње може се поредити са обимом производње главних житарица.

У 2019. години укупне засијане површине износиле су 532 ха, од чега кромир заузима 480 хектара или 90% површина под поврћем. Производња кромпира је готово једина комерцијална култура важна за остваривање прихода пољопривредних газдинстава. Мрква, црни лук, бијели лук, пасуљ (зрно и махуна), грашак (зрно и махуна), купус и кељ, као и краставац су засијани на преосталих 10% површина.

Табела 9: Пожњевене површине, укупни и просјечни приноси повртних култура за период 2015. – 2019.

Култура	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Засијане површине (ха)					
Меркантилни кромпир	451	451	451	460	480
Мрква	7	7	7	8	9
Црни лук	5	5	5	7	8
Бијели лук	5	5	5	7	8
Пасуљ (зрно и махуна)	6	6	6	6	6
Грашак (зрно и махуна)	5	5	5	5	6
Купус и кељ	7	7	7	8	9
Краставац	5	5	5	5	6
Произведене количине (тона)					
Меркантилни кромпир	3.157.000	2.706.000	2.706.000	2.760.000	2.400.000
Мрква	14.000	14.000	14.000	16.000	22.500
Црни лук	15.000	10.000	10.000	14.000	24.000
Бијели лук	10.000	15.000	15.000	21.000	28.000

Пасуљ (зрно и махуна)	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000
Грашак (зрно и махуна)	10.000	10.000	10.000	10.000	12.000
Купус и кељ	21.000	21.000	21.000	24.000	27.000
Краставац	15.000	15.000	15.000	15.000	19.800
Остварени приноси (тона/ха)					
Меркантилни кромпир	7.000	6.000	6.000	6.000	5.000
Мрква	2.000	2.000	2.000	2.000	2.500
Црни лук	3.000	2.000	2.000	2.000	3.000
Бијели лук	2.000	3.000	3.000	3.000	3.500
Пасуљ (зрно и махуна)	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000
Грашак (зрно и махуна)	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000
Купус и кељ	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000
Краставац	3.000	3.000	3.000	3.000	3.000

Извор: Обрачун аутора на бази доступних података

Као и код производње житарица, и код производње поврћа (на отвореном) су изражена варирања и онако скромних приноса из године у годину као резултат климатских прилика и недостатка одговора кроз примјену адекватне агротехнике. Ово је посебно изражено код производње најважније повртларске културе кромпира. Укупна производња кромпира варира од 3.157 тона (2015.) до 2.400 тона (2019.), док се просјечни приноси крећу од 5 до 7 т/ха, што је далеко испод републичког просјека од 12 т/ха, као и ЕУ просјека. Сличне карактеристике биљеже и остале повртларске културе иако се узгајају на знатно мањим површинама. Такође је за примјетити да недостаје производња сјеменског кромпира и да је то један од праваца даљег развоја повртларске производње, с обзиром на окружење и традицију производње на подручју општине.

Производња крмног биља

Развијена сточарска производња и њена економска одрживост захтијевају квалитетну и јефтину кабасту сточну храну. Због овога је важно познавање актуелног стања у производњи крмног биља, будући да је највећи пољопривредног оутпута долази из сточарске производње. Све интензивнија сточарска производња условила је да производња крмног биља на подручју општине Пале заузима све важније мјесто и укупна засијаност овим културама се повећава из годину у годину.

Табела 10: Пожњевене површине, укупни и просјечни приноси крмних култура за период 2015. – 2019.

Култура	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Пожњевена површина					
Дјетелина (сјено и сјеме)	60	65	60	60	70
Луцерка (сјено и сјеме)	40	45	40	40	55
Мјешавина трава и легуминоза	40	40	40	40	40
Произведена количина					
Дјетелина (сјено и сјеме)	10.800	12.675	10.800	9.000	14.700
Луцерка (сјено и сјеме)	4.800	6.075	4.800	4.800	9.075
Мјешавина трава и легуминоза	3.200	3.200	3.200	3.200	3.200
Остварени приноси					
Дјетелина (сјено и сјеме)	180	195	180	150	210
Луцерка (сјено и сјеме)	120	135	120	120	165
Мјешавина трава и легуминоза	80	80	80	80	80

Извор: Обрачун аутора на бази доступних података

Производња љековитог и зачинског биља

Иако општина Пале у структури сјетвених површина нема заступљене производње љековитог и зачинског биља, подручје општине располаже са веома разноврсним, обимом богатим, и квалитетом врхунским љековитим и ароматичним биљем врло изражене биодиверзификације. Доминантно је традиционално сакупљање самониклог биља и шумских плодова што омогућује локалном становништву додатне изворе прихода. Овај сегмент производње има развојни потенцијал како због природних (климатских) услова тако и због економске оправданости и готово сигурног пласмана на домаћем и међународном тржишту. Оно што је сигурно је да сва производња љековитог и зачинског биља уз његово сакупљање у природи, треба бити утемељено на органским принципима. Тако ће се, осим драгоцјене вриједносне учинке, општини донијети и еколошке користи.

Производња воћа

Захваљујући убрзаном ширењу производње јагодастог воће, укупна вриједност воћарске производње се приближава вриједности повртарске производње на подручју општине Пале. Пољопривредна статистика у РС воћарску производњу (са изузетком производње јагоде и малине) још увијек прати преко броја стабала, тако да су подаци у укупној производњи воћа доступни по појединим воћним врстама само по броју стабала. Ово, као и чињеница да се у подацима не прави разлика између интензивне и екстензивне производње, отежава анализу расположивих података и извођење валидних закључака.

Подручје општине Пале карактерише присуство екстензивних и полуинтензивних засада воћака. Шљива са удјелом од 52% у укупном броју родних стабала (2019.) доминантна је воћна култура. Осим шљиве, за воћарску производњу у општини Пале важне су још јабуке и крушке. Јабука и крушка у укупном броју родних стабала партиципирају са по 23%. Ниједна од ових врста нема тренд раста у анализираном периоду.

Табела 11: Број родних стабала, укупни и просјечни приноси воћних култура за период 2015. – 2019.

Култура	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Број родних стабала					
Трешње	350	350	370	350	350
Вишње	150	150	170	150	150
Јабукe	9.000	9.000	9.000	9.000	9.000
Крушке	9.000	9.000	9.000	9.000	9.000
Шљиве	20.000	20.000	20.000	20.000	20.000
Ораси	67	67	67	67	67
Остварена производња (тона)					
Трешње	350	350	351,5	350	70
Вишње	150	150	149,6	150	30
Јабукe	219.960	219.960	0	225.000	90.000
Крушке	199.980	199.980	0	180.000	72.000
Шљиве	220.000	220.000	0	500.000	100.000
Ораси	129,98	190,28	10,05	129,98	129,98
Просјечни приноси (кг/стабло)					
Трешње	1	1	0,95	1	0,2
Вишње	1	1	0,88	1	0,2
Јабукe	24,44	24,44	0	25	10

Крушке	22,22	22,22	0	20	8
Шљиве	11	11	0	25	5
Ораси	1,94	2,84	0,15	1,94	1,94

Извор: Обрачун аутора на бази доступних података

Као и у већем дијелу РС, и на подручју општине Пале посљедњих година је присутно значајно повећање нових насада јагодичастог и бобичастог воћа, те засада ораха. Ово је и захваљујући међународним пројектима који су препознали компаративне предности брдског подручја у узгоју јагодастог воћа, те користи узгоја високодоходовних култура као што су малине и јагоде за мала породична газдинства, која опет ангажовањем породичне радне снаге могу произвести довољнен количине производа за сопствену егзистенцију.

Табела 12: Површина, укупни и просјечни приноси важнијих воћних култура за период 2015. – 2019.

Култура	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Површина производње					
Јагоде	6	6	6	7	10
Малине	5	7	5	6	12
Остало јагодичасто воће			1	1	5
Остварена производња (тона)					
Јагоде	102	96	72	63	80
Малине	85	112	65	90	120
Просјечни приноси (кг/стабло)					
Јагоде	17	16	12	9	8
Малине	17	16	13	15	10

Извор: Обрачун аутора на бази доступних података

Иако према укупним површним производња јагодастог воћа дјелује скромна, она у укупној вриједности воћарске производње заузима водеће мјесто и просјечно износи 400 хиљада КМ. Судећи према статистичким подацима, просјечан принос јагоде је дупло већи од републичког просјека и износи 12,4 т/ха у поређењу са 6,3 т/ха на нивоу РС. Такође принос малине од 14,2 т/ха двоструко је већи од просјечних 6,94 т/ха на нивоу републике.

Табела 13: Структура вриједности воћарске производње у општини Пале, 2015. – 2019. године

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Јабучасто	383.950,80	387.750,60	-	244.800,00	198.180,00
Коштичаво	218.712,00	208.406,00	919,53	306.206,00	101.272,60
Јагодаство	477.700,00	505.920,00	255.880,00	252.090,00	505.600,00
Језграсто	542,02	656,47	45,73	666,80	583,61

Извор: Обрачун аутора на бази доступних података

Сточарска производња

Подручје општине Пале представља јединствену географску цјелину којом доминирају брдски и планински предјели. На њима се протежу пространи ливадски и пашњачки комплекси, због чега је ово подручје предодређено за сточарску производњу. **Заправо, доминантни природни травњаци (ливаде и пашњаци) и не могу се другачије користити него узгојем стоке. Сточарство је због ових чињеница главни услов развоја сектора пољопривреде општине и уједно прилика за запошљавање локалног сеоског становништва.**

На подручју општине Пале заступљене су све врсте сточарских производњи - говедарство, овчарство, козарство, свињогојство, коњарство, перадарство те пчеларство. Анализирајући

тренд кретања броја животиња на подручју општине Пале у периоду 2015. – 2019. примјетан је раст код одређених врста животиња, али и стагнација односно смањивање укупног броја сточног фонда.

Број говеда на подручју општине Пале у анализираном периоду је практично стагнирао и кретао се у распону 4.750 - 4.790 грла. Број свиња се смањило са 6.136 у 2015. години на 5.428 у 2019. години. Позитивне промјене и пораст броја животиња забиљежен је у овчарској и перадарској производњи. Укупан број оваца се са 26.400 у 2015. години повећао на 27.400 у 2019. години. Број перади се повећао са 30.100 у 2015. години на 32.650 у 2019. години. Број коња се смањило са 1.100 на 1.000 коња, док је број коњица био и остао 750.

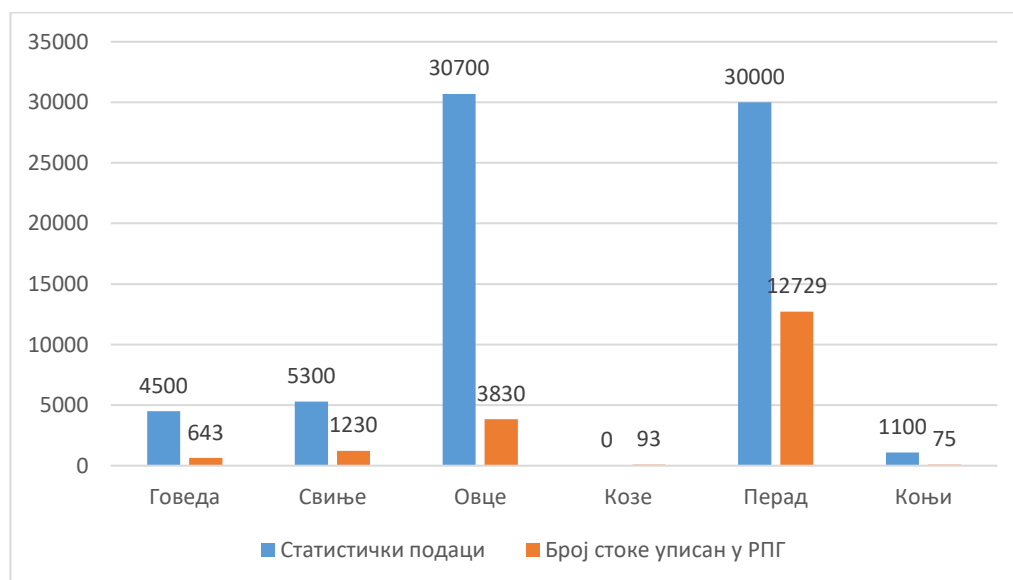
Табела 14: Структура сточног фонда на подручју општине Пале, број грла, кљунова

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Говеда	4.750	4.500	4.300	4.500	4.790
Свиње	6.136	6.116	5.629	5.300	5.428
Овце	26.400	26.700	25.400	27.300	27.400
Перад	30.100	30.700	30.000	32.000	32.650
Коњи	1.100	1.000	1.000	1.000	1.000

Извор: Обрачун аутора на бази доступних података

У односу на укупне травне површине, горе наведени број стоке одраз је ниског интензитета производње и износи тек 0,27 УГ/ха, што је скоро дупло мање од просјека у БиХ од 0,51 УГ/ха и просјека земаља Балкана од 0,88 УГ/ха. Према политици ЕУ, интензитет већи од 1 УГ/ха представља добар показатељ интензитета сточарске производње.

Незнатан број укупних капацитета сточарске производње је уписан у Регистар пољопривредних газдинстава, што значи да гро производње није ни премиран нити на други начин подржан подстицајним и инвестиционим мјерама подршке.

Извор: Републички завод за статистику и Регистар пољопривредних газдинстава

Графикон 19: Структура сточног фонда према статистичким и подацима из РПГ

Говедарска производња на подручју општине Пале не одликује се интензивношћу нити по обиму производње нити по продуктивности грла. Један од разлога за такво стање је и у генетском материјалу. Присутно је опште шаренило пасмина, а највише пасмине сименталац, холштајн црно бијело, те традиционалне пасмине. Наведене пасмине најчешће нису осјеменаване унутар пасмине што је на крају условило још веће шаренило. Највећи број

фармера у говедарствој производњи бави се производњом млијека које се само до 10% даје у организован откуп, док се остатак млијека прерађује у млијечне производе или конзумира у свјежем стању. Као што се из доњег прегледа види, укупна производња стагнира у посматраном периоду и креће се од 4.300 до 4.790 грла.

Табела 15: Преглед броја говеда по категоријама на подручју општине Пале, 2015. – 2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Телад за клање	600	600	600	600	650
Остала женска телад	400	300	400	300	400
Остала мушка телад	200	300	300	300	300
Говеда до 1 године - укупно	1.200	1.200	1.300	1.200	1.350
Женска грла за расплод	1.300	1.300	1.200	1.300	1.250
Женска грла за клање	100	50	100	50	50
Мушка грла	200	200	100	200	250
Говеда од 1 до 2 године - укупно	1.600	1.550	1.400	1.550	1.550
Јунице за расплод	600	600	600	650	700
Јунице за клање	100	100	100	100	120
Краве музне	850	700	600	600	600
Краве остале	100	100	100	100	150
Мушка грла (бикови)	300	250	200	300	320
Говеда старија од 2 године - укупно	1.950	1.750	1.600	1.750	1.890
Говеда - укупно	4.750	4.500	4.300	4.500	4.790

Извор: Републички завод за статистику

Структура фарми показује такође карактеристике екстензивне производње са 90% фарми до 5 грла и без фарми које прелазе 50 грла. Ако узмемо у обзир да на нивоу ЕУ, фарме испод 100 грла се сматрају неодрживим фармама, када је у питању производња свјежег млијека, онда можемо закључити да је правац за даљи развој говедарства у преради на газдинству и моделима директне продаје, како би се кроз додавање вриједности надомјестио мали обим производње. С обзиром на могућност коју подручје општине Пале нуди у повезивању пољопривреде и туризма, онда су овакви правци развоја сасвим оправдани.

Табела 16: Структура пољопривредних газдинстава која се баве говедарском производњом и која су уписана у Регистар пољопривредних газдинстава

Величина фарме	Број регистрованих газдинстава
до 5 грла	191
5-10 грла	11
10-20 грла	7
20-50 грла	3

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде, Регистар пољопривредних газдинстава

Овчарство је поред говедарства најразвијенија односно најраширенија грана производње на подручју општине Пале. Ради се ипак о екстензивној производњи на већини фарми које узгајају овце, како по величини фарми, тако и по продуктивности грла. Иако статистички подручје општине броји скоро 30 хиљада грла, у Регистру пољопривредних газдинстава је уписано око 130 газдинстава од којих већина има до 100 грла, а најчешће између 20 - 30 грла, 4 газдинства имају од 100 - 200 грла и 1 газдинство преко 200 грла. Већина овчијих производа, како меса, тако и млијека и млијечних производа ипак заврши на тржишту нерегистрованим каналима продаје, што је вјероватно објашњење за тренд раста производње. Систем узгоја оваца није се битно промијенио у односу на дугу традицију. Домаћа праменка још увијек је најважнија

пасмина, упркос бројним експериментима у проналажењу боље производне пасмине. Овчарство је усмјерено или на производњу млијека због прераде у сиреве или у производњу јагњећег меса.

Табела 17: Преглед броја оваца по категоријама на подручју општине Пале, 2015. – 2019. година

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Јагњад до 2 мјесеца старости	1.500	1.500	1.500	3.000	3.100
Јагњад и младе овце од 2 до 12 мјесеци	12.500	12.500	12.000	22.000	16.000
Музне овце	0	0	4.500	0	6.000
Остале овце	11.000	11.100	6.000	300	300
Приплодни овнови	500	500	400	2.000	2.000
Остале овце (јалове овце)	900	1.100	1.000	0	0
Овце укупно	26.400	26.700	25.400	27.300	27.400

Још један значајан производ овчарске производње остаје неискориштен и најчешће завршава на отпаду, а то је вуна. Вуна је материјал који има примјену не само у текстилној индустрији, већ и у грађевинарству као грађевински и изолациони материјал, те у друге сврхе и оправдани су сви пројекти који би водили као искориштавању овог занемареног ресурса.

Табела 18: Количина производње овчије вуне на подручју општине Пале, 2015. – 2019. година

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Број острижених оваца	20.000	20.000	20.000	28.000	26.000
Укупно острижено вуне, кг	34.000	35.000	30.000	37.000	35.000
Просјечан принос вуне кг/овци	1,7	1,75	1,5	1,32	1,35

Извор: Републички завод за статистику

Свињогојство је сточарска грана која има карактер споредне дјелатности на сеоским газдинствима и најчешће нема комерцијална обиљежја. То потврђује и евиденција у Регистру пољопривредних газдинстава у којој је уписан један произвођач свиња „М ФАРМ“ д.о.о., који посједује преко 1.000 грла. Ова производња осигурава месо и прерађевине за ограничен број домаћинстава током зимског периода и то без већих концентрација животиња на газдинствима. За даљи развој свињогојства једина покретачка снага може бити рехабилитација прерађивачке индустрије или уговарање производње за постојеће прерађиваче на ширем подручју. Осим тога додавање вриједности месним прерађевинама које се праве по традиционалној рецептури на самом газдинству такође може бити правац интензивирања свињогојства, нарочито ако се узме у обзир да се овакви производи лако могу пласирати кроз сектор туризма и угоститељства.

Табела 19: Преглед броја свиња по категоријама на подручју општине Пале, 2015. – 2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Прасад до 20 кг	2.731	2.631	2.622	3.000	2.580
Свиње од 20 до 50 кг	1.280	1.260	1.196	950	1.310
Свиње за тов / 50 до 80 кг	633	633	463	350	426
Свиње за тов / 80 до 110 кг	380	430	396	200	255
Свиње за тов / преко 110 кг	200	200	200	300	300
Свиње за тов - укупно	1.213	1.263	1.059	850	981
Назимице	280	280	177	200	159

Супрасне назимице	302	302	150	100	176
Крмаче	223	223	322	100	120
Нерасти	107	157	103	100	102
Свиње за расплод - укупно	912	962	752	500	557
Свиње - укупно	6.136	6.116	5.629	5.300	5.428

Извор: Републички завод за статистику

Коњогојство не само на подручју општине Пале, већи и на подручју цијеле Републике Српске је грана која већ дуго показује изразите негативне тенденције. На подручју општине укупан број коња који се статистички води се креће око 1.100 док је у Регистру пољопривредних газдинстава уписано њих 75. За претпоставити је да се већина коња на газдинствима користи за радне операцију у шумарству, а да мањи број коња власници држе ради развоја споредних дјелатности у сектору туризма, здравствене заштите и др.

Табела 20: Кретање броја коња по категоријама на подручју општине Пале, 2015. – 2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Ждријебад и омад до 1 године	300	200	300	250	250
Кобиле и ждријебне омице	300	300	200	300	300
Пастуви	500	500	500	450	450
Коњи - укупно	1.100	1.000	1.000	1.000	1.000

Извор: Републички завод за статистику

Перадарство на подручју општине Пале нема економски значај и учествује са 1% у укупној вриједности сточарске производње. У Регистру пољопривредних газдинстава уписана су два произвођача са преко 1.000 кљунова, два произвођача са 500 кљунова и неколико произвођача са бројем кљунова испод 100. Осим производње јаја, постоји и производња пилећег меса (пилићи бројлери). Производња меса има просјечну вриједност од око 70 хиљада КМ, а производња јаја око 270 хиљада КМ. За разлику од производње меса која опада, производња јаја има позитиван тренд на подручју општине Пале, укупан број кока носиља показује тенденцију раста, као и сама производња јаја.

Табела 21: Тренд остварене производње јаја у периоду 2015. – 2019.

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Кокошке носиље	15.100	15.000	15.000	15.200	15.400
Укупно произведено кокошијих јаја, комада	2.000.000	1.800.000	2.000.000	2.200.000	2.300.000
Просјечна производња јаја, ком/коки	111	120	111	105	100

Извор: Републички завод за статистику

Број кока носиља је повећан са 15.100 на 15.400, а број јаја са 2 на 2,3 милиона комада. Сличан тренд (опадајући) је примијећен и у укупном броју јестивих јаја који је 2007. године износио 5,3 милиона комада, а десет година касније, 2016. године, 4,8 милиона.

Пчеларство на подручју општине Пале није развијено, број кошница остао је исти током анализираних периода и износи 750 кошница. Производња меда варира и креће се од 3.000 кг до 4.500 кг. Производња меда по кошници је такође скромна и креће се од 4,2 кг до 6 кг. Према подацима Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде на територији општине Пале, у регистру пчелара и пчелињака има 110 регистрованих пчелара са 1.833 пчелињих друштава.

Табела 22: Тренд остварене меда у периоду 2015. – 2019.

Врста производње	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Укупна број кошница	750	700	750	700	750
Мед (кг)	4.500	3.000	4.500	3.000	5.800
По кошници (кг)	6,0	4,29	6,0	4,29	4,67

Извор: Републички завод за статистику

Један од већих проблема са којим се сусреће овај дио анималне производње посљедњих година су посљедице климатских промјена и неповољних климатских прилика у кључним дијеловима године. Принос варира из године у годину и неуједначен је како укупни тако и просјечни. Сасвим сигурно је да пчеларство због изузетно повољних природних услова (богатство медоносном флором) и редовне потражње тржишта (и домаћег и међународног) има потенцијал који мора бити искориштен. Потребна је боља организација субсектора праћена буџетском подршком са општинског и републичког нивоа.

3.3.2. Месо и месни производи

Производња меса

Као што је раније истакнуто, општина Пале са доминантним учешћем природних травњака, односно природних ливада и пашњака предодређена је за узгој стоке и производњу меса. Нажалост, овај потенцијал није искориштен. Укупну производњу меса на подручју општине Пале је тешко поуздано утврдити будући да се статистички клање стоке води на нивоу само регистрованих клаоница, али не и на нивоу појединачних породичних газдинстава гдје се највећи дио меса заправо и производи. Процјена производње меса дата је на основу статистичког броја грла за клање и просјечне тежине појединих категорија стоке, укључујући рандман клања за поједине врсте животиња.

Табела 23: Преглед процијењене производње меса, 2015. – 2019. година, у тонама

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Говеђе месо	440.000	300.000	200.000	260.000	260.000
Свињско месо	212.390	180.230	78.555	160.130	224.450
Овчје месо	180.000	202.500	214.500	194.250	177.450
Месо перади	30.000	29.000	34.200	31.000	32.000

Извор: Властита израчунавања аутора

Иако се ради само о процјени укупне производње меса по категоријама, ипак нам даје значајне показатеље развоја ове гране производње. Из прегледа видимо да се производња говеђег меса смањује, док производња осталих категорија меса стагнира или се креће у нивоу вишегодишњег просјека. Гашењем производње у ПАНИФЛЕКС месној индустрији општина Пале остаје без погона за прераду меса те су пољопривредни произвођачи усмјерени на индивидуалне аранжмане са мањим месницама, ресторанима и продају живе стоке.

3.3.3. Млијеко и млијечни производи

Укупна производња крављег млијека показује тренд пада производње са 4 милиона литара у 2015. на 3,1 милион у 2019. години. Пад производње је резултат смањења броја музних крава, али и нивоа продуктивности. Просјечна производња млијека се са 2.000 литара по музној крави

у 2015. години смањила на 1.700 литара што је знатно ниже од просјека РС који износи такође ниских 2.986 а драстично ниже од ЕУ просјека који износи 6.739 литара по крави.

Статистика није забиљежила производњу овчијег и козијег млијека, што значи да нема организованог откупа ових врста млијека и да оно вјероватно заврши у преради у сир. Откуп крављег млијека такође досеже само 10% укупне производње, те се претпоставља да остатак млијека бива продан директним каналима или као свјеже млијеко или у облику млијечних производа. Гашењем јединог прерађивачког капацитета на подручју општине, организован откуп је преузела мљекара Пађени, али тек почев од 2019. године, па је потребно извјесно вријеме да се развије откупна мрежа, што ће евентуално утицати на поновни раст производње.

Табела 24: Производња млијека на подручју општине Пале, 2015. – 2019. година

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.
Просјечан број помужених крава	2.000	2.000	2.000	2.100	1.850
Укупно помужено крављег млијека, литара	4.000.000	4.000.000	4.000.000	3.500.000	3.145.000
Просјечан принос, литара/крави	2.000	2.000	2.000	1.667	1.700
Од тога дато у откуп мљекари, литара	350.000	350.000	350.000	250.000	350.000
Учешће откупљеног у укупно произведенном млијеку	9%	9%	9%	7%	11%

Бројни су проблеми са којима се суочава субсектор производње млијека на подручју општине Пале. Међу важнијим треба издвојити следеће:

- Неповољна структура фарми и изражен дуализам у производњи овог субсектора;
- Неповољна структура пасминског састава – доминира сименталска пасмина са месно-млијечним карактеристикама, док холштајн-фризијска пасмина као искључиво млијечна пасмина учествује незнатно;
- Недовољна едуцираност фармера и у том контексту непознавање савремених хигијенских норми у производњи млијека и немогућност производње довољне количине сточне хране на властитим парцелама;
- Ниска стопа конверзије сточне хране;
- Низак просјечан принос по крави;
- Високи трошкови (контроле) квалитета;
- Проблеми везани са усвајањем (ЕУ) стандарда који директне импликације имају на извоз у земље ЕУ;
- Низак техничко-технолошки ниво просјечних фарми који се састоји у безусловним шталама, просторијама за мужу, складиштење и руковање са млијеком

Према мишљењу представника локалне заједнице постоји велики потенцијал у овом сектору у производњи традиционалних производа попут сира и скорупа који заслужују да буду валоризовани кроз системе квалитета (заштита географског поријекла и др.).

3.3.4. Остале гране прерађивачког сектора

Прерада воћа и поврћа, као и млинско-пекарска индустрија нису развијени на подручју општине Пале.

Када се говори о преради воћа и поврћа може се рећи да овај дио прехранбене индустрије није развијен. Скромна сировинска основа као посљедица релативно неповољних услова за развој воћарске и повртларске производње као и недостатак традиције неки су од разлога споменутог стању. Ни млинско-пекарска индустрија није развијена, будући да се на овом подручју остварује

релативно скромна производња жита. Пекарску индустрију на подручју општине Пале карактерише велики број мањих пекара које се баве дневним потребама локалног становништва за хљебом и разним врстама пецива. Озбиљнији произвођачи из овог сектора прехранбене индустрије су: продајни објект индустрије "КЛАС" д.о.о. и "ЖЕЉО" д.о.о. Пале.

3.3.5. Координација ланца вриједности и развој тржишта

Тржиште се дефинише као мјесто сусрета продавца и купаца које карактеришу различити начини на који долази до контакта и размјене производа и услуга између те двије стране. До трговине између продавца и купца може доћи директно или уз мањи или већи број посредника (кратки и дуги канали продаје). Модерно вријеме карактерише смањење директних контаката купаца и продаваца и укључивање у те ланце специјализираних посредника. Све то важи и за пољопривредне и прехранбене производе. Такође, настојање да се искористе природне и друге компаративне предности и процеси интернационализације и глобализације у трговини узрок су све веће специјализације произвођача, што није заобишло ни пољопривреду.

Пољопривредни произвођачи на подручју општине Пале, према резултатима истраживања, не користе у довољној мјери своје главне компаративне предности ове општине у односу на све друге општине у Републици Српској, а то је близина великог тржишта попут града Сарајева, као и развој туризма који је главна привредна дјелатност ове општине. Ову констатацију потврђују резултати анкете, према којима је главни изазов за пољопривреднике ове општине управо излаз на тржиште, па тек онда недостатак радне снаге и мали обим производње. За претпоставити је и да недостатак организација произвођача и субјеката на тржишту који би вршили улогу организовања производње и откупа, може бити разлог за овакво стање. Неповезаност и неорганизираност лишава пољопривреднике могућности преговарања с добављачима о повољнијој куповини већих количина инпута као што су сјемена, минерална гнојива, заштитна средства и остало. Као и други пољопривредни произвођачи у РС, пољопривредни произвођачи општине Пале су слабо организовани и готово не постоји производња за познатог купца.

Табела 25: Који је највећи изазов за будућност производње на газдинству

Изазов	Структура одговора
Тржиште	50%
Финансије	0%
Знање	0%
Нове технологије	0%
Недостатак земље	0%
Мали обим производње	25%
Недостатак радне снаге	25%
Друго	0%

Када су у питању канали продаје, према резултатима анкетирања, већина пољопривредних произвођача продаје своје производе директно на газдинству, а остали предају своје производе прерађивачкој индустрији, што се вјероватно односи на произвођаче млијека јер је то у овом моменту једина организована веза са прерађивачком индустријом.

Прехранбена индустрија на подручју општине Пале је неразвијена, а субјекти који су били својевремено важна карика у пласману пољопривредних сировина, прије свега меса, живе стоке и млијека, више не обављају пословну активност. Пољопривредни произвођачи су усмјерени на прерађиваче из других општина, али углавном су у пасивном статусу и своје производе предају уколико се откуп врши у непосредној близини газдинства, као што је случај са откупом млијека који је покренула мљекара Пађени.

На подручју општине Пале дјелују одређени број организованих асоцијација пољопривредних произвођача у форми задруга или удружења. Нека од њих су доста активна, док значајан број оваквих удружења само формално егзистирају без неких значајнијих активности. Овдје треба издвојити Пољопривредне задруге Пале и Мокро које смо већ описали у анализи пословних субјеката у сектору пољопривреде и прехранбене индустрије. Нажалост ниједна од ових задруга не представља значајну карику у ланцу вриједности било ког сектора пољопривредне производње. Од удружења пољопривредних произвођача, као корисници буџетске подршке јављају се само Удружење пчелара, Ловачко удружење „Јахорина“ и Удружење спортских риболоваца „Бистрица Пале“.

У циљу развоја ланаца вриједности у сектору пољопривреде, неопходно је радити на промјени наведеног стања, било кроз подршку приватним предузетницима било кроз оснивање нових произвођачких организација које се оснивају искључиво под економским интересима и које дјелују као интегратор производње, откупа и даљег пласмана производа до крајњег купца.

3.4. Рурална економија, квалитета живота и диверсификација економских активности

3.4.1. Рурална економија и квалитета живота

Рурална подручја општине Пале

Класификација одређене територије на урбана и рурална подручја примарно се врши на основу густине насељености, односно броја становника по км². У свијету углавном доминира ОЕЦД критерија (који примјењује и ЕУ) према којем је граница између урбаних и руралних подручја густина насељености од 150 становника/км². Даљи кораци су агрегирање података на нижем административном нивоу зависно од тога који % становништва живи у појединим мањим подручјима и колико је велик град којем гравитирају та подручја. Због недостатка статистичких података о броју становника и површини на нивоу насељених мјеста у случају општине Пале, нажалост није могуће урадити класификацију урбаних и руралних подручја зависно од броја становника који живе у појединим насељеним мјестима (селима).

Користећи се подацима из Пописа из 2013. године утврђено је да укупан број становника је 20.359 становника, од којих 12.905 становника или 61,7% чини урбано становништво, а 8.004 становника или 38,3% чини рурално становништво. Просјечна густина становништва је 42,8 становника по км², при чему је просјечна густина урбаног становништва 1.029,8 становника по км², а руралног 16,8 становника по км².

Економски положај руралног становништва је доста неповољан и одраз је укупног стања економије општине Пале. Сиромаштво између руралних и урбаних подручја преовлађује неједнаким стопама. Према подацима Републичког завода за статистику у руралним подручјима 17 процената руралних грађана живи у сиромаштву, док је стопа сиромаштва у урбаним срединама само 9 процената¹. Упркос вишим стопама сиромаштва и нижим платама у руралним подручјима, 60% људи у БиХ наставља да живи у руралним подручјима. То је углавном због „пољопривредне заштитне мреже“ виших плаћања социјалне заштите, здравијег окружења и свеукупније сигурности посла него у урбаним градовима.² Иако у БиХ не постоји мјерење животног стандарда на нижим нивоима попут општина, овдје ћемо се послужити подацима Анкете о потрошњи који дају релевантне информације на нивоу руралних и урбаних подручја Републике Српске. Према подацима за 2015. годину просјечни породични мјесечни издаци у

¹ Анкета о потрошњи становништва 2015. године, Статистички билтен 2018. године, Републички завод за статистику

² <https://borgenproject.org/facts-about-poverty-in-bosnia-and-herzegovina/AUGUST 14, 2018>

руралним подручјима Републике Српске су износили 1.154 КМ, при чему 34,8% је било потребно за набавку хране и пића, а остатак за друге непрехрамбене производе/услуге. У урбаним дијеловима укупни издаци су виши и мјесечно износе 1.427 КМ.

Табела 26: Просјечни мјесечни издаци према категоријама издатака и типу насеља у Републици Српској, у КМ, 2015. година

Опис	Тип насеља		
	Урбано	Рурално	Укупно
Храна и пиће	425,69	400,93	410,55
Непрехрана	1.001,14	752,80	849,35
Укупно	1.426,83	1.153,73	1.259,91
Структура у % (Укупно = 100)			
Храна и пиће	29,8	34,8	32,6
Непрехрана	70,2	65,2	67,4
Укупно	100,00	100,00	100,00

Извор: Анкета о потрошњи домаћинстава у Републици Српској, Статистички билтен, Бања Лука, 2018.

Трећина издатака руралног домаћинства се односи на набавку хране и пића. Од осталих важнијих ставки издвајају се издаци за становање (15%), енергенте (10%) и издаци за превоз (10%).

Извор: Анкета о потрошњи домаћинстава у Републици Српској, Статистички билтен, Бања Лука, 2018.

Графикон 20: Структура потрошње домаћинства у Републици Српској (2015.)

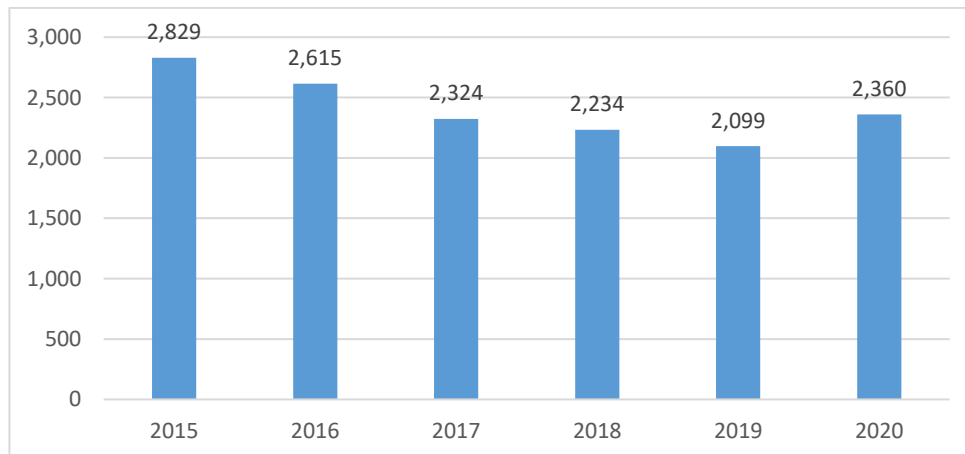
Сиромаштво је један од већих проблема са којима се суочава рурално подручје. За утврђивање актуелног стања овог проблема послужимо се подацима који се односе на ентитет Републику Српску. Прегледом Табеле 27 може се констатовати да је у Републици Српској изражен проблем сиромаштва гдје је у 2015. години било 14% сиромашних домаћинстава и 13% сиромашног становништва. Ову констатацију потврђују и релевантни показатељи сиромаштва, коефицијент С80/С20 који износи 4,3. Релативно сиромаштво по типу насеља у 2015. години износило је 16,9 за рурално и 9,1 за градско становништво.

Табела 27: Главни индикатори релативног сиромаштва у Републици Српској (2011. и 2015.)³

Опис	2011.	2015.
Релативна линија сиромаштва (КМ)	381,09	362,34
Сиромашна домаћинства	53.234	49.805
Укупан број домаћинстава	359.567	359.567
Сиромашни појединци	152.909	126.043
Укупно појединци	1.060.290	985.854
Стопа сиромаштва		
Сиромашна домаћинства	14,8	13,9
Сиромашни појединци	14,4	12,8
Јаз сиромаштва (%)		
Домаћинства	23,0	22,1
С80/С20	4,4	4,3

Извор: Анкета о потрошњи домаћинстава у Републици Српској, 2015. и 2011. Статистички билтени, 2018. и 2013.

Према подацима за Пописа из 2013. године учешће незапослених у укупној радној снази на подручју општине Пале износила је 15%, када је укупан број незапослених износио 2.604. Међутим, како из доњег прегледа видимо, укупан број незапослених је у паду и нижи је од броја незапослених у години Пописа. Према подацима Анкете о радној снази за ИВ тромјесјечје у 2020. години у Републици Српској, анкетна стопа незапослености износила је 12,2%.

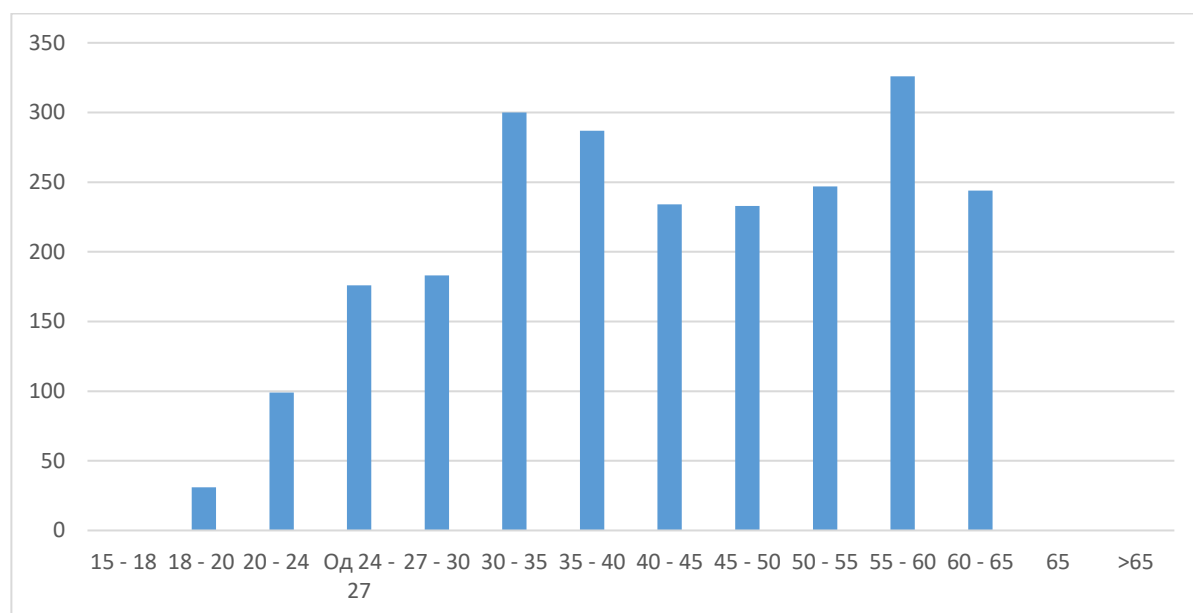
Извор: ЈУ Завод за запошљавање, филијала Источно Сарајево

Графикон 21: Број незапослених лица на подручју општине Пале, 2015. – 2020.

Када се посматра незапосленост по полу на подручју општине Пале у години Пописа, жене су чиниле 46,54% незапослених лица. Међутим према подацима за период 2015. – 2020. година, то учешће је повећано и креће се у просјеку 56%.

³ У јавним документима се најчешће спомињу двије мјере – однос С80/С20 и Гини коефицијент. Однос С80/С20 је однос укупног еквивалентног прихода 20% популације једне земље са највишим приходима, према укупном еквивалентном приходу 20% популације са најнижим приходима. Што је већи овај однос, веће су неједнакости.

У односу на године старости највише је незапослених у сатросној доби између 30 и 40 година и оних старијих од 55 година.

Извор: ЈУ Завод за запошљавање, филијала Источно Сарајево

Графикон 22: Број незапослених лица на подручју општине Пале према старосним категоријама,

Гендер питања

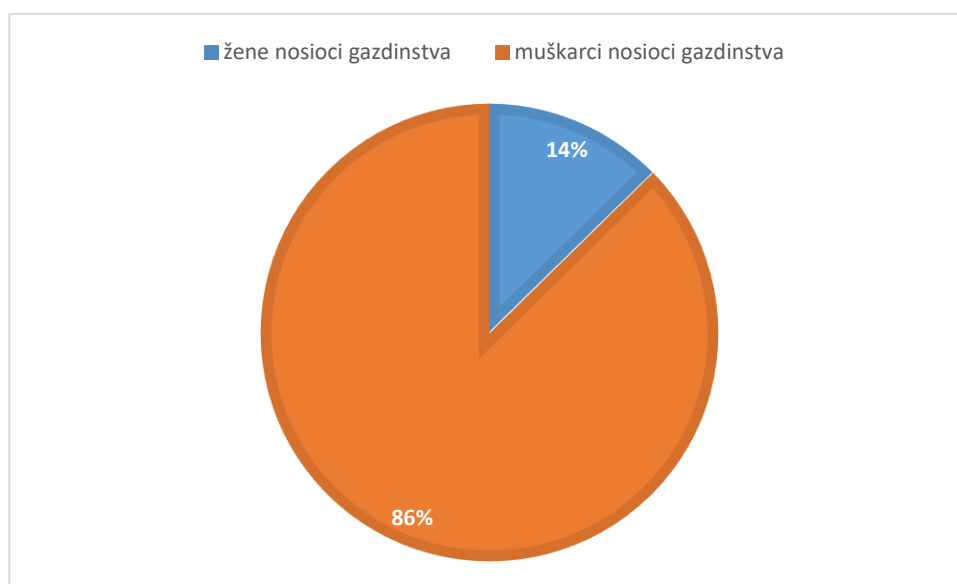
Босна и Херцеговина је потписница свих важнијих међународних конвенција о равноправности полова и укидању свих облика дискриминације над женама од којих је свакако најважнија УН Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена (ЦЕДАВ - *Тхе Цонвенџион он тхе Елиминатион оф алл Формс оф Дисцриминатион Агаинст Вомен*). Посебан члан ове конвенције односи се на унапређење положаја жена на селу и он обавезује БиХ, као потписнице ове конвенције, да ради на унапређењу социо-економске ситуације жена на селу, њиховог приступа ресурсима, тржишту и информацијама, те приступа основној инфраструктури и јавним услугама. Најважнији домаћи правни акт који као лех специалис регулише област равноправности полова као посебно људско право је Закон о равноправности полова у Босни и Херцеговини (Службени гласник Босне и Херцеговине, број 32/10 – пречишћен текст) који промовише равноправност полова и забрањује дискриминацију по основу пола и полне оријентације, те обавезује све институције власти, на свим нивоима да израде, усвоје и спроведу програме мјера за имплементацију закона у свим областима. Босна и Херцеговина има Гендер акциони план (у овом моменту за период 2018. – 2022.) који има три стратешка циља: 1) Израда, спровођење и праћење мјера за унапређење равноправности полова у институцијама власти, по приоритетним областима, 2) Изградња и јачање система, механизма и инструмената за постизање равноправности полова и 3) Успостављање и јачање сарадње и партнерства.

Активности на унапређењу положаја жена на селу у Републици Српској датирају од 2009. године када извршена прва Анализа стања, на основу чијих резултата је креиран први Акциони план за унапређење положаја жена на селу, као посебна мјера у оквиру Програма руралног развоја Републике Српске. Акциони план, као први те врсте у региону, представља јединствен документ у чијој реализацији учествује неколико министарстава у Влади Републике Српске: Министарство пољопривреде, Министарство здравства, Министарство просвјете, Министарство саобраћаја и веза и др. те који планирају и реализују мјере у оквиру акционог плана усклађене са потребама жена на селу. Министарство пољопривреде је реализовало низ пројеката за унапређење женског предузетништва, суфинансирало пословне активности удружења жена, организовало

женске задруге, те радило на формирању регионалних мрежа за подршку женама на селу. У оквиру додјеле подстицајних средстава такође су креирани посебни услови (додатни бодови) за жене носиоце пољопривредних газдинстава.

Све ове мјере резултирале су повећањем броја жена носилаца пољопривредних газдинстава са 4% на почетку периода на 19% на крају овог периода, уз учешће од 6,5% у повлачењу финансијских средстава из буџета што је још увијек скроман резултат.

Према подацима Регистра пољопривредних газдинстава на подручју Општине Пале само 101 газдинство или 14,52% регистрованих газдинстава носилац газдинства је жена. Мјерено на републичком нивоу, удио у апсорпцији пољопривредног буџета за домаћинства у којима је жена носилац газдинства досегао је 6,5% у РС у 2019. години.

Извор: Регистар пољопривредних газдинстава Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде

Графикон 23: Однос носилаца породичних пољопривредних газдинстава према полу у општини Пале, Стање 2021. године

Према резултатима истраживања, жене чланови руралних домаћинстава на подручју општине Пале, једнако су активне у пољопривредној проузводњи као и мушки чланови домаћинства те већину свог радног времена проводе у пољопривреди. С друге стране, према ставовима испитаница само дјелимично учествују у доношењу одлука о пословним активностима газдинства. Жене на селу најчешће нису власнице некретнина којима газдинство располаже, те се по неписаном традиционално устројеном правилу удајом уједно одричу и дјевојачког наслеђа над имовином коју евентуално дјевојачка породица има ако је у питању пољопривредно земљиште. Тако да, према резултатима истраживања, од имовине у власништву најчешће немају ништа. Жене су такође мање мобилне и везане су због бриге о дјечи или старијима, за присуство на газдинству, те из тог разлога најчешће не учествују на обукама. Проблеми с којима се суочава везано за пољопривреду односе се на недостатак тржишта за пласман производа, недостатак слободног времена, недостатак новца за већа улагања, као и недостатак знања и информација. Проблеми везани за квалитет живота, према ставовима испитаница највише се односе на лошу путну инфраструктуру, недостатак друштвеног живота, недостатак помоћи око дјеце, те нередован или неорганизован јавни превоз. Према мишљењу испитаница потребно је увести мјере подршке женама на селу, организовати удружење жена, те дати женама једнака права као носиоцима газдинства.

Друштвена и физичка инфраструктура

Предшколско образовање

Према подацима за 2020. годину на подручју општине Пале дјелују двије установе предшколског образовања са укупно 254 дјеце. Мрежа предшколских установа није довољно развијена, а то је посебно изражено у руралним срединама у којима није доступна, а за шта постоји интересовање. Стварање потребних услова за предшколски одгој и образовање свакако је један од приоритетних потреба општине Пале.

Табела 28: Преглед броја предшколски установа на подручју општине Пале по годинама

Школска година	Број предшколских установа (вртића)	Број васпитних група	Број дјеце		
2014/2015	2	9	135	64	71
2015/2016	2	8	151	72	79
2016/2017	2	9	188	82	106
2017/2018	2	9	188	96	92
2018/2019	2	11	254	117	137

Извор: Републички завод за статистику

Основно образовање и средње образовање

Основно образовање на подручју општине Пале организовано је у три основне школе: Основна школа „Пале“, Основна школа „Србија“и Основна школа „Мокро“. У руралним подручјима општине Пале постоје двије основне школе са подручним одјељењима и то:

- ОШ“Србија“ подручно одјељење у Подграбу са седам одјељења гдје збод недовољног броја ученика постоје два комбинована одјељења. Настава се изводи у двије смјене. Укупан број ученика је 85, од чега је 24 ученика у комбинованим одјељењима од I до V разреда, а 57 ученика од VI до IX разреда.
- ОШ “Мокро”са четири подручна одјељења (Кадино село, Брезовице, Хреша и Вучија Лука). Бројно стање ученика у подручним школама изгледа овако: Кадино село 7 ученика, Брезовице 4 ученика, Хреша 10 ученика и Вучија Лука 8 ученика.

Средњошколски центар Пале једина је установа средњошколског образовања на подручју општине Пале. Данас у овом средњешколском центру постоје следећа занимања и струке: гимназија, угоститељство и туризам, машинство и обрада метала, геодезија и грађевинарство. Иако је било покушаја, до данас није уведено усмјерење пољопривредног техничара за подручје општине Пале, а према мишљењу локалних представника, разлог је недостатак интереса младих за ово занимање.

Табела 29: Преглед броја школа и ученика, основно и средње образовање на подручју општине Пале

Школска година	Основне школе					Средње школе			
	Број школа	Ученици			Наставно особље	Број школа	Број одјељења	Ученици	Наставно особље
		Укупно	Разреди I - V	Разреди VI - IX				Укупно	
2014/2015	6	1.719	896	823	130	1	32	790	62
2015/2016	6	1.721	905	816	123	1	24	746	66
2016/2017	6	1.693	914	779	128	1	31	709	65
2017/2018	6	1.689	937	752	120	1	32	712	67
2018/2019	5	1.671	954	717	134	1	30	648	61

Извор: Републички завод за статистику

У посљедњих десет година изражена је тенденција смањивања броја уписане дјеце у основне школе. У школској 2014./2015. години било је укупно уписаних 1.719 ученика, да би у школској 2018./2019. тај број био смањен 1.671 (индекс 97). На подручју општине Пале у основном образовању осим проблема пада броја уписане дјеце постоји и проблеми недовољне опремљености наставним училима, мањак одговарајућег кадра, посебно у подручним школама. Осим тога већи дио руралних простора је значајно непокривен оваквим институцијама. На 1.000 становника у просјеку долази 12 уписаних ученика основног образовања, а на 12 ученика долази један наставник/учитељ.

На подручју општине Пале од установа средњег образовања егзистира један средњошколски центар. Број ученика се такође смањео посљедњих година са 790 ученика у школској 2014./2018. на 648 у школској 2018./2019. години (индекс 82). Укупан број одјељења је такође смањен са 32 на 30. На 1.000 становника у просјеку долази 34 уписаних ученика средњег образовања, а на 10 до 12 ученика долази један наставник.

Када се говори о школској инфраструктури, највећи проблеми су изазвани старошћу објеката и њиховим неадекватним одржавањем. У већини објеката изражени су проблеми са санитарним чворовима, водоснабјевањем и гријањем. У образовним институцијама истакнут је и проблем недостатка школске опреме и наставних учила.

Високо образовање

Пале су универзитетски центар са четири факултета у саставу Универзитета у Источном Сарајеву: Правни, Економски, Филозофски и Факултет физичког васпитања и спорта, као и три студентска дома. Пољопривредни факултет Источно Сарајево основан је академске 1994./95. године у Источном Сарајеву. Настава се изводи на три циклуса студија. Специфичност Пољопривредног факултета огледа се, између осталог, у томе што је наставни процес организован на три локације - Источно Сарајево, Бијељина и Власеница.

Оваква ситуација је можда допринијела да општина Пале има у просјеку већи степен високообразованих кадрова (14%) у односу на просјек Републике Српске (8%), што пружа добру основу за развој општине.

Извор: Републички завод за статистику, Попис 2013.

Графикон 24: Становништво старо 15 и више година према највишој завршеној школи и полу

Увидом у број уписаних и дипломираних студената свих профила можемо примјетити да број студената опада са годинама. Број студената који уписују Пољопривредне факултете је у још већем паду, због пада занимања студената за занимања у вези са пољопривредом, слабе запосљивости агронома и лоших развојних трендова у области пољопривреде. Најчешће се за пољопривредне факултете одлучују студенти који већ имају могућност наслеђивања породичног газдинства, па школовањем стичу боље услове за самозапошљавање на властитом газдинству. Свакако да би иновирање наставних планова и увођење нових усмјерења везаних за рурални развој, рурални туризам, органску производњу и слична усмјерења у складу са потребама економске структуре подручја, могао привући и већи број студената.

Табела 30: Уписани студенти са подручја општине Пале, 2014. – 2019. година

2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019
1.158	1.093	981	894	863

Табела 31: Дипломирани студенти са подручја општине Пале, 2014. – 2019. година

2015	2016	2017	2018	2019
152	141	120	99	117

Нажалост врло чест случај је и да се дипломирани студенти не врате у мјесто пребивалишта уколико студирају ван мјеста пребивалишта, нарочито ако студирају у већим административним и универзитетским центрима. Зато је врло значајно за општину Пале што има могућност високог образовања својих становника, не само у Палама, већ и у непосредној близини, у Источној Сарајеву, као и Сарајеву у Федерацији Босне и Херцеговине.

Здравство

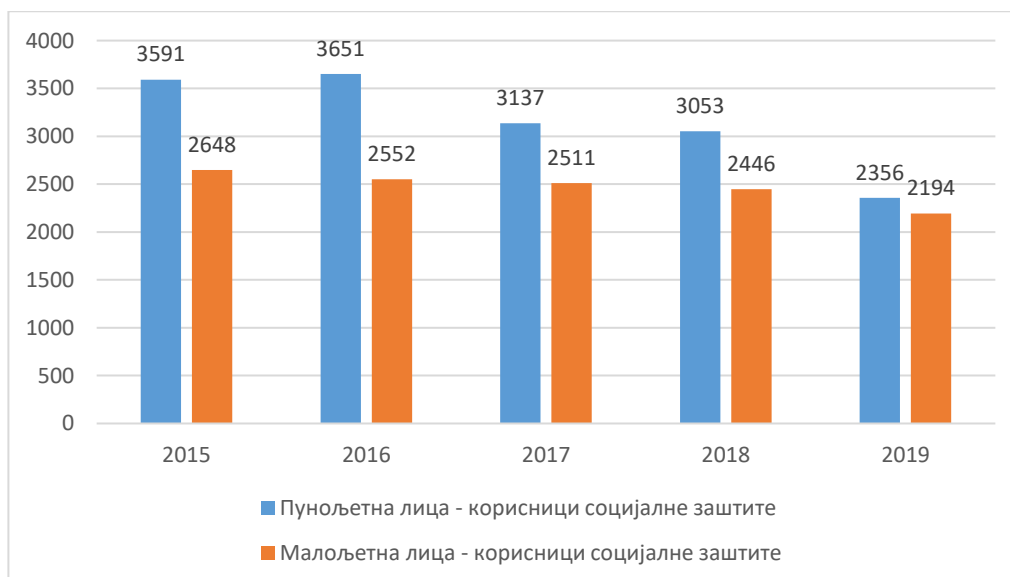
Здравствена заштита на подручју општине Пале, организована је у склопу ЈУ Дом здравља „Пале“ и подручним амбуланта у Мокром и Подграбу. Однос броја здравствених радника и броја становника је неповољан при чему, на једног здравственог радника долази 771 становник. У односу на број љекара овај однос је још неповољнији, тако да на једног љекара долази 955 становник. Дом здравља је организован по моделу породичне медицине, са 12 тимова. Дом здравља Пале пружа услуге консултативне специјалистичке здравствене заштите из области педијатрије и гинекологије. Повремено се ангажују љекари специјалисти из других здравствених установа. Услуге секундарне здравствене заштите, за становнике општине Пале, обављају се у болници Касиндо.

Осим дома здравља, услуге здравствене заштите пружа и приватна болница „Неовита“, за физиологију и болсти женских репродуктивних органа, интернистичка ординација „Мандић“, ординација „Др. Брана Радовић“, офтамолошка ординација „Др. Ђеклић“, пет приватних стоматолошких ординација и 13 приватних апотека.

Иако су све наведене услуге смјештене у урбаним центрима, становништво руралних подручја, није навело проблем доступности здравствене заштите у врху приоритета за унапређење квалитета живота. У односу на ријетку насељеност руралног подручја свакако да се не може очекивати оснивање више подручних амбуланти, али би свакако увођење мобилних амбуланти и њихово чешће присуство у руралним подручјима било од користи све старијој руралној популацији.

Социјална заштита

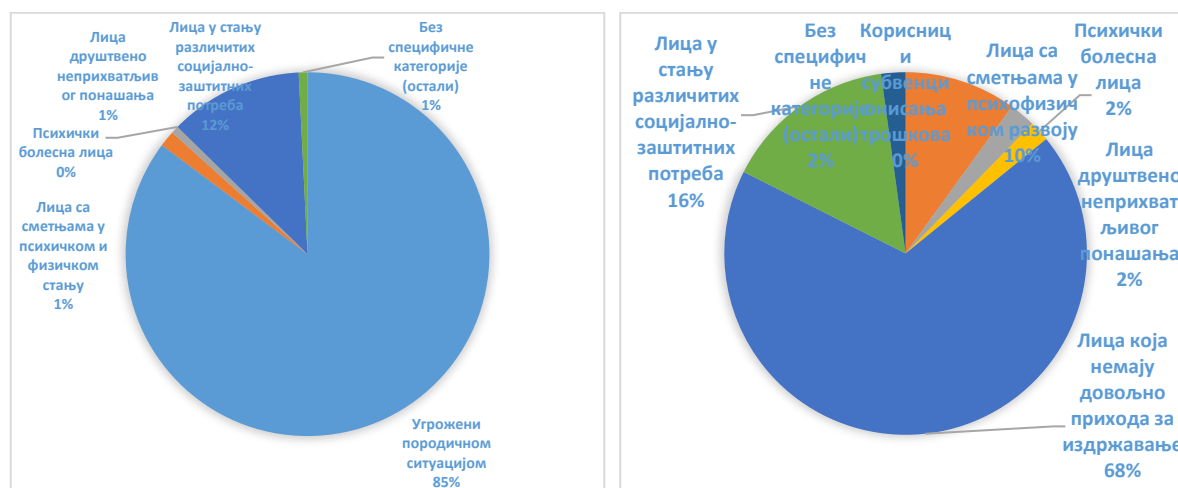
ЈУ Центар за социјални рад Пале (ЦСР) је установа социјалне заштите са јавним овлашћењима у провођењу социјалне, дјечије и породичне заштите, те пружању разних врста услуга у домену социјалног сектора. Центар обавља послове социјалне заштите и заштите дјетета, смјешта одрасле и малољетних особа у институције социјалне заштите и хранитељске породице и корисницима пружа услуге финансијске и друге материјалне помоћи.

Извор: Републички завод за статистику

Графикон 25: Корисници социјалне заштите са подручја општине Пале, 2015. – 2019. година

Број корисника социјалне заштите је у опадању, као што се из горњег прегледа види. Социјално угрожене особе су углавном породице с много дјеце чији су родитељи незапослени, умировљеници или повратници у руралне средине, док код пунољетних корисника су то у највећем броју случајева корисници који немају довољно средстава за живот. У систему социјалне заштите недостају средства за адекватно збрињавање свих социјалних категорија становништва. Нема ни довољно квалификованог особља.

Извор: Републички завод за статистику

Графикон 26: корисници социјалне заштите, малољетна лица (а) и пунољетна лица(б)

Култура

Општина Пале има богато културно и историјско наслеђе које чини битан дио ресурса и атракција општине. Због богате историје, у општини дјелују многа културна друштва: КУД Младост Пале, КУД Романијска врела, КУД Божо Короман Манда, Гусларско друштво Старина Новак.

Иначе носиоци културног живота општине Пале су Културни Центар Пале, галерија Цековића кућа, Народна библиотека Пале, ЦПКД Просвјета, Пале, ЈУ СРНА филм, Студентско позориште Пале и др.

ЈУ КСЦ Пале управља са три подорганизационе јединице: КЦ Пале, Спортском двораном Пеки Пале и пећином Орловачом.

Према подацима Републичког завода за статистику, на подручју општине Пале дјелује један биоскоп са 225 мјеста и једно аматерско позориште. Биоскоп је у току 2019. године имао 17 филмских пројекција, 21 представу и 3.400 посјетилаца. Аматерско позориште има капацитет сједишта 225, а у току године је имало 7 представа и 523 посјетилаца. И биоскоп и аматерско позориште у суштини користе капацитете КСЦ Пале.

У руралном подручју не постоје капацитети за одржавање културних дешавања, те су становници ових подручја усмјерени на урбани центар за задовољене културних потреба.

Спорт и рекреација

Као и у случају културних садржаја, сви спортски садржаји на подручју општине Пале сконцентрисани су у урбаном дијелу општине. Иначе општина Пале обилује спортским садржајима и представља се као општина олимпијских спортиста. На подручју општине дјелују бројни спортски клубови, а заступљене су скоро све врсте спорта, међу којима су опет

најзаступљенији фудбал, алпско скијање, нордијско скијање, одбојка, кошарка и борилачки спортови.

Физичка инфраструктура

Саобраћајна инфраструктура

Према подацима Републичког завода за статистику на подручју општине Пале развијено је укупно 279 км путева, од чега 72 км асфалтних путева и 207 макадамских путева. Сам тај податак говори да је стање путне мреже лоше и да рурална подручја нису адекватно повезана са остатком општине и околним мјестима, иако општина улаже велика средства буџета на обнову путне инфраструктуре. Управо лоша путна инфраструктура наведена је од стране руралног становништва као један од приоритетних проблема, када је у питању квалитет живота у руралном подручју.

Табела 32: Који је највећи изазов повезан са мјестом становања

Изазов	Структура одговора
Одлазак становништва	25%
Мали наталитет	25%
Лоша инфраструктура	25%
Неповољни природни услови	0%
Лоша политика	25%
Друго	0%

Енергетска инфраструктура

Снабдијевање електричном енергијом састоји се од преносне мреже високог напона 220 kw, 10 kw, 30 kw, те нисконапонских мрежа и дио је јединственог електроенергетског система БиХ. Послове дистрибуције електричне енергије до крајњих купаца обавља јавно предузеће електропривреде Електропривреда Републике Српске.

На подручју општин Пале регистровано је 10.950 потрошача, од тога 9.919 домаћинстава.

Телекомуникациона инфраструктура

Стабилна ПТТ мрежа постоји у општини и већини приградских насеља. Што се тиче мобилне телефоније присутна су три оператера. М:тел а.д. Бања Лука, Блицнет Бања Лука и Матрикс зона Пале. Иако постоје три оператера, преко 90 одсто прикључака су корисници М:тел-а. Према подацима из Стратегије развоја општине, 2016. године је укупан број корисника стабилних телефона био 6.030, мобилних телефона 12.284, интернет прикључака 4.387 и кабловске телевизије 3.029.

Водоснабдијевање

Системом водоснабдијевања управља Ј.П. Водовод и канализација Пале. Главни доводни цјевовод воде са дистрибутивном мрежом дужине је 241.965 м за водоводне системе Пале, Јахорина, Мокро и Подграб. Канализациона мрежа је дужине 36.645 м. Укупан број прикључених на водоводну мрежу је 8.253, од тога становништво 7.063 и привреда 650. Села која нису повезана са системом водоснабдијевања користе воду из цистерни или из локалних система водоснабдијевања којима не управља овлаштено јавно предузеће.

Управљање отпадом

Урбана насеља општине Пале (Пале, Подграб и Мокро) као и туристичка зона Јахорине су највећи произвођач контролисаног отпада, непречишћених отпадних вода и загађујућих материја у ваздуху.

Највећа количина контролисаног отпада (кућни, комерцијални, медицински) сакупља се на мањем простору општине Пале, одлагањем у насељеним мјестима. Према информацијама представљеним у Стратегији развоја општине, услугом управљања отпадом обухваћено је 65% становника општине, а дневно се сакупи 12,5 тона, односно 380 тона мјесечно, комуналног отпада. Отпад се депонује на општинску депонију „Станишића долови“. Према истом извору бројни су субјекти, произвођачи отпада. Њих 79 су субјекти са еколошком дозволом (прерада дрва, производња млијека и млијечних производа, производња меса, разне фарме), као и 226 субјеката који нису обухваћени еколошком дозволом (разне занатске радње, хотели и сл.), те 42 субјекта из реда јавних установа. Не проводе се мјере одвојеног скупљања отпада, што укључује и рурална подручја и пољопривредни отпад, што може и већ представља опасност за подземне воде, изворишта воде за пиће, отворене водотоке. Осим тога, изражена градња у оквиру туристичке зоне Јахорина, такође има исти негативан утицај на изворе воде за пиће, смањују квалитет воде површинских токова, те у коначници смањују употребну вриједност воде. Друга врста отпада која такође захтијева адекватно збрињавање је органски отпад, како пољопривредни тако и шумски, а настао као нуспроизвод из пољопривредне производње и дрвне индустрије. Овај отпад иако биоразградив одвози се на локалне депоније комуналног отпада или се депонује на дивљим депонијама. На тај начин се уништавају велике количине секундарне сировине, које би могле бити искориштене као ђубриво или за производњу енергије⁴.

Гријање

Комунално предузеће Градске Топлане Пале управља системом обезбјеђења топлотне енергије. Топловодни систем покрећу два котла, 6.5 и 2 MW снаге. Укупна грејна површина обухвата 62.000 метара квадратних простора. Дужина цјевовода је 2.775 м, а цијеви 5.550 м, које су према изјавама из Градске топлане у лошем стању. Губици у мрежи износе 16%.

Домаћинства у руралним срединама се грију углавном на дрво (79,3%) и угаљ (15,2%)⁵.

3.4.2. Диверсификација економских активности

Постојање додатних прихода пољопривредних газдинстава, генерисаних из активности њихових чланова на пословима изван газдинства и/или пољопривреде је широко распрострањен и дуго присутан модел функционисања породичне економије. Смањењем значаја пољопривреде у руралној економији број газдинстава са мјешовитом структуром прихода је нарастао, а пољопривредне политике и политике руралног развоја настоје да подрже овај процес како би се обезбједила економска и социјална одрживост руралних средина (Богданов, 2015).

⁴ Стратегија развоја општине Пале за период 2017. - 2026. године

⁵ Извор: Републички завод за статистику, Анкета о потрошњи енергије у кућанствима, 2015.

Табела 33: Структура прихода руралних домаћинстава, Анкета, 2019.

Врста прихода	КМ/година
Укупни приход од пољопривреде	9.000,00
Укупни приход од непољопривредне активности на газдинству	9.833,33
Укупни приход од сталног запослења ван газдинства	12.560,00
Укупни приход од повремених запослења ван газдинства	4.800,00
Укупни приход од пензије	6.806,67

Према резултатима истраживања у структури прихода руралних домаћинстава које остварују на самом газдинству једнако су заступљене и пољопривредне и непољопривредне дјелатности. Просјечан приход из пољопривредне дјелатности креће се око 9.000КМ на годишњем нивоу и приближно је једнак приходима на газдинству из непољопривредне дјелатности који износе у просјеку 9.833 КМ. Када су у питању приходи ван газдинства они се односе на стално запослење, повремене послове и приходе од пензије. Приходи од сталног запослења износе у просјеку 12.599 на годишњем нивоу, што износи око 1.000КМ на мјесечном нивоу. Приходи од пензије свакако су међу најучесталијим додатним приходима на газдинству, с обзиром на тренд застарјевања руралног и становништва уопште.

У структури домаћинстава с допунским дјелатностима на газдинству најзаступљенија су била домаћинства који прерађују месо, млијеко и производе млијечне прерађевине, те који се баве прерадом воћа и поврћа, док су остале производње било знатно мање заступљене или нису биле уопште заступљене (туризам, продаја/прерада дрвета, производња ракије, услуге механизације). Главни разлози због чега значајан дио домаћинстава није диверсификовао своју економију развојем допунских дјелатности на газдинству су недостатак тржишта, мали обим производње и недостатак радне снаге. По овим одговорима је видљиво да становницима руралних подручја општине Пале недостаје подстицаја како у знању тако и у материјалним ресурсима с обзиром да општина Пале уз развијен туризам и близину града Сарајева нема у суштини проблем тржишта за пласман прехранбених производа. Такође, мали обим производње се управо може надомјестити додавањем вриједности производима кроз прераду или други вид диверзификације. Недостатак радне снаге је пак проблем који се не може лако надомјестити и потребне су посебне мјере подршке за привлачење младих људи да инвестирају у пољопривреду, рурални развој, рурални туризам и сл. Према ставовима локалних представника, младима само недостаје мотивације за покретање властитог бизниса, што значи да уз адекватне програме подршке наведена ситуација може да се промијени.

3.5. Туризам на подручју општине Пале

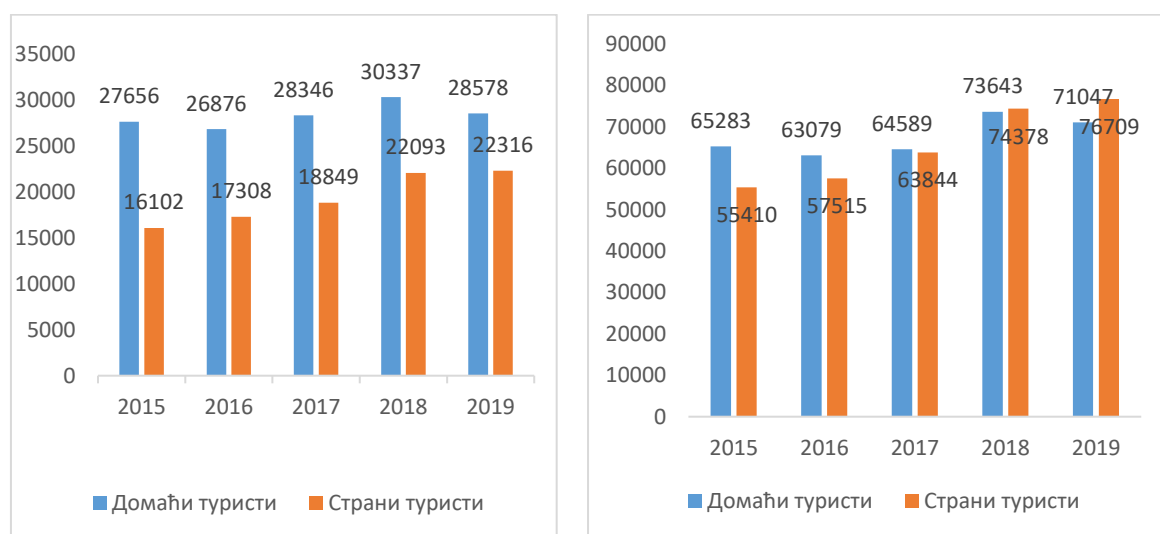
На простору општине се налазе бројне туристичке атракције које су лоциране у руралном подручју, од којих су најзначајније приказане у табели. Дате атракције заједно са планинама које се налазе на подручју општине Пале, те које окружују општину уједно представљају природне и културолошке предуслове за развој туризма. Богата ресурсна база атракција обухвата разнолики околиш, природна станишта, споменике природе, богато културно и историјско наслеђе и добру храну. Иако је општина Пале због туристичког комплекса на Јахорини препозната доминантно по планинском и зимском туризму, различите валоризоване и невалоризоване атракције, као и потенцијали руралног подручја у области пољопривреде и комбиновања пољопривреде са туризмом, представљају основ за развој осталих врста руралног туризма, укључујући туризам на пољопривредним газдинствима, односно агротуризам.

Табела 34: Туристичке атракције у руралном подручју општине Пале, 2020. година

Валоризоване туристичке атракције	Невалоризоване туристичке атракције
Новакова пећина	Градина на Горњим Палама
Цареве воде	Стари град на саставцима двије Миљацке
Ферата на Романији	Стећци и мраморја
Пећина Орловача	Прераст у кањону Миљацке
Излетиште Голи Коран	Пећина на извору Мокрањске Миљацке
Обиљежене планинске стазе за шетњу	Омладинска пећина на Равној планини
Црква Успења Пресвете Богородце у Мокром	Невалоризована излетишта
Црква Вазнесења Господњег у Подграбу	
Врело Миљацке	
Кадино Врело	
Етно село „Долина мира“	

Извор: Туристичка организација општине Пале

Када су у питању смјештајни капацитети према Евиденцији категорисаних објеката Министарства трговине и туризма у Влади Републике Српске из 2020. године, на подручју општине Пале, евидентирано је 19 хотела и три пансиона, са укупно 809 смјештајних јединица и 1.963 лежајева. Попуњеност смјештајних капацитета према евиденцији долазака и ноћења туриста је одлична, при чему туристи у датим капацитетима проведу више од једног ноћења јер број ноћења далеко превазилази број лежајева. Такође је евидентно да се повећава број страних туриста, као и њихових ноћења.

Извор: Републички завод за статистику

Графикон 26: Доласци и ноћења туриста за период 2015. – 2019. године,

Смјештајни капацитети у руралном подручју који се односе на пружање услуга изван туристичких комплекса везаних на Јахорини и Равној Планини, обухватају само три објекта, од којих је један за пружање угоститељских услуга, а два су сеоска домаћинства.

- Објекат за пружање угоститељских услуга “Ранко Ђуровић”
- Сеоско домаћинство и етно колиба “Лане” Предрага Голијанина
- Сеоско домаћинство “Плоче” Митра Коромана

За развој свих врста туризма па тако и сеоског туризма потребна је адекватна инфраструктура. У туризму разликујемо физичку инфраструктуру, туристичку инфраструктуру, као и институционалну или инфраструктуру подршке. Када је у питању физичка инфраструктура, према извјештају Туристичке организације општине Пале она није адекватна, а највећи проблем представља управо запуштена саобраћајна инфраструктура, асфалтирани путеви прије 20 година, телекомуникациона мрежа која не допире до свих села, као и јавни превоз који није повезан са свим селима.

Од садржаја туристичке супраструктуре постоји Планинарски дом „Стајна“ у Боговићима, као и „Нордијски центар Дворишта“ са викенд насељем, те наравно бројни садржаји у оквиру зимских туристичких центара Јахорина и Пале.

Користи од развоја руралног, сеоског и агротуризма за пољопривредна газдинства и уопште сеоска домаћинства на подручју општине Пале би биле многоструке. Прије свега на тај начин би унаприједили продају властитих пољопривредних производа, валоризовали би производе које производе или прерађују на газдинству, како пољопривредне (мед, кајмак/скоруп, сир, пршут и сл.), тако и непољопривредне (разне рукотворине и сл.), повећали би укупне приходе газдинства и осигурали стабилност прихода у ситуацији елементарних непогода које могу угрозити приходе из пољопривреде, запослили би расположиву радну снагу (жене и млађе чланове домаћинства), те искористили неискориштене капацитете (објекте, земљу и др.).

3.6. Управљање ресурсима

3.6.1. Биодиверзитет и генетски ресурси

Босна и Херцеговина, као пуноправна странка ЦБД-а од 2002. године, слиједи глобалне свјетске трендове о очувању и одрживом кориштењу биолошке разноликости, те је у том циљу мобилизирала своје расположиве институције и експерте како би испунила међународне обавезе, а посебно како би осигурала да заштита и одрживо кориштење биолошке разноликости буде незаобилазна област код израде релевантних секторских политика и стратегија на свим нивоима власти у држави. Босна и Херцеговина је усвојила Стратешки план за биолошку разноликост 2011. – 2020. Стратегија заштите природе РС-а (2011.) успоставља стратешки оквир и стање у области заштите биолошке разноликости. У Стратегији је наглашено да се цјелокупни териториј РС-а сматра подручјем с високовриједним природним окружењем, у којем је могуће осигурати и проводити мјере заштите и очување богатства биолошке разноликости, као и баланс природних процеса.

Према шестом Националном извјештају БиХ за Конвенцију о биодиверзитету (2019.) и Стању околиша у БиХ (2010.), БиХ је простор који карактеризира висок степен разноликости еколошких услова. Услијед специфичне климе, орографије, геологије и хидрологије, на подручју општине Пале постоје разноврсни осјетљиви терестријални екосистеми и станишта од огромнога значаја за биолошку разноврсност.

Биодиверзитет подручја општине Пале је веома разнолик, а у паљанским пећинама пронађене су и неке ендемске врсте инсеката. Природа је општини Пале подарила разнолик животињски свијет – срна, јаребица, фазан, љештарка, дивља патка, медвјед, дивља свиња, лисица, вук, зец, куна, твор, јазавац, видра, различите врста птица и риба.

Значајан дио паљанске флоре заузима боровница, а потребно је споменути и клеку, смрчу, дрењину, трњину, шипурак, црни шљез, боквицу, шумску јагоду, сријемуш, линцуру, нану, мајчину душицу, камилицу, кантарион, матичњак, хајдучку траву, различите врсте гљива и многе друге љековите биљке. Љекобиљем су веома богате Јахорина и Романија, као и подручја уз паљанске ријеке.

Од заштићених подручја на подручју општине Пале једино је до сада заштићена Пећина Орловача. Пећина Орловача спада у ред највећих и најљепших пећинских система у Босни и Херцеговини. Удаљена је само 15 километара од Сарајева и лоцирана близу магистралног пута за Соколац код мјеста Сумболовац. У непосредној близини је извориште ријечице Сињево, у чијој позадини се налазе високе стијене брда Орловача (1.056 м.н.в.) на којој се истиче је пећински отвор скоро 10.000 метара дугог истоименог каверозног система. До сада истражени дио пећине износи око 2.500 метара, са развијеним формама и детаљима пећинског накита: сталагмитима, сталактитима, пећинским стубовима, драперијама, различитим саливима, халактитима, арагонитима, коралним накитом и бигреним кадицама. Стални становници пећине су и слијепи мишеви (Мицроцхироптера), као и припадници ендемске ентомофауне. У пећини су пронађене кости пећинског медвједа (Урсус спелеус) чија је старост преко 16.000 година. Поред костију медвједа које су нађене на удаљености од 400 метара нађени још неки врло занимљиви археолошки детаљи као што је сјекира и фрагменти керамике стари од 2.500 до 3.500 година⁶.

Генетски ресурси

Генетска разноврсност биљака

Активности на очувању аутохтоних, прије свега биљних генетичких ресурса, интензивирани су у периоду после рата, и то успоставом банака гена у РС-у и ФБиХ. Овај процес је започет 2004. године имплементацијом СЕЕДНет Пројекта (Југоисточна европска мрежа за биљне генетичке ресурсе) који је имао за циљ успоставу мреже за очување биљних генетичких ресурса пољопривредних култура у југоисточној Европи. У склопу СЕЕДНет Пројекта успостављени су центри за биљне генетичке ресурсе – Ген банка у склопу Пољопривредно-прехранбеног факултета Универзитета у Сарајеву, као и Институт за генетичке ресурсе при Универзитету у Бањој Луци (Организација за храну и пољопривреду – ФАО, 2008.). Центар за биљне генетске ресурсе – Ген банка у Сарајеву, успостављен је 2009. године и тренутно посједује више од 500 принова појединих биљних култура које су организоване у функционалне групе: повртарство, ратарство, крмно биље, љековито и ароматично биље, воћарство и виноградарство.

Институт за генетичке ресурсе Универзитета у Бањој Луци основан је 2009. године и у свом саставу има двије подорганизационе јединице – Центар за биодиверзитет и Центар за одрживо кориштење генетичких ресурса. У склопу Центра за биодиверзитет налази се банка биљних гена РС-а, у којој је смјештена сјеменска колекција житарица, поврћа, крмног, индустријског, љековитог и ароматичног биља. У њој се тренутно налази око 600 принова на дугорочном чувању. Списак принова у пољској колекцији тренутно броји 106 сорти. За очување и употребу генетичких ресурса у банци биљних гена РС-а примјењују се међународни стандарди, а мјере утврђене овим стандардима дефинишу се путем ин ситу и ех ситу конзервације, он фарм конзервације и одрживе употребе биолошке разноликости. С друге стране, активности на очувању животињских генетичких ресурса су малобројне, организирана банка гена не постоји, а ин ситу заштита одвија се на нивоу појединаца или удружења.

У БиХ постоји свега неколико заштићених облика биљних генетичких ресурса (неколико сорти винове лозе Блатина и Жилавка, те једна сорта јабука непознатог назива) иако постоји пуно већи број сорти воћа, поврћа и житарица које су за подручје БиХ аутентичне и егзистирају на појединим дијеловима територија.

Битно је нагласити да су у РС-у усвојена два програма: Програм очувања биљних генетичких ресурса (2008.) и Програм очувања шумских генетичких ресурса (2012.). Овим програмима осигурава се основа за очување и одрживо кориштење биљних генетичких ресурса РС-а и повезивање свих тијела која се баве овом проблематиком с надлежним институцијама у БиХ и

⁶ <https://www.orlovaca.com/pecina-orlovaca/>

регији. Општина Пале засигурно посједује богат, а неистражен генетички ресурс како биљних тако и животињских врста које би требало истражити у наредном периоду.

Према Првом националном извјештају БиХ према ЦБД-у (2008.) од генетичких ресурса житарица посебно се издвајају сорте кукуруза, пшенице (Босанка, Гранада, Кристина, Приједорчанка, Бањалучанка, Орион, Стојанка, Јелена, Шамчанка), јечма, зоби, ражи, прохе и соје (Сана, Соња, Марина, Милица). Од повртларских сорти значајни су облици тикве и бундеве, граха (чучо, бубњо, трешњо, кућићар, месни), купуса, паприка, бамије, лубенице, диње и кромпира (романијски, купрешки, фојнички, гламочки). Засигурно да неке од ових врста успијевају и на подручју општине Пале. Присутна је и висока разноврсност воћних врста која се прије свега огледа у великом броју сорти трешања, шљива, крушака, јабука, као и вишања, кајсија, брескви, бадема, малина, купина, јагода и рибизли. Када је у питању подручје општине Пале, сасвим сигурно би се могле на листу посебно вриједног генетичког биљног материјала наћи врсте боровница којима обилују планиске површине на подручју општине.

Подручје општине Пале обилује и са великим броје љековитих биљака. Истраживања су показала да се у БиХ данас сакупља око 160 до 170 врста љековитих биљака, од чега се највише тргује са 15 до 20 врста. У БиХ, шуме су успјеле очувати своју генетичку структуру. Прије 100 година почиње развој интензивног шумарства, гдје се почиње с увођењем шумских врста, али у већини без успјеха, те је сад БиХ једна од ријетких земаља која није оптерећена генетичким загађењем и измијењеном генетичком структуром главних економских врста дрвећа (нпр. јела, смрека, буква, храст китњак) (Балиан, 2009.). С обзиром на богатство шумског ресурса на подручју општине Пале, оно је уједно и генетички ресурс вриједан заштите.

Животињски генетски ресурси

На подручју БиХ удомаћене су многобројне пасмине животиња. Нарочито се истичу пасмине коња (босанскохерцеговачки брдски коњ), говеда (буша и гатачко говедо), оваца (праменка), коза (домаћа балканска рогата коза), свиња (шишка), паса (босанскохерцеговачки пастирски торњак и босански оштродлаки гонич барак) и голубова (травнички краткокљуни голуб, сарајевски превртач, бихаћки превртач и зенички превртач), иако се назнаке аутохтоности запајају и код херцеговачког магарца, пса и кокоши (Први национални извјештај БиХ према ЦБД-у, 2008.). И одређене врсте (ловне) дивљачи такођер се карактеризирају својом особитошћу и јединственим генофондом (срна, дивокоза, дивља свиња, вук, куна бјелица, мрки медвјед и др.) (Први национални извјештај БиХ према ЦБД-у, 2008.).

Неке од горе наведених врста се и данас узгајају на подручју општине Пале, а њихови произвођачи би требали ући у програм заштите животињских ресурса који проводи Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске заједно са Институтом за генетичке ресурсе.

Пољопривредна производња високе природне вриједности комбинира неколико фактора који су утјецали на еволуцију пољопривредне производње и довели до велике разноликости вегетације, станишта и крајолика. Босна и Херцеговина нема званичну евиденцију о пољопривредној производњи високе природне вриједности, али би се земљиште на подручју општине Пале углавном класифицирало као тип 1 – пољопривредно земљиште с високим удјелом полуприродне травнате вегетације, као што су пашњаци и долине богате врстама.

3.6.2. Шумарство

Шуме су изузетно значајан ресурс за укупни материјални и друштвени развој, за живот и рад као и за економско јачање становништва руралних подручја. Шуме омогућавају услове за живот у руралним подручјима (запошљавање), обезбеђују потребе за огревом и грађевинским материјалом, за дрвним и недрвним производима. Бољим инфраструктурним повезивањем рурална шумска подручја постају подручја која су у стању да се релативно брзо прилагоде привредним, друштвеним, технолошким, културним, еколошким, и другим промјенама, укључујући и овладавање принципима тржишног привређивања.

У складу са законом о шумама Републике Српске шумама и шумским земљиштем на подручју општине Пале управља Шумско газдинство Јахорина, Пале, које дјелује у оквиру Јавног предузећа шумарства, Шуме Републике Српске а.д.Соколац.

Шуме и шумско земљиште представљају најважније природно богатство општине Пале. Шуме заузимају површину 33.931,66 ха или 69,7% површине општине. Од тога државне шуме заузимају површину од 31.565,73 ха са укупним дрвним залихама од 8.370.580 м³, док приватне шуме заузимају 2.365,93 ха са укупним залихама од 306.667 м³. Годишњи сјечиви етат износи 78.000 м³, а према евиденцијама шумског газдинства у периоду 2015. – 2020. посјечено је у просјеку 77.778 м³.

Табела 34: Преглед површина шумског земљишта по категоријама

Редни број	Категорија шуме	Површина, ха	
		Државна шума	Приватна шума
1.	Високе шуме са природном обновом	23.284,03	2.257,50
2.	Високе деградиране шуме	0.00	0.00
3.	Шумске културе	973,79	0.00
4.	Изданачке шуме	2.336,38	1.305,75
5.	Површине подесне за пошумљавање и газдовање	2.472,92	11,02
6.	Узурпације	203,20	0.00
7.	Површине неподесне за пошумљавање и газдовање	1.245,04	17,25
8.	Површине под минама	1.050,37	0.00
10.	Укупно	31.565,73	3.591,52

Извор: Шумско привредна основа за паљанско шумско-привредно подручје, 2015. – 2024. и 2017. – 2026.

Отвореност путева у периоду 2015. – 2024. године износи 12,41 км/1.000 хектара, а у досадашњем периоду није било радова изградње нових камионских путева. Шумско-узгојни радови у простој репродукцији за период 2015. – 2020. година, обухватали су: припрему земљишта за подмлађивање (укупно 1.044,46 ха), пошумљавање (укупно 84,24 ха), попуњавање култура (5 ха), чишћење (61,16 ха) и његу шумских састојина (1.041,46 ха). Шумско-узгојни радови у проширеној репродукцији обухватали су у истом периоду само активност пошумљавања на укупно 61 ха.

Бесправна сјеча забиљежена је са отуђењем у количини од 33.313 пањева, без отуђења у количини од 4.449 пањева, што чини укупно 37.762 пања. У дрвон маси бесправне сјече у протеклих 6 година износе 30.572,97 м³, док су бесправне сјече без отуђивања (запљена) износиле 4.574,82 м³. Према извјештају шумског газдинства проводе се активности на заштити шуме од човјека и бесправне сјече, у виду чуварске службе уз сарадњу са органима безбједности и судовима. У протеклих шест година поднешено је 1.042 кривичних и 3.296 прекршајних налога.

Остале мјере заштите укључују мјере за спречавање биљних болести које се састоје углавном у праћењу тих појава и благовременом отклањању штета. Такође мјере заштите од инсеката обухватају редовно постављање клопки ради праћења и сузбијања поткорњака у четинарским шумама. Заштита шума од дивљачи, према извјештају шумског газдинства није изражена у подручју општине Пале, а проводе се превентивне мјере изградње хранилишта и солила, на оним мјестима гдје се дивљач највише задржава и прави штете.

На подручју општине Пале установљено је ловиште „Јахориски Забран“, 2015. године (Сл.Гласник 89/15), при чему је ШГ Јахорина Пале, по добило на кориштење ловиште од стране Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, до давања ловишта односно планираног одстрела дивљачи на концесију. Ловиште је укупне површине 12.690 ха, са ловном површином од 12.455 ха и неловном површином од 235 ха. Структуру површине ловишта чине: оранице (150 ха), ливаде и пашњаци (4.350 ха), вртови, воћњаци и виногради (220 ха), шуме и шикаре и шумско земљиште (7.435 ха), голети и крш (300 ха) и остале површине (235 ха). Ловиште је у типу планинско (по надморској висини) и привредно (по намјени). Основне врсте дивљачи заштићене ловостајем су срна, медвјед, дивља свиња и зец, а трајно заштићене: орао, јастреб, сова, видра и вјеверица. У ловишту „Јахоринска Забран“ евидентирано је и присуство дивљачи ван режима заштите (аутохтоне врсте дивљачи): вук, лисица, дивља мачка, јазавац, куне и твор. Капацитет ловишта у броју јединки износи: срнећа дивљач (85), медвјеђа дивљач (6), зечја дивљач (40) и дивља свиња (51).

Кориштење осталих шумских производа представља додатни шумски ресурс и привредни потенцијал. Према извјештају шумског газдинства утврђена је учесталост и распорстрањеност љековитог и ароматичног биља, као што су: кантарион, дивљи лук, хајдучка трава, мајчина душица, лазаркиња, купина, смрека, глог, кичица, љеска, велебиље, коприва, одољен, базга, боровница. Такође је утврђена значајна заступљеност јестивих врста јестивих гљива: јесењски вргањ, прољетни вргањ, лисичарка, мљечница, бијела сунчаница и смрчак. С обзиром на материјалну вриједност сакупљања ових споредних шумских производа од 2020. године на снази је Правилник о условима коришћења и начину сакупљања осталих шумских производа које је израдило Јавно предузеће шумарства, како би се обезбједила биолошка одрживост и побољшање потенцијала ових шумских производа.

3.6.3. Пољопривредно земљиште⁷

Ради се претежно о смеђим земљиштима на различитим подлогама (најчешће кречњак), различите дубине активног слоја (од доста дубоких до екстремно плитких), што је условљено степеном нагиба као и локацијом одређене парцеле на нагибу, слабо киселе до киселе реакције, хетерогеним у погледу садржаја хумуса, укупног азота (Н), фосфора у P_2O_5 , калијума у облику K_2O и других значајних макро и микроелемената.

Производна вриједност ових земљишта је веома различита. На релативно малом простору могу се срести изузетно плодна и екстремно сиромашна земљишта. У уским речним долинама, на релативно малим површинама, срећу се алувијално-делувијална земљишта, која су такође веома различита по питању дубине активног слоја и садржаја основних биогених елемената, хумуса, микроелемената и pH вриједности.

Производна вриједност ових земљишта је такође веома различита. Најбоља земљишта су, али нажалост на релативно малим површинама, у долини ријеке Праче у реону Подграба и Праче. Са аспекта развоја интензивних грана пољопривреде (воћарство, повртарство, гајење озимих жита, крмног биља и др.), посебну вриједност имају новостворена земљишта у првој зони делувијалне акумулације. То су земљишта благих падина, у подножју планина и брда које се спуштају према котлинама и речним долинама.

⁷ Стратегија аграра општине Пале до 2015. године

Земљишта котлина (Паљањске и Мокрањске) су такође врло хетерогена, како у погледу физичко хемијских карактеристика, дубине хоризонта и др., тако и у погледу типске припадности и производне вриједности. Ради се углавном о ливадским црницама и деградираним смоницама, по правилу велике киселости и тешког механичког састава, која су у приличној мјери и забарена. С обзиром на добру конфигурацију терена (земљишта су углавном обравнута) могуће је комплексним педомелиоративним мјерама од оваквих земљишта направити земљишта релативно добре производне вриједности. Међутим, ограничавајући чинилац је што су ова земљишта највећим дијелом нападнута процесима урбанизације, изградњом објеката комуналне и друге инфраструктуре, као и непланском („дивљом“) изградњом привредних и стамбених објеката.

3.6.4. Хидрологија⁸

У недостатку новијих података анализа хидролошке мреже преузета је из Стратегије аграра до 2015. године. Хидролошке особине подручја условљене су рељефом, геолошком подлогом и климатским карактеристикама овог краја. У хидрографском погледу подручје општине Пале спада у развијене крајеве Републике Српске и БиХ у цијелини. Велики број изворишта врло квалитетне питке воде у будућности ће бити један од највећих привредних ресурса општине Пале. Источна страна општине рељефно је нагнута ка истоку и све воде сакупља ријека Прача, лијева притока Дрине. С друге стране, све воде западног дијела општине ријеком Миљацком отичу у слив ријеке Босне. Вододјелница Миљацке и Праче практично дијеле подручје општине на скоро два једнака дијела. Густоћа речних токова у Макрорегији Сарајево износи 11,25 км тока на 100 км², што се са аспекта хидрографске развијености региона сматра повољним фактором. У општини Пале наведени хидрографски параметар је повољнији у односу на регију у цијелини – 13 км ријечног тока на 100 км² површина. Дужина токова ријека у општини Пале је следећа: Паљанска Миљацка 12 км, Бистрица 7км, Мокрањска Миљацка 10км, Прача 13км, Каменица 4км, Грачаница 5км, Касиндолска ријека 7км, Репашница 6км. Укупна дужина износи 6,4км изузетно повољне хидрографске мреже које представљају један од значајних ресурса који су релевантни за развој аграра, посебно за наводњавање гајених култура и подизање пастрмских рибњака.

3.6.5. Клима⁹

У недостатку новијих података анализа климатских карактеристика преузета је из Стратегије аграра до 2015. године. Подручје општине Пале у цјелини, посматрано припада планинском климатском типу. Посебне климатске карактеристике има Паљанска котлина, која је практично са свих страна затворена високим планинама. Услед инверзионих процеса хладне ваздушне масе зими, а не ретко и у јесен се са планина спуштају у котлину и ту депонују, понекад и више дана, проузрокујући ниже дневне температуре у односу на околна брда. Зиме на Палама су по правилу дуге и хладне, љета свежа и за боравак пријатна, прољећа и јесени кратке. Јесени су топлије од прољећа.

Негативне средње мјесечне температуре ваздуха имају јануар (-5,60 °C), фебруар (-3,2 °C) и децембар (-2,0 °C), а најтоплији мјесеци су јули (16,1 °C) и август (16,0 °C). Средња годишња температура ваздуха износи око 6,5 °C, а амплитуда мјесечних вредности 21,7 °C. Просјечна висина падавина на Палама износи 804 мм. Највеће количине падавина су у мају, јуну и јулу (80-86 мм), а најмање у фебруару и марту (40-50 мм).

Сњежне падавине се најчешће јављају од новембра до априла, а понекад (изузетно) и током маја, јуна и септембра.

⁸ Стратегија аграра општине Пале до 2015. године

⁹ Ibid.

Сњежни покривач се задржава и до шест мјесеци од новембра до априла. Клима (у висинском погледу) средњег дела општине (падине које се са високих планина спуштају према Паљанској и Мокрањској котлини) има нешто другојачије карактеристике. То је истовремено највећи и са аспекта услова за развој пољопривреде најзначајнији дио подручја општине.

Мањи дио Западног дијела општине према граду Сарајево (у рејону где се спајају Паљанска и Мокрањска Миљацка, односно нижих дјелова Мјесне заједнице Мокро) има сличне, а у више елемената и идентичне климатске карактеристике рубних крајева Сарајева. Најблажу климу у Општини Пале свакако има долина Праче (Мјесне заједнице Подграб и Прача), што је последица продора жупније климе из правца Устипраче односно Дрине.

3.6.6. Органска пољопривредна производња

Успркос чињеници да подручје општине Пале има врло добре природне услове за развој органске пољопривреде те очувану животну средину и традиционалном распрострањеном сточарству, органска производња није развијена. Иако је у регистру органских произвођача при Министарству пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске сваке године све већи број произвођача, са подручја општине Пале до данас није забиљежен ниједан захтјев за сертификацију.

Табела:Преглед броја произвођача и сертификованих површина, броја грла и броја кошница у органској производњи по годинама

Година	Број произвођача	Површина, ха	Број грла	Број кошница
2017.	21	238,08		
2018.	28	282,37		
2019.	27	554,22	158	
2020.	46	1.013,30	169	170

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске

За очекивати је да ће подстицајне мјере које се повећавају у корист произвођача органских производа из године у годину (600 КМ по хектару у 2020. години), као и 600 КМ по грлу, бити мотив и за произвођаче са подручја ове општине за прелазак на ова систем производње који сигурно има своје потрошаче на захтјевном туристичком тржишту те тржишту великих градова попут Сарајева. Међутим потребно је узети у обзир да новчана подршка није довољан подстицајни фактор за бављење органском производњом, с обзиром на то да прелазак на тај систем производње захтјева познавање принципа органске производње, те стручну подршку бар у првим година заснивања производње, како би се обезбједила стабилност дохотка.

3.6.7. Квалитет ваздуха/воде/земљишта¹⁰

На општинском нивоу се проблеми заштите животне средине рјешавају кроз оквир локалних еколошких акцијских планова – ЛЕАП – и локалних стратегија развоја – секторског плана за заштиту животне средине. У граду постоји акциони план енергетске ефикасности. У недостатку новијих података у наставку је представљен извод из анализе стања животне средине представљен у ЛЕАП-у.

Не постоји адекватан систем праћења квалитета ваздуха те стога није могуће дати исправну оцјену квалитета ваздуха. Проблеми који доводе до загађености ваздуха на подручју општине Пале су: постојеће котловнице не посједују Записнике о редовним прегледима и

¹⁰ Локални еколошки акциони план општине Пале

сервисирањима, обавезна мјерења емисија у ваздух се не врше редовно код свих привредних субјеката, домаћинства користе лош квалитет угља и присутан је велики број моторних возила. С обзиром на то да се користи лош квалитет угља, један од идентификованих проблема јесте да током гријне сезоне на подручју Општине Пале, а која траје релативно дуго (око 7 мјесеци), долази до погоршања квалитета ваздуха.

Садашње стање система у погледу капацитета доводних цјевовода, расположивог резервоарског простора, капацитета и других карактеристика дистрибутивне мреже, а посебно стања у области управљања системом, мониторингом на систему и контроле губитака воде није на задовољавајућем нивоу. Стање квалитета водотока на подручју општине Пале је изразито лоше. Основни разлог за такво стање је неконтролисано и дјелимично контролисано испуштање отпадних вода (комуналних и индустријских) у водотоке, без икаквог третмана и пречишћавања. На подручју општине Пале пољопривредна дјелатност изражена је у оквиру Мокрањског поља и поља дуж тока ријеке Праче, од Врхпраче до Праче. С обзиром да објекти за одлагање ђубрива нису изведени на начин да су водонепропусни, а чишћење и одржавање истих није редовно, претпоставка је да постоји утицај ових пољопривредних дјелатности на квалитет вода наведених водотока. Забијежен је и тренд загађивања воде на извориштима у Јахоринском систему (врело Праче, Станско врело), затим на врелу Паљанске Миљацке, Бистрице и Влаховића усљед неконтролисане сјече шуме унутар зона санитарне заштите изворишта, те због неадекватно ријешене канализације у туристичкој зони Јахорина.

Праћење квалитете земљишта такође не постоји.

3.7 Пољопривредне савјетодавне службе

Општина Пале нема одјељење за пољопривреду нити има запосленог агронома у вријеме израде овог документа. Савјетодавне услуге у пољопривреди покрива Подручна јединица Ресора за пружање стручних услуга у пољопривреди Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске. Ресор броји само 32 савјетодавца на нивоу цијеле Републике Српске, од којих су три запослена у подручној јединици Соколац. У табели испод је дат преглед оптеречености савјетодаваца у односу на укупне пољопривредне површине и број пољопривредних газдинстава. Ветеринарске услуге се пружају у једној приватној ветеринарској установи.

У односу на дато стање, тешко је очекивати да ће постојећи капацитети савјетодавних услуга бити у стању допринијети унапређењу продуктивности и технолошког нивоа развоја сектора пољопривреде на подручју општине Пале. У том смислу потребно је ангажовати капацитете Универзитета у Источном Сарајеву те других невладиних и стручних организација, како би се интегрисали сви расположиви ресурси у функцији преноса знања и увођења нових технологија у пољопривредној производњи на подручју општине Пале.

Табела 35: Број савјетодаваца у односу на број активних газдинстава у РПГ-у закључно са 31.12.2019. године

Подручна јединица	Број савјетодаваца	Број регистрованих газдинстава (активних)	Број активних газдинстава по савјетодавцу	Број регистрованих газдинстава (укупно)	Број газдинстава по савјетодавцу
Бања Лука	9	4.353	391,33	4.353	483,67
Бијељина	5	11.517	1.252,00	11.517	2.303,40
Градишка	3	7.049	759,00	7.049	2.349,67
Добој	5	5.003	500,60	5.003	1.000,60
Приједор	4	3.495	460,50	3.495	873,75
Соколац	3	4.720	783,33	4.720	1.573,33

Требиње	3	4.061	707,67	4.061	1.353,67
Укупно	32	20.877	652,41	40.198	1.256.19

Извор: Ресор за пружање стручних услуга у пољопривреди

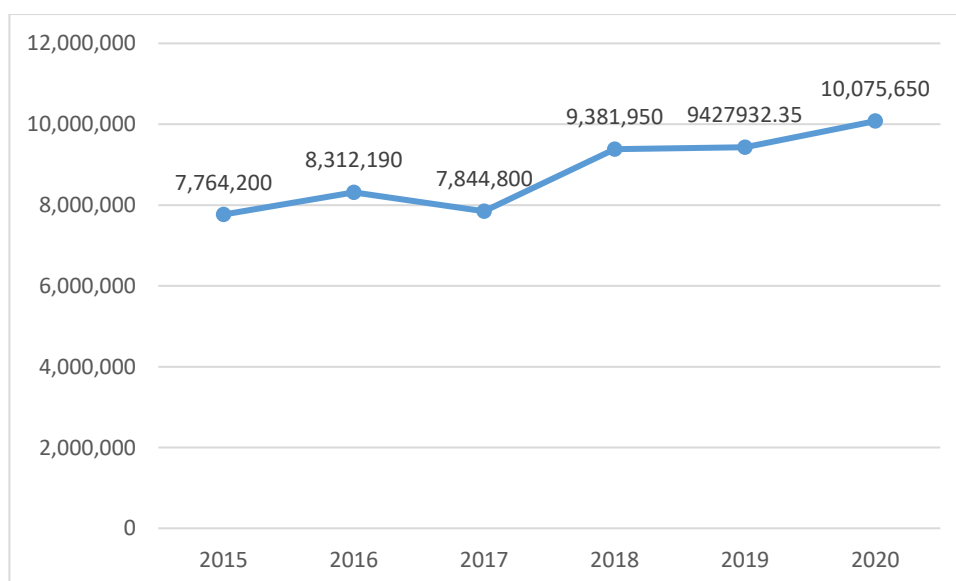
3.8. Структура локалне управе и политика пољопривредног и руралног развоја

Рад општинске управе организован је у четири одјељења и стручну службу Скупштине општине и кабинет Начелника општине. Ресорна одјељења су: Одјељење за општу управу, Одјељење за привреду и друштвене дјелатности, Одјељење за финансије и Одјељење за просторно уређење стамбено-комуналне послове. Важећи стратешки документи на нивоу општине су:

- Стратегија развоја општине Пале за период од 2017. до 2026. године
- Стратегија развоја аграра у општини Пале до 2015. године
- Локални план управљања отпадом 2013. – 2018. године
- Омладинска политика општине Пале
- Акциони план енергетске ефикасности (апее) јединице локалне самоуправе Пале 2016. – 2018. године
- Општински план заштите животне средине 2012. – 2018. године

На подручју општине Пале постоје расположиви просторни и provedбени плански акти.

Визија развоја општине дефинисана Стратегијом развоја општине Пале до 2026. године предвиђа развој општине Пале у економском, инфраструктурном и еколошком погледу: Економски развије, инфраструктурно и еколошки уређена локална заједница, привлачна за живот и рад, коју одликују јак универзитетски центар, развијен туризам, са Јахорином препознатљивим зимским туристичким центром, развијена пољопривреда, предузетништво и сектор МСП, одгоорна и ефикасна локална управа, унапређен квалитет живота становништва, здрава животна средина у којој се проводе мјере енергетске ефикасности и рационално користе природни ресурси. У анализираном периоду 2015. – 2019. године висина годишњег расположивог буџета општине Пале се кретао између 7,7 милиона КМ у 2015. години до 10,07 милиона КМ у 2020. години.

Извор: општина Пале, одјељење за финансије

Графикон 28: Кретање годишње буџета општине Пале у периоду 2015. – 2020.

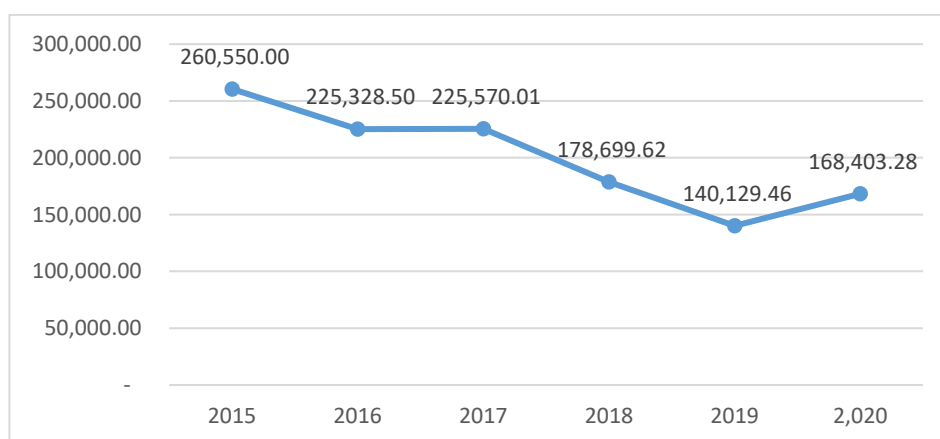
Буџете чине порески и непорески приходи, грант средства и трансфери између буџетских јединица различитих нивоа власти. Структура ових прихода варира из године у годину. Порески приходи учествују у просјеку са 61% у укупним приходима буџета, док непорески приходи учествују у просјеку са 34%. Приходи од грантова и трансфера чине само 5% укупних прихода у просјеку.

Пољопривредна политика и политика руралног развоја

У складу са Законом о пољопривреди Републике Српске ("Сл. гласник РС", бр. 70/2006, 20/2007, 86/2007 и 71/2009), пољопривредна политика се спроводи према Стратегији развоја пољопривреде Републике Српске. Мјере пољопривредне политике с обзиром на подручје дјеловања, дефинисане Законом дијеле се на: мјере политике тржишта и цијена, мјере структурне политике, мјере земљишне политике и мјере подстицања у пољопривреди. Према наведеном Закону Јединице локалне самоуправе могу прописати додатне мјере структурне политике за своја подручја у складу са пољопривредном стратегијом. Новчане подршке за дате додатне мјере обезбјеђују се у буџетима јединица локалне самоуправе. Закон такође прописује врсте мјера структурне политике: подручјима са тежим условима привређивања у пољопривреди, развој пољопривреде која не загађује природну околину и осигурава очување биодиверзитета, инвестиције у пољопривредна газдинства, стручно оспособљавање за рад у пољопривреди, подршка младим пољопривредним произвођачима, подршка регионалном развоју пољопривреде, подршка допунским активностима на пољопривредним газдинствима, подршка организованости пољопривредника и подршка систему противградне заштите и другим мјерама заштите усјева.

У складу са наведеним законским одредбама буџетска подршка пољопривредним произвођачима на подручју општине Пале долази са два нивоа: ниво Републике Српске и ниво општине.

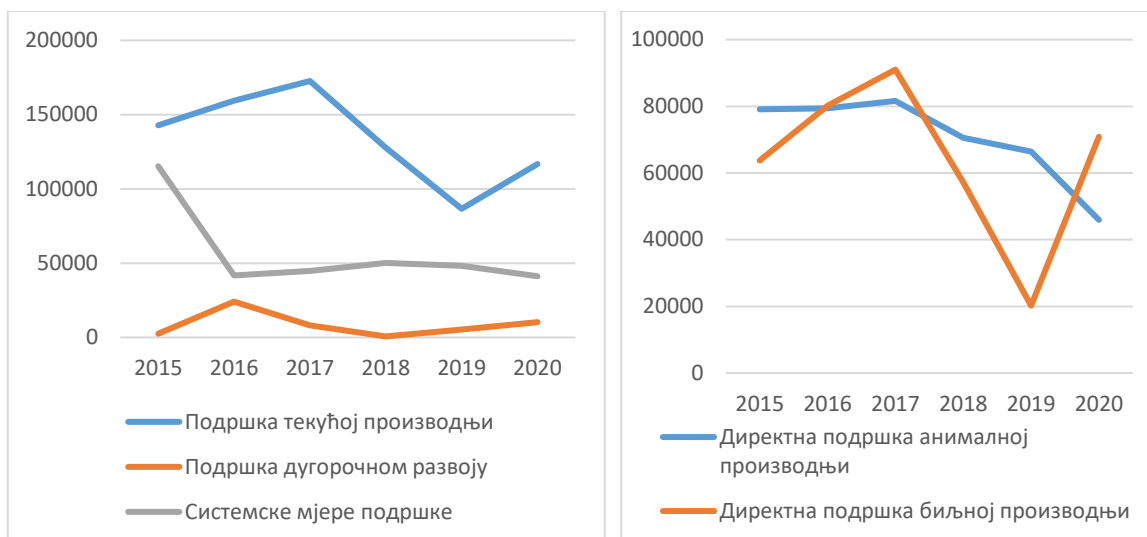
Међутим који ниво подршке аграрног буџета Републике Српске ће бити искориштен на подручју општине Пале, зависи прије свега од обима производње и спремности субјеката на повлачење средстава. У анализираном периоду (2015. – 2019.) године, повучена су скромна средства која су се кретала од 140 до 260 хиљада КМ.

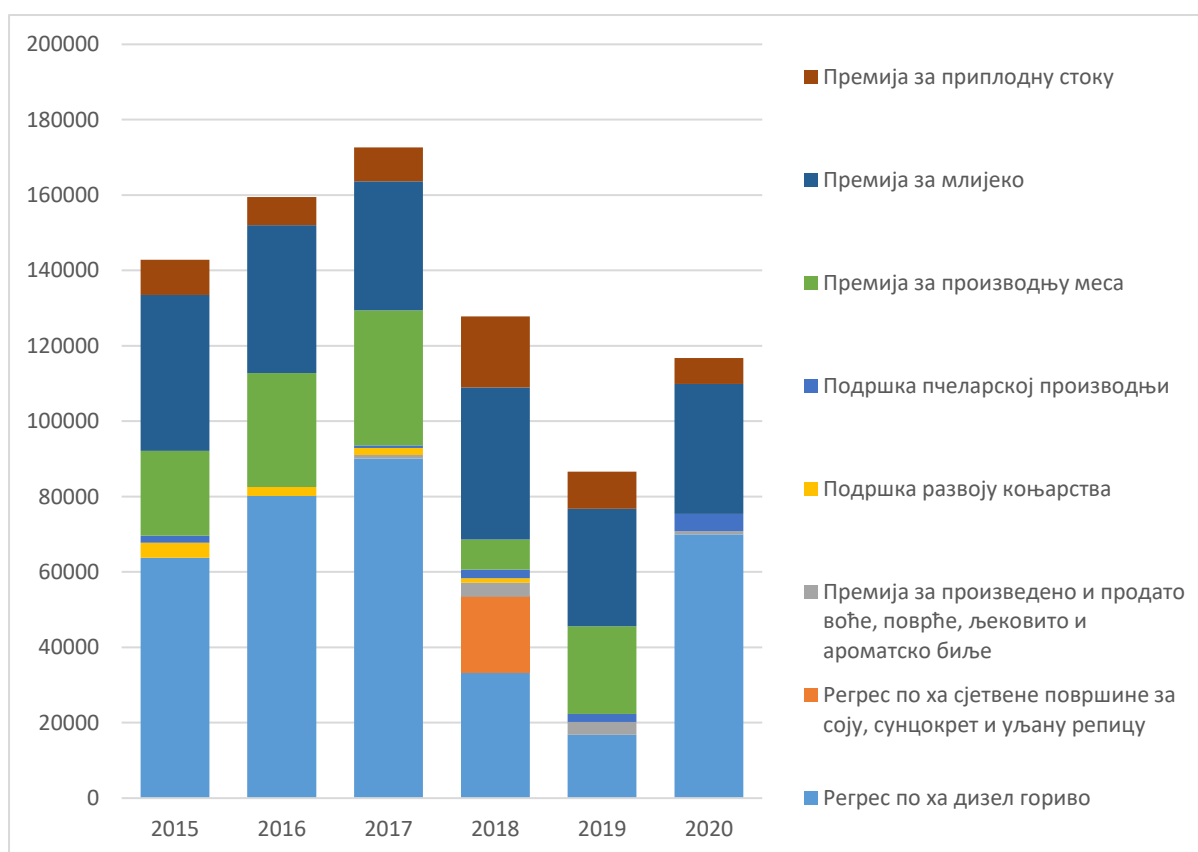
Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске

Графикон 29: Средства аграрног буџета реализована на подручју општине Пале

У структури буџетске подршке са републичког нивоа највеће учешће се односи на подршку текућој производњи (у просјеку 67% у посматраном периоду). Ова подршка се односи на подршку производњи млијека, меса, приплодном материјалу, пчеларству, а у оквиру биљне производње доминира подршка набавци регресираних дизел горива.

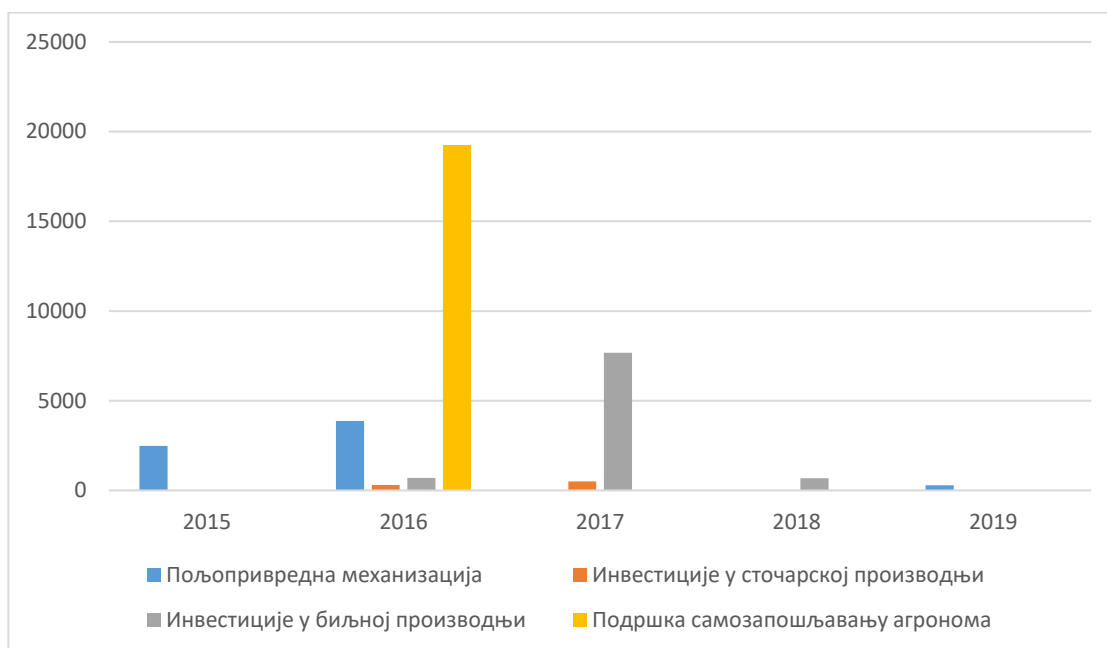
Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
Графикон 30: Структура буџетске подршке аграрног буџета за подручје општине Пале

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
Графикон 31: Структура подршке текућој производњи из аграрног буџета за кориснике са подручја општине Пале

Када је у питању подршка структурним мјерама односно дугорочним улагањима, ниво повучених средстава је екстремно мали и ако је судити само по датом прегледу, онда би се могло закључити да на подручју општине Пале нема нових инвестиција у области пољопривреде. Из

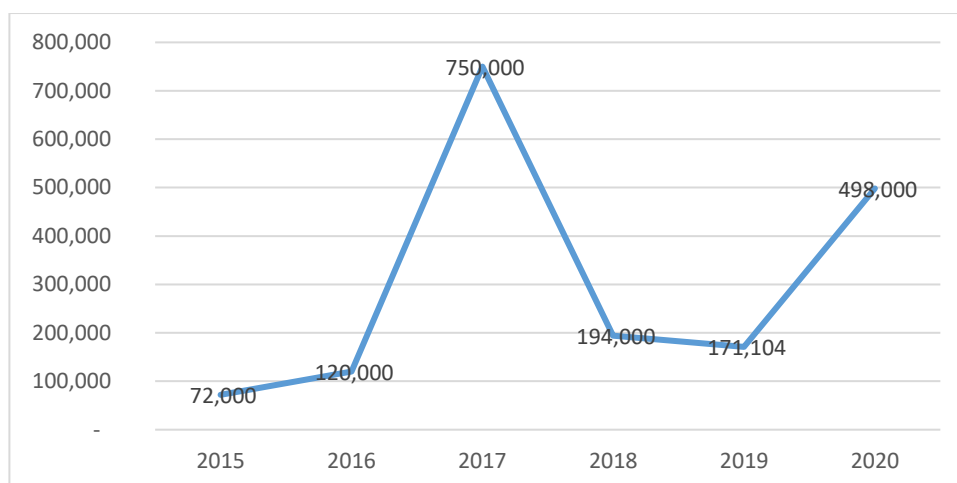
доњег прегледа се види да су субјекти тек спорадично остваривали право на подршку суфинансирању капиталних инвестиција у биљној или сточарској производњи, те у пољопривредну механизацију. Подршка из републичког буџета се обезбјеђује у износу од 30-40% (за општине са надморском висином изнад 600 м подршка је 40%) поврата на инвестирана средства. Највећи износ средстава повучен у оквиру ове групе мјера односи се на подршку самозапошљавању агронома, али опет и ова подршка остварена је само једном у посматраном временском периоду.

Извор: Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
Графикон 32: Структура подршке дугорочним улагањима из аграрног буџета за кориснике са подручја општине Пале

Када је у питању трећа група мјере (системске мјере подршке), она се односила на подршку мјерама здравствене заштите животиња, опремање лабораторија, подршка за порибљавање риболовних подручја, интервентне мјере на тржишту и подршка газдинствима за вођење рачуноводства.

Општина Пале у оквиру својих буџетских средстава издваја средства и за развој пољопривреде. Ова средства се налазе у оквиру буџетске позиције: Средства за подстицај развоја пољопривреде, МСП и туризма. Укупна средства су варирали у посматраном периоду, а највећу вриједност су достигли 2017. године у износу од 750.000КМ, а најнижу 2015. године у износу од 72.000КМ. У односу на укупна буџетска средства учешће ове позиције износи 1-5%.

Извор: Одјељење за финансије општине Пале

Графикон 33: Средства за подстицај развоја (пољопривреде, МСП и туризма) општине Пале за период 2015. – 2020. година

У структури подршке развоју мјере подршке пољопривреди учествују од 24% до 68% у укупним средствима. Највеће учешће је остварено 2015. и 2018. године. Тада су реализоване и значајне инвестиције, 2015. је то било изградња градске пијаце у вриједности 30.000KM, а 2018. године је издвојено 22.000KM за капиталне грантове у пољопривреди. У прегледу испод се види структура и преглед свих мјера подршке у временском период 2015. – 2020. године.

Табела 35: структура подстицаја за развој (пољопривреда, МСП, туризам), општина Пале, 2015. – 2020. године

	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.
Подстицај у области туризму	5.000,00					
Подстицај у области занатства	8.000,00					
Подстицај у области угоститељства	10.000,00					
Субвенција у области пољопривреде, пољопривредна аптека	3.000,00	22.000,00	135.000,00	53.900,00	43.472,00	80.000,00
Изградња Пијаце у Палама	30.000,00					
Субвенције за откуп млијека	16.000,00	15.000,00	15.000,00	15.000,00	15.226,00	25.000,00
Подстицаји у области предузетништва		58.000,00	80.000,00	30.000,00	108.932,00	120.000,00
Испитивање квалитета земљишта		2.000,00	3.000,00		200,00	3.000,00
Санација и уређење пољопривредног земљишта		9.000,00	9.000,00			5.000,00
Помоћ од дивљих животиња		10.000,00				
Подстицаји у области запошљавања			400.000,00			
Подстицаји за органску производњу			10.000,00			5.000,00
Накнада штете			8.000,00	7.800,00	3.275,00	10.000,00
Текући грантови у области пољопривреде				3.300,00		
Капитални грантови у области пољопривреде				22.000,00		
Вантјелесна оплодња/повећање наталитета		5.000,00	90.000,00	62.000,00		
ЦОВИД помоћ						250.000,00
Средства за подстицај развоја (пољопривреде, МСП и туризма)	72.000,00	121.000,00	750.000,00	194.000,00	171.104,00	498.000,00

Извор: Одјељење за финансије општине Пале

4. ИДЕНТИФИКОВАЊЕ ПРИОРИТЕТА И ПОТРЕБА РАЗВОЈА

4.1. Постојећи развојни документи на нивоу државе, ентитета и општине

Стратешки план руралног развоја Босне и Херцеговине (2018. – 2021.) - Оквирни документ

Овај документ прихваћен од стране Вијећа министара БиХ је настао на начин да је агрегирао постојећа стратешка документа ентитета - Федерације БиХ и РС. Према овоме документу дефинисано је шест стратешких циљева развоја пољопривреде и руралних подручја у БиХ за период 2018. – 2021.:

- 1) Осигурање стабилности дохотка и изједначавање услова пословања са окружењем;
- 2) Јачање конкурентности пољопривреде, шумарства и руралних подручја кроз повећање нивоа инвестиција и унапређење преноса знања и промовирање иновација;
- 3) Унапређење тржишности пољопривредно-прехрамбених производа кроз повећање додане вриједности, побољшање стандарда квалитета и сигурности, и јачање веза унутар ланаца вриједности;
- 4) Одрживо управљање природним ресурсима и прилагођавање климатским промјенама;
- 5) Побољшање квалитета живота у руралним подручјима кроз остваривање нових извора прихода и унапређење физичке инфраструктуре, друштвене укључености и доступности јавних услуга;
- 6) Унапређење институционалних система и капацитета и хармонизација правног оквира, из области пољопривреде и руралног развоја, на свим нивоима власти, у правцу постепеног приближавања заједничкој пољопривредној политици ЕУ.

Ови циљеви пружају шири оквир за развој пољопривреде и руралних подручја (јачање конкурентности, унапређење тржишности, одрживо управљање природним ресурсима, побољшање квалитета живота и унапређење институционалних и законодавних капацитета) и истовремено настоје уважити актуелне стратешке приоритете које су одредили ентитети и Брчко Дистрикт БиХ.

Стратешки план развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске до 2020. године

Како је наведено у самом документу приоритетни циљ новог стратешког оквира је да пружи рјешења за превазилажење проблема с којима се суочава сектор пољопривреде и руралног развоја, те обезбједи услове за постизање убрзанијег развоја сектора и бољег животног стандарда руралног становништва. У том смислу овим стратешким оквиром прави се заокрет у правцу дефинисања политике реструктурирања пољопривредне производње, која поред политике подршке производњи и политике руралног развоја представља окосницу развоја сектора до 2020. године. Модел развоја предложен овим стратешким документом усклађен је са позицијом коју Босна и Херцеговина има у преговарачком процесу, у смислу обавеза прилагођавања правној регулативи ЕУ, те са потребом модернизације, унапређења конкурентности и реструктурирања сектора пољопривреде у процесу достизања нивоа развијености и стандарда производње на нивоу ЕУ, с друге стране. Стратешким програмом развоја пољопривреде и руралних подручја Републике Српске за период 2016. – 2020. година одређено је 6 стратешких циљева од којих су пет аутономни циљеви, а шести циљ је општи хоризонтални циљ који има везу и утицај на остављавање сваког од пет аутономних стратешких циљева. Стратешки циљеви развоја пољопривреде и руралних подручја у Републици Српској до 2020. године реализоваће се путем три политике:

1. Политике подршке пољопривредној производњи,
2. Политике подршке реструктурирању пољопривреде и
3. Политике руралног развоја.

Политика подршке производњи усмјерена је на реализацију првог стратешког циља Повећања обима и продуктивности пољопривредне производње и обезбјеђења стабилности дохотка пољопривредних произвођача. Овај циљ реализоваће се кроз три специфична циља и 9 мјера. Специфични циљеви су: Повећање обима пољопривредне производње, Повећање продуктивности пољопривредне производње и Стабилизација дохотка пољопривредних произвођача.

Политика реструктурирања пољопривреде реализоваће се путем два стратешка циља: Јачање конкурентности сектора кроз повећања нивоа инвестиција и Повећање степена тржишности и финализације пољопривредних производа. Она се фокусира на реализацију два стратешка циља, 5 специфичних циљева и 17 мјера. Специфични циљеви су: подршка покретању, проширењу и модернизацији пословања породичних пољопривредних газдинстава, подршка увођењу квалитета и подизању свијести о безбједности пољопривредних и прехранбених производа, подршка јачању тржишних ланаца и тржишне инфраструктуре, хорионтална и вертикална координација пољопривредних произвођача, нове инвестиције у изградњу прерађивачких капацитета.

Политика руралног развоја реализује се кроз два стратешка циља: Одрживо управљање природним ресурсима и ублажавање последица климатских промјена и Уравнотежен интегрални рурални развој. Специфични циљеви у оквиру ове политике односе се на: Унапређење плодности, квалитета и обрадивости пољопривредног земљишта, идентификовање и посебна подршка подручјима са природним ограничењима, одржива пољопривредна производња, побољшање доступности јавних услуга и физичке инфраструктуре у руралном подручју, подршка развоју предузетништва, заштита и очување природног и културног наслеђа, те подршка локалним иницијативама развоја.

Системске мјере подршке односе се на активности системске подршке које ће предузимати од стране Владе РС, Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде, других министарства, владиних и невладиних организација, научно-истраживачких институција, међународних пројеката и других носилаца, а које се односе на доношење законских аката и других прописа, унапређење институционалних капацитета, унапређење информационих система и др.

Како је већ речено Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске је у процесу дефинисања новог стратешког периода до 2027. године. Према нацрту документа који још није усвојен предвиђено је пет стратешких циљева:

- Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње
- Повећање конкурентности и развој ланаца вриједности у пољопривредно-прехранбеном сектору
- Заштита природе и одрживо кориштење природних ресурса
- Ревитализација руралних подручја и
- Унапређење институционалног и законодавног амбијента за развој пољопривреде

Предвиђени су и тзв.унакрсни циљеви који се требају узети у обзир приликом реализације свих мјера развоја, а то су: борба против климатских промјена, равноправност полова и унапређење положаја жена на селу, те смањење сиромаштва и брига за старе.

Стратегија развоја општине Пале до 2026. године

Стратешки циљеви развоја општине Пале до 2026. године орјентисани су око пет стратешких циљева:

- Стратешки циљ 1: Развијена локална економија
- Стратешки циљ 2: Унапређена комунална инфраструктура
- Стратешки циљ 3: Унапређен квалитет живота становништва
- Стратешки циљ 4: Одговорна и ефикасна локална управа

- Стратешки циљ 5: Еколошки очувана средина у којој се проводе мјере енергетске ефикасности и рационално користе природни ресурси

За област пољопривреде, Стратегија ставља нагласак на развој МСП и повећање финализације пољопривредних производа, подстицање развоја комерцијалних породичних газдинстава, рурални развој села и инвестиције у пољопривреди, развој прерађивачких капацитета, едукација пољопривредника о примјени савремених технологија, специјализована пољопривредна производња, подстицање прикупљања љековитог биља и др. Стратегија такође идентификује развој сеоског туризма као једно од стратешких фокуса развоја кроз успостављање препознатљиве туристичке манифестације на селу, успостављање модела етносела, очување традиције и културних амбијенталних вриједности, промоција руралног туризма, те подстицаје изради предмета кућне радности.

4.2. SWOT анализа

Радионица на тему SWOT анализе је одржана 27. априла 2021. године на Јахорини. Сви релевантни учесници су били присутни на радионици: пољопривредни произвођачи, локална управа и невладине организације. Током SWOT анализа учесници радионица су усмјеравани питањима која су припремили модератори. Анализиране су предности, слабости, могућности и пријетње у разним секторима и социоекономском контексту на основу ситуационе анализе. О SWOT анализи се разговарало с фокус групама за сљедеће тематске цјелине: пољопривредна производња, рурални развој и институционална подршка и финансирање сектора пољопривреде и руралног развоја. У наставку је представљена интегрисана SWOT матрица која обухвата све три тематске цјелине.

<i>Предности</i>	<i>Слабости</i>
- Повољни природни услови за производњу млијека и меса (доминантне травне површине на природним долинама и пашњацима); - Добре радне навике локалног становништва; - Традиција у мљекарству (овчје и кравље млијеко); - Велики број пољопривредних и аутохтоних производа са потенцијалом за валоризацију; - Развијени потенцијали за узгој љековитог биља; - Повећане површине и добри предуслови за узгој јагодастог и бобичастог воћа (боровница); - Добри природни предуслови за узгој коза; - Продужење вегетационог периода услед климатских промјена; - Организован откуп млијека и јагодастог воћа; - Близина Универзитетског центра; - Близина развијених и популарних туристичких центара; - Близина великих тржишта урбаних центара; - Подстицајне мјере за развој пољопривредне производње и рурални развој;	- Лоша путна инфраструктура нарочито у руралном подручју општине; - Незаинтересованост пољопривредника и становника руралних подручја за едукацију; - Недостатак предузетничког духа и страх од неуспјеха, као доминантна карактеристика локалног становништва; - Недостатак радне снаге као све присутније ограничење за даљи развој; - Недостатак адекватне механизације за интензивну пољопривредну производњу; - Неповољна демографска структура становника у руралном подручју; - Неадекватна или недостајућа институционална подршка, а нарочито стручна подршка за развој пољопривреде; - Недостатак промоције позитивних пракси у области пољопривреде и руралног развоја; - Ниска свијест локалног становништва о питањима екологије и очувања животне средине; - Велико учешће нерегистроване производње на подручју општине;

Можућности	Пријетње
- Прерада пољопривредних производа на газдинству; - Повезивање пољопривредне производње и туризма; - Измјена структуре подстицаја на општинском нивоу и циљано усмјеравање средстава на развојне пројекте; - Изградња ланца вриједности у пољопривреди који укључује већи степен финализације пољопривредних производа; - Оснивање аграрног фонда општине Пале; - Унапређење образовног система кроз увођење нових дефицитарних занимања; - Развој модела сарадње привреде и образовних установа (пракса и дошколовавање, преквалификација радника); - Оснивање Романијске куће (у организацији Туристичке организације);	- Климатске промјене и временске непогоде; - Болести и штеточине; - Пандемије попут COVID-19; - Угинућа животиња због непознатог узрока (угинуће пчела); - Загађење животне средине и уништавање природних ресурса; - Трајне миграције становништва; - Смањење аграрног буџета и укупних финансијских средстава за пољопривреду; - Политичка и економска ситуација у земљи; - Раст цијена улазних материјала у пољопривредну производњу; - Нерегулисано тржиште и нелојална конкуренција; - Одсуство заштите домаће производње; - Спољно-трговински уговори који иду на штету домаћим произвођачима;

4.3. Дефинисање потреба за локалним развојем

Постоји неколико фактора који умањују конкурентност пољопривредних произвођача на тржишту, укључујући и, између осталог, структурне проблеме у прилагођавању тржишној економији, уситњеност пољопривредних газдинстава, недостатак финансијских средстава потребних за усклађивање са стандардима ЕУ, лош приступ тржишту и недостатак породичне радне снаге.

Кориштење обрадивог земљишта на подручју општине је лоше, што је феномен у цијелом брдско планинском подручју Републике Српске, као и у остатку земље. Чињеница да је свега половина обрадивих површина обрађена у подручју општине Пале узрок је главног проблема који ће захтијевати одговарајуће мјере како би се рјешавао. Ситуација је иста и у сточној производњи која је најважнија грана пољопривреде у подручју општине Пале. Пријератни број грла животиња свих врста, који је постојао до 1991. године, још увијек није достигнут.

Производња житарица је на ниском нивоу, како по површинама тако и по оствареним приносима и тренутно не представља основу за интензивнији развој сточарства, док производња индустријских култура није уопште заступљена, што се не може оправдати нити агроеколошким условима нити недостатком тражње на тржишту. Постојеће стање у производњи крмног биља је лоше, приноси су скромни и неадекватни. Квалитет произведеног крмног биља је низак и ботанички састав травнатих површина је занемарен и застарио. То је нарочито значајно с обзиром на важност производње крмног биља у сточарству.

Производња поврћа је доминантно орјентисана на производњу кромпира, при чему се остварују приноси у нивоу 50% просјека Републике Српске, што је ситуација која се мора мијењати кроз примјену већег нивоа знања и стручне подршке. Производња сјеменског кромпира је неоправдано занемарена.

Производња воћа, а нарочито производња јагодастог воћа, особито јагода и малина, те боровнице је у порасту, али још увијек није развијена колико би могла бити. Постоји тржиште за ову врсту воћа, али произвођачи јагодастог воћа наилазе на проблем зато што немају расхладне капацитете и капацитете за замрзавање бобичастог воћа, као ни расхладна возила.

Улагања у пољопривредна газдинства су неопходна да би се унаприједила конкурентност, одрживост и отпорност пољопривредних произвођача и малих пољопривредних прерађивача.

Модернизацијом пољопривредних газдинстава ће се такође повећати њихова отпорност на климатске промјене и промјене на тржишту. Велики број пољопривредних газдинстава још увијек има малу просјечну величину. С обзиром да је невјеројатно да ће се провести укрупњавање земљишта (комасација) у блиској будућности, једно од рјешења за ублажавање посљедица ове негативне структуре је удруживање пољопривредних произвођача. Стварањем ланца вриједности пољопривреде, прераде и туризма омогућили би се конкурентнија производња и лакши приступ тржишту. Једнако је важно да пољопривредни производи буду прерађени на пољопривредним газдинствима, што би им такође дало додану вриједност.

Како би се осигурали задовољавајући приходи, пољопривредне дјелатности требају бити праћене другим дјелатностима које ће осигурати додатне изворе прихода пољопривредним произвођачима, које би, на примјер, могле бити продаја пољопривредних производа, успостава малих сирана и туризма. Ова област има огроман потенцијал и многобројне могућности за развој руралног туризма, укључујући и селективне видове туризма (туризам од посебног интереса): гастрономски, планински, спелеолошки, ловачки, авантуристички туризам, мотрење птица, екотуризам, итд.

Што се тиче мале производње, важно је да произвођачи заједнички уђу на тржиште с производима који ће бити брендирани и означени као традиционални производи. Један од најпознатијих традиционалних производа је скоруп или кајмак. Неопходно је радити на уједначавању квалитете кајмака малих произвођача и достићи услове хигијенских стандарда и сигурности хране.

Општина Пале нема одјељење за пољопривреду, нема запосленог агронома, нити има агенцију за локални развој, али је с унапрјеђењем постојећих капацитета у стању дефинисати и провести план руралног развоја.

Планирање пољопривредног развоја мора бити засновано на поузданим и ажурираним подацима. Постојеће методе вођења база података и основа на којој се евидентирају пољопривредни произвођачи не одражавају стварно стање. Због тога је неопходно уредити базу података на нивоу општине у којој ће бити унесени подаци о свим пољопривредним произвођачима који желе продати своје производе и њиховим пољопривредним ресурсима, или подстаћи пољопривредне произвођаче на регистрацију у Регистар пољопривредних газдинстава Министарства пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске.

Организовање савјетодавних услуга у пољопривредном, ветеринарском и фитосанитарном сектору ће бити од великог значаја за квалитетнију пољопривредну производњу и одрживи ланац вриједности. Знање и стручност у савременој пољопривреди представљају ресурсе од великог значаја. Програми обуке требају бити конципирани тако да пољопривредни произвођачи стекну најновија знања и доказане вјештине које су неопходне за управљање технологијама које ће довести до повећане производње, нижих цијена производње и веће квалитете. Општина Пале може ангажовањем стручњака за тематске и краће програме стручне обуке, припремљене на основу проблема које дефинишу удружења пољопривредних произвођача, послати снажну поруку посвећености пружању јавних услуга својим грађанима. Ова активност је од нарочитог значаја у свјетлу непостојања пољопривредне савјетодавне службе на општинском нивоу која би формално требала организовати горе наведене програме едукације.

Боље праксе управљања земљиштем, водом и биодиверзитетом, одрживе и отпорне пољопривредне праксе су важне за одржив развој. Потребна су додатна настојања како би се пољопривредни произвођачи упознали с могућностима и приликама преласка на систем органске производње, као и са значајем очувања аутохтоних врста и сорти.

Круцијално питање је отпад из пољопривредне производње. С обзиром да је ово еколошки осјетљиво подручје, неопходно је ријешити проблем отпада из пољопривреде, као што је овчија вуна и збрињавање гнојива. Ово питање је нарочито важно у свјетлу испуњавања стандарда ЕУ у овој области. Најслабија приступачност физичкој инфраструктури је повезана са канализацијским системом у руралним подручјима. Отпад из домаћинстава у руралним срединама и проблем нелегалних одлагалишта су још једно оптерећење за животну средину које је неопходно рјешавати. Важно је повећати кориштење енергије из обновљивих извора ради заштите животне средине.

Доступност јавних услуга за рурално становништво такође мора бити унапређена, без обзира што мала густина становништва не оправдава висока инвестициона улагања и трошкове обезбјеђења јавних услуга, морају се тражити алтернативни модели потпомогнути дигиталним технологијама, те организовани на примјерима јавно-приватног партнерства, како се становници руралних подручја (а прије свега жене и млади, те старији) не би осјећали изолованим о остатка свијета и како би им било омогућена несметана комуникација ван мјеста у којем живе било ради задовољавања пословних, образовних, здравствених, културних и других потреба.

Рурално подручје мора црпити веће користи од развоја туризма које доживљава своју експанзију и процват последњих година, на начин да се дио средстава који се убире од туризма, улаже у рурални развој, да се понуда у оквиру руралног туризма базира на понуди домаћих производа (прехрамбених и непрехрамбених), да се промоцијом зимског туризма промовишу и потенцијали руралног туризма и производа руралног подручја.

5. ВИЗИЈА

Визија представља први и основни корак у одређивању сопствене будућности једног подручја и формалан договор свих заинтересованих актера у локалној заједници о будућности какву желе. Стога би свака визија будућности требало да:

- нађе равнотежу између визије и прагматизма;
- одрази улогу коју рурално подручје има у регионалном и националном контексту;
- буде разумљива грађанима,
- конзистентна са другим плановима локалне заједнице.

Добра визија има вањску и унутрашњу димензију, које су међусобно усклађене. Вањска димензија се изражава у виду конкурентске позиције коју та средина намјерава заузети у окружењу које се сматра релевантним за наредни стратешки период. Унутрашња димензија се изражава у виду заједничке, обједињене перспективе локалних актера о томе какву заједницу намјеравају (из)градити у наредном стратешком периоду. Практично посматрано, обликовање визије је формулисање одговора на два питања:

- Коју/какву (конкурентску) позицију намјеравамо заузети, у којем/каквом окружењу?
- Какву друштвену заједницу намјеравамо (из)градити?

У првом питању водећи аспект је економски, са израженом еколошком димензијом у позадини. У другом питању у првом плану је друштвени аспект, са еколошком и економском димензијом у позадини.

У складу са претходно наведеним принципима креирања визије, локални тим је дефинисао визију развоја општине Пале у сектору пољопривреде и руралних подручја на следећи начин.

- Општина Пале као прва општина у оквиру града Источно Сарајево и престижно туристичко мјесто са развијеном пољопривредном производњом заснованој на знању и иновацијама коју покрећу млади људи.
- Општина на обронцима Јахорине са препознатљивим аутохтоним производима који се производе на пољопривредним газдинствима и надопуњују туристичку понуду цијеле регије.
- Општина Пале као прва општина Републике Српске која је заштитила и брендирала село (јахорински/романијско) као дио свог руралног наслеђа.
- Општина Пале као прва општина Републике Српске која свој економски развој подређује заштити природних ресурса и тиме чува природни капитал за будуће генерације.

6. ЦИЉЕВИ И МЈЕРЕ

Након проведене анализе стања сектора пољопривреде општине Пале закључене SWOT анализом, стратешка одређивања (циљеви) за пољопривреду и рурални развој се могу свести на следеће:

Стратешки циљ 1. Развој пољопривредне производње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта

Анализа стања пољопривредног сектора подручја општине Пале показала је да пољопривреда није конкурентна и да је неопходно предузимати мјере са побољшање њеног тржишног положаја са свих нивоа, укључујући и општински. Бројна искуства нових чланица ЕУ као и земаља из региона јасно указују да је један од сигурних начина повећања конкурентности, повећати инвестициона улагања у модернизацију и повећање производних капацитета у пољопривредној производњи и преради.

Пољопривредна производња у општини Пале још увијек у значајној мјери има натурални карактер, тј. значајан (већи) дио производње се користи за властите потребе. Посљедица је то ограничених производних капацитета, великог броја малих породичних газдинстава која не производе изнад властитих потреба, али и одсуства могућности да се продају мали и спорадични вишкови пољопривредних производа. Из ових разлога неопходне су нове инвестиције којима ће се повећати производни капацитети пољопривредних газдинстава, модернизовати производња и прерада увођењем нових технологија, повећати квалитет и

сигурност пољопривредних производа те подржати специјализација производње и кроз маркетиншке активности имати бољи приступ на тржишту.

За унапређење конкурентности и ефикасности пољопривредне производње општине Пале потребне су бројне инвестиције. Међу њима су инвестиције у модернизацију објеката, механизацију и опрему, повећање бројности и квалитете сточног фонда, повећање површина под трајним засадима (воћњаци са фокусом на производњу јагодастог воћа), повећање интензитета кориштења обрадивих површина кроз провођење иригација и јачање инфраструктуре у доради, преради и дистрибуцији пољопривредно-прехрамбених производа. Ова подршка би требала бити са свих нивоа власти, повезана са континуираним директним плаћањима/подстицајима за произвођаче, која ће се постепено усклађивати са мјерама директне подршке које су подржане кроз Заједничку пољопривредну политику ЕУ (ЗПП).

Када је ријеч о општини Пале, скромна буџетска средства треба комбиновати (суфинансирање) са средствима републичког аграрног буџета, властитим средствима пољопривредних произвођача, донаторским средствима, а такођер потребно је обезбиједити и повољна кредитна средства комерцијалних банака и других финансијских институција које ће пратити та улагања са одговарајућим кредитним производима. Крупније инвестиције треба препустити вишим нивоима власти, док се на општинском нивоу буџетски требају подржати инвестиције са мањим финансијским захтјевима, али којима се рјешавају неких од питања конкурентности пољопривредне производње. Подршка набавци нових или код повећања постојећих производних јединица (музних крава, оваца, кошница пчела, воћних садница) и код набавке опреме потребне пољопривредним газдинствима могла би бити нека од мјера овог Локалног акционог плана за развој пољопривреде и рурални развој. Препознајући значај потребе инвестирања у капацитете чувања, складиштења те дораде и прераде пољопривредних производа овим Планом је предвиђено финансијско учешће општине код пројеката ове врсте (набавка лактофриза, изградња објеката за чување пољопривредних производа и сл.). Коначно овим акционим планом предвиђене су и општинске партиципаторне подршке промоцији брендова локалних пољопривредних производа (скоруп, мед, џемови и сл.) као активностима са директним утицајем на јачање конкурентности.

Овај стратешки циљ реализовао би се кроз два специфична циља и шест мјера:

Специфични циљ 1.1. Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње

Мјера 1.1.1. Инвестиције у пољопривредна газдинства

Мјера 1.1.2. Инвестиције у примјену знања и иновација у пољопривредној производњи

Мјера 1.1.3. Унапређење свијести становништва о пољопривреди као занимању

Специфични циљ 1.2. Развој ланца вриједности и побољшање квалитета производа кроз заштиту и валоризацију типичних/аутохтоних производа

Мјера 1.2.1. Подршка успостављању тржишне инфраструктуре за пласман пољопривредних производа

Мјера 1.2.2. Инвестиције у прераду пољопривредних производа на газдинству

Мјера 1.2.3. Заштита пољопривредно-прехрамбених производа са фокусом на аутохтоне производе

Стратешки циљ:	1.Развој пољопривредне производње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта
Специфични циљ:	1.1.Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње
Мјера:	1.1.1: Инвестиције у пољопривредна газдинства
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка капиталним инвестицијама у пољопривреди (30-40% поврата средстава на реализоване трошкове инвестиције)

Опис мјере:	Инвестиције су основ развоја, па тако и у области пољопривреде, без инвестиција у заснивање производње (основно стадо, садни материјал, сјеме) објекте за смјештај животиња или складиштење производа, системе за наводњавање, пољопривредну механизацију и друга средства рада, није могуће остварити напредак нити унаприједити продуктивност рада. Мјера може да се реализује кориштењем различитих модела финансирања, као што је нпр. модел 50:40:10 у оквиру које газдинства финансирају 50% улагања, републички аграрни буџет 40% и општина 10% средстава. Такође су могући и други модели у зависности од околности које буду важиле у моменту реализације мјере.
Допринос унакрсним циљевима	- Давање предности или додатних бодова за жене, младе и социјалне категорије становника код додјеле средстава подршке - Давање предности или додатних бодова за инвестиције које имају позитиван утицај на животну средину и доприносе смањењу загађења, те запослењу социјалних категорија становника
Корисници:	Пољопривредни произвођачи уписани у Регистар пољопривредних газдинстава који се приоритетно баве стратешким производњама за подручје општине Пале: сточарство, повртарство, воћарство.
Индикатори за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број пољопривредних газдинстава која су остварила средства подршке; - Број и врста инвестиција;
Очекивани утицај и допринос приоритету мјере	- Унапријеђена продуктивност, квалитета производа и приходи за пољопривредне произвођаче
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Приватна средства пољопривредних произвођача
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	1. Развој пољопривредне производње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта
Специфични циљ:	1.1. Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње
Мјера:	1.1.2: Инвестиције у примјену знања и иновација у пољопривредној производњи
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка унапређењу система преноса знања и вјештина у пољопривреди Подршка информисању корисника и промоцији пољопривредне производње Подршка увођењу технолошких иновација у пољопривреди
Опис мјере:	Примјена знања и иновација у пољопривредној производњи је широк појам и може да се односи на примјену основних знања из пољопривредне производње за произвођаче почетнике, до примјене прецизне пољопривреде и производње комбиноване са ИТ технологијама за напредне пољопривредне произвођаче. У оба случаја крајњи резултат је већа добит, боља продуктивност и економичнија производња. Модел реализације мјере подразумијева успостављање сарадње између произвођача и пружалаца савјетодавних услуга (државни савјетодавци,

	приватни савјетодавци и др.). У зависности од тога ко су пружаоци услуга зависиће и модел реализације, а заснивао би се на редовним обиласцима произвођача који инвестирају у заснивање нове или проширење постојеће производње.
Допринос унакрсним циљевима	- Креирање посебних програма подршке за пренос знања и вјештина младима и женама на селу, те социјалним категоријама становника; - Укључивање као обавезних дијелова програма едукације питања везаних за заштиту животне средине и прилагођавање климатским промјенама
Корисници:	Пољопривредни произвођачи уписани у Регистар пољопривредних газдинстава који су инвестирали у оквиру мјере 1.1.2.
Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број пољопривредних газдинстава која су остварила средства подршке; - Број и врста инвестиција;
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапријеђена продуктивност, квалитета производа и приходи за пољопривредне произвођаче
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Приватна средства пољопривредних произвођача
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију проведене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	1. Развој пољопривредне производње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта
Специфични циљ:	1.1. Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње
Мјера:	1.1.3: Унапређење свијести становника општине Пале о пољопривреди као занимању и производњи здраве хране
Веза са мјером на републичком нивоу:	Нема сличне мјере на републичком нивоу
Опис мјере:	Ова мјера је мјера општег карактера која не подразумијева инвестиције у материјална средства већ инвестиције у кампању која има за циљ мијењање свијести становништва о пољопривреди као занимању. Промјене најлакше прихватају млади, па мјера може да укључује програме едукације дјеце вртићког узраста о пољопривреди као занимању и производњи здраве хране кроз организовање малих радионица. Други примјер може да се односи на дјецу основног и средњошколског узраста кроз организовање праксе на пољопривредним газдинствима и малом броју правних субјеката који дјелују у области пољопривреде и прехранбене индустрије. Средства за реализацију наведених програма могу бити скромна али ефекти ових мјера могу бити изузетно позитивни за будући развој општине Пале.
Корисници:	Сви становници општине Пале са нагласком на дјецу и омладину

Допринос унакрсним циљевима	- Млади као директни корисници мјере - Промоција здраве хране као дио зелене агенде
Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број радионица организованих; - Број програма ученичке праксе реализованих
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапријеђена свијест становника општине Пале о пољопривреди као занимању и производњи здраве хране
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Средства јавних установа предшколског и школског образовања
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију проведене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	1. Развој пољопривредне поризводње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта
Специфични циљ:	1.2. Развој ланца вриједности и побољшање квалитета производа кроз заштиту и валоризацију типичних/аутохтоних производа
Мјера:	1.2.1: Подршка успостављању тржишне инфраструктуре за пласман пољопривредних производа 1.2.1.1. Оснивање Романијске куће
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка пословним активностима пољопривредних задруга и кластера Подршка откупу пољопривредних производа за пољопривредне задруге и кластере Подршка регионалним дистрибутивним центрима Подршка удружењима жена у руралном подручју за развој пословних активности
Опис мјере:	Тржишна инфраструктура је предуслов за развој ланца вриједности, а односи се на: складишне капацитете, продајне капацитете, откупне центре, капацитете за паковање и капацитете за транспорт производа. Ове инвестиције некада предузима појединац, а некада организатор производње, откупа и пласмана пољопривредних производа. Инвеститор може бити и општина која након периода инвестиције наведене објекте тржишне инфраструктуре предаје на управљање организацији пољопривредних произвођача. Начин реализације мјере зависи од модела финансирања који некад може укључивати 100% финансирање из општинског или других извора финансирања, а некада укључивати приватна средства корисника, у зависности од врсте инвестиције. Као подмјера ове мјере предложено је оснивање Романијске куће као продајног мјеста за производе са Романије, Јахорине и околних мјеста, а која носе обиљежје подручја у којем су произведена и која често носе предзнак аутохтоних и традиционалних производа
Допринос унакрсним циљевима	- Давање предности или додатних бодова за жене, младе и социјалне категорије становника код додјеле средстава подршке - Давање предности или додатних бодова за инвестиције које имају позитиван утицај на животну средину и доприносе смањењу

	загађења, те запослењу социјалних категорија становника
Корисници:	Пољопривредни произвођачи, удружења пољопривредних произвођача, пољопривредне задруге, предузетници и други субјекти у руралном подручју.
Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број и врста инвестиција; - Број сектора у којима је успостављен ланац вриједности.
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапријеђена тржишност пољопривредних производа и приходи за пољопривредне произвођаче
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Приватна средства пољопривредних произвођача
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	1. Развој пољопривредне производње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта
Специфични циљ:	1.2. Развој ланца вриједности и побољшање квалитета производа кроз заштиту и валоризацију типичних/аутохтоних производа
Мјера:	1.2.2: Инвестиције у прераду пољопривредних производа на газдинству
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка преради пољопривредних производа на газдинствима (30-40% поврата средстава инвестиције)
Опис мјере:	Прерада пољопривредних производа означава виши степен производње, када се од сировине добије готов или полуготов производ за крајњег потрошача. На тај начин пољопривредни производи добијају нову додану вриједност, производ постаје препознатљив, а могућности његовог пласмана на тржиште се проширују. Прерадом на газдинству мали произвођачи умјесто квантитета постижу квалитет производа и њиме подижу своју конкурентност на тржишту. Мјера подразумијева инвестиције у технолошку опрему или опремање просторија за прераду у складу са захтјевима санитарних и хигијенских стандарда. Начин реализације зависи од договорених модела улагања који као и код осталих инвестиција на газдинству могу пратити модел 50:40:10 или неки други модел у зависности од околности.
Допринос унакрсним циљевима	- Давање предности или додатних бодова за жене, младе и социјалне категорије становника код додјеле средстава подршке - Давање предности или додатних бодова за инвестиције које имају позитиван утицај на животну средину и доприносе смањењу загађења, те запослењу социјалних категорија становника
Корисници:	Пољопривредни произвођачи уписани у Регистар пољопривредних газдинстава.

Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број и врста инвестиција; - Број газдинстава који су остварили подршку; - Број и врста прерађених производа на газдинству.
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Повећан степен финализације пољопривредних производа, унапријеђена тржишност пољопривредних производа и приходи за пољопривредне произвођаче
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Приватна средства пољопривредних произвођача
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију проведенe мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	1. Развој пољопривредне производње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта
Специфични циљ:	1.2. Развој ланца вриједности и побољшање квалитета производа кроз заштиту и валоризацију типичних/аутохтоних производа
Мјера:	1.2.3: Заштита и промоција пољопривредно-прехранбених производа са фокусом на аутохтоне производе
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка за стандардизацију, брендирање и учешће у системима квалитета (до 50% поврата средстава на трошкове увођења стандарда) Подршка информисању корисника и промоцији пољопривредне производње Подршка удружењима жена у руралном подручју за развој пословних активности
Опис мјере:	Аутохтони и традиционално произведени производи имају изузетно висок ниво тражње на тржишту, а нарочито туристичком тржишту које је изузетно развијено на подручју општине Пале. Међутим, захтјеви тржишта данас условљавају да је квалитет традиционалног производа потврђен заштитним знаком који гарантује његово поријекло, традицију и квалитет, те безбједност производње. Зато су успостављене ознаке квалитета које додјељује Агенција за сигурност хране у случају када се жели заштитити географско поријекло, традиционални углед или рецептура производа, Институт за интелектуално власништво уколико се жели заштитити име производа и друге сертификационе куће у зависности од типа заштите. Мјера би подразумијевала суфинансирање процеса заштите односно трошкова који се односе на израду Елабората о заштити и анализама које је потребно извршити ради доказивања особина производа.
Допринос унакрсним циљевима	- Давање предности или додатних бодова за жене, младе и социјалне категорије становника код додјеле средстава подршке - Давање предности или додатних бодова за инвестиције које имају позитиван утицај на животну средину и доприносе смањењу загађења, те запослењу социјалних категорија становника
Корисници:	Организације пољопривредних произвођача уписане у Регистар корисника

Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број и врста инвестиција; - Број организација произвођача који су остварили подршку; - Број и врста заштићених производа.
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапријеђена тржишност и препознатљивост пољопривредних производа и приходи за пољопривредне произвођаче
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Приватна средства пољопривредних произвођача
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ 2

Побољшање квалитета живота у руралним подручјима кроз остваривање нових извора прихода и унапређења физичке инфраструктуре и доступности јавних/друштвених услуга

За одржив развој руралних подручја једнако су важне све три димензије одрживости: економска, еколошка и социјална. Како би се успоставила равнотежа између различитих димензија, па самим тим и различитих интереса појединих субјеката у руралном подручју потребно је примјенити шири приступ руралном развоју који осим развоја пољопривреде (секторског приступа) узима у обзир и развој других сектора, те квалитет живота и допринос развоју свих друштвених група у руралном подручју.

Пољопривреда јесте најважнија привредна активност руралних подручја општине Пале, али сасвим сигурно не смије бити и једина економска активност бројних руралних домаћинстава анализираних подручја. Диверзификација економских активности се сматра кључном компонентом руралног развоја неког подручја. Инвестиције које су планиране за пољопривредни и прехранбени сектор осигурајуће дугорочну одрживост ових сектора, међутим вјероватно је да неће имати значајнији удио у расту БДП-а, односно у расту запошљавања. Стога је неопходна и диверзификација у руралним подручјима. Кроз развој непољопривредних дјелатности попут руралног туризма, прераде пољопривредних производа (посебно сира), прераде дрвета, обављања занатских дјелатности или неке друге услужне дјелатности ствара се мања зависност прихода газдинстава од само пољопривредне производње, а уједно се остварују приходи из више извора чиме се боље искориштава радна снага на газдинству.

У односу на утврђено богато природно, културно и историјско наслеђе, разноликост гастро понуде те изражени биодиверзитет подручја општине Пале рурални туризам једна је од дјелатности којом се ови потенцијали морају боље искориштавати.

Према томе, кроз ову мјеру пружиће се подршка породицама на пољопривредним газдинствима и становницима руралних подручја који желе диверзификовати своје активности и пружање услуга за руралне заједнице. Примјери оваквих активности могу обухватити сљедеће: промоција занатских дјелатност, прераду хране, други развој додане вриједности кроз сортирање, ступњевање и пакирање, директни маркетинг и промовирање, прераду дрвета и занатске дјелатности, руралне и друге облике туризма, маркетинг и развој бренда, неконвенционалне пољопривредне производње и друго.

Унапређење доступности услуга и општих услова живота у руралним подручјима су значајан дио овог документа, којим би се осигурао демографски и економски развој руралних заједница на подручју општине Пале. Повећан ниво миграција руралног становништва према урбаним срединама и иностранству, у потрази за новим могућностима запошљавања и бољем квалитету живота су дио континуираних индиректних посљедица неразвијене физичке руралне инфраструктуре и ограничене доступности одређених јавних услуга у руралним подручјима. Мјере за подршку уравнотеженог руралног, економског, друштвеног и територијалног развоја и промовисање одрживог и инклузивног руралног економског раста утицаће на рјешавање проблема миграцијског тренда и нестанка руралних заједница. Наравно да се највећа помоћ рјешавању оваквих питања очекује са виших нивоа власти, али и мали пројекти које може финансирати општина доприносе остваривању постављеног циља. Побољшање школске опремљености, опремање дјечјих вртића и сл. само су неке од могућих пројектних активности.

Два су приоритета и пет мјера предложене за остваривање постављеног циља 2. То су:

Специфични циљ 2.1. Подршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима

Мјера 2.1.1. Инвестирање у пружање туристичких услуга на пољопривредном газдинству

Мјера 2.1.2. Инвестирање у промоцију и маркетинг руралног простора и руралних производа

Специфични циљ 2.2. Унапрјеђење руралне инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга

Мјера 2.2.1. Подршка унапрјеђењу расположивости јавних услуга (образовање, здравствена заштита и систем социјалне заштите)

Мјера 2.2.2. Подршка унапрјеђењу физичке инфраструктуре са фокусом на инфраструктуру која директно дјелује на животну средину

Стратешки циљ:	2.Побољшање квалитета живота у руралним подручјима кроз остваривање нових извора прихода и унапређења физичке инфраструктуре и доступности јавних/друштвених услуга
Специфични циљ:	2.1. Подршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима
Мјера:	2.1.1. Инвестирање у пружање туристичких услуга на пољопривредном газдинству
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка пројектима руралног развоја (Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде) Подршка за пружаоце туристичких услуга (Министарство трговине и туризма)
Опис мјере:	Пружање услуга руралног туризма на пољопривредном газдинству или развој агротуризма је велика развојна шанса за мала и велика рурална домаћинства да кроз спајање пољопривреде и туризма остваре позитивне ефекте на: укупан доходак газдинства, сигурност прихода у случају елементарних непогода, запошљавање породичне и друге радне снаге, те бољи пласман властитих пољопривредних производа. Мјера подразумијева инвестиције у опремање газдинства: објеката за дегустацију, објеката за смјештај, окућнице и др. Начин реализације мјере подразумијева суфинансирање инвестиционих улагања у омјеру који буду дозвољавале околности и расположива буџетска средства.
Допринос унакрсним циљевима	- Давање предности или додатних бодова за жене, младе и социјалне категорије становника код додјеле средстава подршке - Давање предности или додатних бодова за инвестиције које имају позитиван утицај на животну средину и доприносе смањењу

	загађења, те запослењу социјалних категорија становника
Корисници:	Пољопривредни произвођачи уписани у Регистар пољопривредних газдинстава
Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број и врста инвестиција; - Број произвођача који су остварили подршку; - Број регистрованих пружалаца услуга агротуризма.
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Повећани приходи од руралног туризма и приходи за пољопривредне произвођаче
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Приватна средства пољопривредних произвођача
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију проведенe мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	2. Побољшање квалитета живота у руралним подручјима кроз остваривање нових извора прихода и унапређења физичке инфраструктуре и доступности јавних/друштвених услуга
Специфични циљ:	2.1. Подршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима
Мјера:	2.1.2: Инвестирање у промоцију и маркетинг руралног простора и руралних производа
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка информисању корисника и промоцији сектора пољопривреде Подршка удружењима жена у руралном подручју за развој пословних активности
Опис мјере:	Промотивне и маркетиншке активности могу допринијети мијењању имиџа села и руралног као мјеста која се често перципирају као заостала, запуштена у мјеста која су пожељна за живот, а рурални производи као производи који су пожељи за конзумацију. У том смислу потребно је инвестирати у програме који могу допринијети промјени имиџа општине али и изградњи идентитета руралног подручја, те подизању свијести не само становника руралног подручја, већ свих становника општине Пале о вриједностима Јахоринског села и сеоских производа. Мјера би подразумијевала инвестиције у маркетиншку кампању и промотивне активности.
Допринос унакрсним циљевима	- Индиректна корист за младе и жене на селу, те социјалне категорије становника; - Промоција која укључује питања заштите животне средине;
Корисници:	Сви становници руралних подручја
Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број и врста инвестиција; - Број маркетиншких програма; - Број промотивних активности.

Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапређен или измијењен имиџ руралног подручја општине Пале, повечан ниво инвестиција у рурална подручја, повећан квалитет живота руралних становника
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) - Предузетници са подручја општине Пале и регије Источно Сарајево
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	2. Унаприједити квалитету живота у руралним подручјима кроз стварање нових извора прихода и унапређење физичке инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга
Специфични циљ:	2.2. Унапређење руралне инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга
Мјера:	Мјера 2.2.1: Поддршка унапређењу расположивости јавних услуга (образовање, здравство, социјална заштита) Подмјера: Развој “паметних села” или “Smart Villages” пројекта
Веза са мјером на републичком нивоу:	Нема сличне мјере на републичком нивоу (мјера предвиђена стратегијом али се не проводи)
Опис мјере:	Иако мјере унапређења физичке и социјалне инфраструктуре требају доћи од виших нивоа власти, пројекте малих интервенција/инвестиција би могла финансирати општина. То значи, активности које могу допринијети уравнотеженом руралном и територијалном развоју, чиме би се смањила могућност напуштања руралних подручја и нестанак руралних заједница. Унапређење опреме у школама, опремање вртића, пројекти за социјалну заштиту руралног становништва, нарочито особа старије животне доби и особа које саме живе итд. само су неке могуће пројектне активности. Паметна села су она села која властитим снагама и успостављајући партнерство између приватног и цивилног сектора успијевају унаприједити инфраструктурне, здравствене, социјалне, културне и друге садржаје у руралном подручју. Дакле паметна села нису искључиво везана за употребу информационих технологија, већ паметних рјешења за превазилажење изазова с којима се суочава локално становништво. И умјесто да чекају да те изазове рјешава држава, становници се сами организују и уз помоћ подршке из државног или локалног буџета креирају различите производе који доприносе унапређењу квалитета живота локалног становништва. Нпр. то могу бити мобилне амбуланте, учење на даљину, дигиталне платформе за промоцију културног наслеђа, дигиталне платформе за оптимизацију превоза, социјална предузећа, сеоске продавнице и различити хабови за окупљање становника и др.
Допринос унакрсним циљевима	- Усклађивање пројекта доступности јавних услуга са потребама младих и жена на селу, те социјалних категорија становника; - Давање предности пројектима који имају позитиван утицај на смањење загађења и заштиту животне средине, те запошљавање или услове живота социјалних категорија становника;
Корисници:	Сви становници руралног подручја општине Пале

Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број и врста инвестиција; - Број корисника јавне услуге;
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапређен квалитет живота за становнике у руралном подручју, повећан обухват становника јавним услугама.
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри) - Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.)
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	2. Унаприједити квалитету живота у руралним подручјима кроз стварање нових извора прихода и унапређење физичке инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга
Специфични циљ:	2.2. Унапређење руралне инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга
Мјера:	Мјера 2.2.2: Подршка унапређењу физичке инфраструктуре
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка развоју планинског, брдско-планинског и медитеранског подручја
Опис мјере:	И у случају руралне инфраструктуре (пут, вода, телекомуникације и др.) потребна су финансијска средства која превазилазе могућности саме општине, ипак је потребно одржати континуитет улагања у развој инфраструктуре јер она представља предуслов за реализацију свих осталих мјера. Осим тога рурална инфраструктура је предуслов за задржавање становништва у руралном подручју, за смањење трошкова живота, бољи и бржи приступ тржишту и лакши приступ јавним услугама. Мјера подразумијева инвестиције у мање или веће инфраструктурне пројекте које општина обично реализује у партнерству са ресорним министарствима или међународним организацијама. У неким случајевима тражи се од становника да партиципирају у финансирању јавне инфраструктуре.
Допринос унакрсним циљевима	- Усклађивање пројеката доступности јавних услуга са потребама младих и жена на селу, те социјалним категоријама становника; - Израда студије утицаја на животну средину приликом реализације инфраструктурних пројеката;
Корисници:	Сви становници руралног подручја општине Пале
Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина инвестираних средстава; - Број и врста инвестиција; - Површина руралног подручја обухваћена јавном инфраструктуром;
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапређен квалитет живота за становнике у руралном подручју, повећан обухват становника инфраструктурним садржајима, унапређен квалитет животне средине.
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - ИПА средства (ЕУ4Агри)

	- Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.)
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ 3:

Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала

Територијални капитал руралног подручја обухвата природне, културне, људске и социјалне ресурсе. Сви ови ресурси једнако доприносе развоју руралних подручја и представљају потенцијал из којег се црпе елементи развоја. У том смислу потребно су програми и мјере којима би се тај капитал валоризовао и заштитио у циљу постизања циљева одрживог развоја и очувања залиха капитала за будуће генерације. Предуслов за такве активности је у успостављању одрживог модела управљања руралним развојем који подразумијева укључивање корисника или локалних актера у процес доношења одлука. Да би локални актери ефикасно управљали развојем руралних подручја потребно је радити на унапређењу њихових капацитета, а нарочито капацитета организација из руралног подручја: произвођачких организација и различитих представника невладиног сектора. Некад је те организације потребно наново створити, а актере анимирати за учешће у процесу одлучивања.

Одрживо управљање природним капиталом, а прије свега земљиштем, водом и шумом као главним ресурсом општине Пале, подразумијева успостављање система праћења стања сваког појединачног ресурса, извјештавање по основу резултата праћења, као и провођење мјера које доприносе унапређењу стања, заштити ресурса од деградације и сл.

Један од начина унапређења стања ресурса је и кроз промовисање одрживих система производње хране као што је органска производња. Као резултат све већег степена свијести потрошача о важности здраве прехране и растућих трендова у потражњи за природним, органски узгојеним пољопривредно-прехрамбеним производима органска производња постаје све важнија пољопривредна активност. За пољопривреднике на подручју општине Пале ово представља значајну прилику да прошире производњу и снабдијевање стандардне пољопривредне производње циљаним обимом органски произведених пољопривредних и прехрамбених производа. Разлог за ово је релативно добро очуван пољопривредна околине, обиље нетакнутог земљишта и незагађене воде, а који пружају значајне предуслове за развој ове врсте производње. Осим тога, традиционалне методе производње које се често користе, на много начина одговарају принципима органске пољопривреде и стога нуде додатну предност за многе произвођаче који би били заинтересовани да развију системе органске производње. На ово се надовезује и богат биодиверзитет општине Пале који такође треба вредновати у смислу вриједности генетичког ресурса и улазак у програме заштите и очувања аутохтоних генетичких врста биљака и животиња. На тај начин доприноси се очувању територијалног капитала општине, а уједно унапређује прихода пољопривредних газдинстава.

Четири су природна за остваривање стратешког циља 3, као и пет мјера:

Специфични циљ 3.1. Унапређење модела управљања руралним подручјем

Мјера 3.1.1. Успостављање локалног партнерства за рурални развој

Специфични циљ 3.2. Провођење програма мониторинга и заштите природних ресурса

Мјера 3.2.1. Заштита земљишта од ерозије и других облика деградације, те праћење плодности **земљишта**

Мјера 3.2.2. Заштита површинских и подземних вода од загађења из пољопривреде

Специфични циљ 3.3. Подршка одрживим системима пољопривредне производње

Мјера 3.3.1. Подршка органској производњи

Специфични циљ 3.4. Очување и одрживо управљање биљним и животињским генетичким ресурсима

Мјера 3.4.1. Идентификација и заштита биљних и генетичких ресурса на подручју општине Пале

Стратешки циљ:	3. Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала
Специфични циљ:	3.1. Унапређење модела управљања руралним подручјем
Мјера:	Мјера 3.3.1: Успостављање локалног партнерства за рурални развој
Веза са мјером на републичком нивоу:	Нема сличне мјере на републичком нивоу
Опис мјере:	Управљање руралним развојем подразумијева децентрализацију процеса и спуштање одговорности и права учествовања у процесу одлучивања на ниже нивое власти све до корисника политике руралног развоја. Истовремено тај процес подразумијева унапређење капацитета локалних актера и подршка њиховом самоорганизовању и способностима за креирање локалних развојних планова, креирање и провођење пројеката локалног развоја и др. Овај процес је на нивоу ЕУ подржан кроз тзв. ЛИДЕР програм, а покушаји промјене наведеног модела програмирања присутни су и на нашим просторима већ дуже времена, са више или мање успјеха. У том смислу потребно је успоставити формални или неформални модел партнерстава на локалном нивоу као алата за локални рурални развој. Партнерство би чинили представници јавног, пословног и цивилног сектора са задатком за реализацију програма и мјера од интереса за рурални развој. У том смислу треба што је више могуће користити расположиве предприступне фондове и подршку међународних организација које су најчешће усмјерене на подршку локалним партнерствима.
Допринос унакрсним циљевима	- Укључивање младих и жена на селу у локална партнерства; - Укључивање питања животне средина и заштите социјално угрожених становника у приоритете развоја на локалном нивоу у руралном подручју
Корисници:	Сви становници руралног подручја општине Пале
Показатељи за праћење резултата мјере	- Успостављено партнерство за рурални развој; - Број организација из руралног подручја који је прошао обуку; - Обезбјеђена средства за локалне развојне пројекте у руралним подручјима
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапређен модел управљања руралним подручјем, унапређен капацитет локалних актера за развој
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - УНДП и друге међународне организације.
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	3. Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала
Специфични циљ:	3.2. Провођење програма мониторинга и заштите природних ресурса
Мјера:	Мјера 3.2.1: Заштита земљишта од ерозије и других облика деградације, те праћење плодности земљишта
Веза са мјером на рапубличком нивоу:	Подршка анализи контроле плодности пољопривредног земљишта
Опис мјере:	Након утврђивања стања пољопривредног земљишта, гдје се за тим укаже потреба, поребно је провести мјере његове заштите од ерозије и других облика деградације, заштите од унутрашњих и вањских вода и загађења органским и неорганским материјама и ремедијације. Праћење плодности земљишта обављало би се повременим контролама плодности на одабраном узорку, те провођењем мјера поправке плодности земљишта на основу налаза стручних служби. Одговорност над реализацијом ове мјере је на свима: пољопривредни произвођачи, локална самоуправа, ресорно министарство. Успостављање система праћења омогућиће боље управљање овим ресурсом и његово ефикасније искориштавање на корист садашњим и будућим генерацијама.
Допринос унакрсним циљевима	Директна корист за питања заштите животне средине Консултовање младих и жена на селу приликом анализе стања ресурса
Корисници:	Сви становници руралног подручја општине Пале
Показатељи за праћење резултата мјере	- Успостављен мониторинг земљишта; - Број обављених мјерења; - Број обављених контрола плодности земљишта, - Број и висина инвестиционих улагања за заштиту земљишта.
Учинак развика и допринос приоритету мјере	- Унапређен квалитет пољопривредног земљишта и смањење површине под утицајем фактора деградације
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - УНДП и друге међународне организације. - Приватна средства пољопривредних произвођача и других субјеката.
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	3. Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала
Специфични циљ:	3.2. Провођење програма мониторинга и заштите природних ресурса
Мјера:	Мјера 3.2.2 Заштита вода од загађења из пољопривреде
Веза са мјером на рапубличком нивоу:	нема сличне мјере која се финансира из аграрног буџета
Опис мјере:	Пољопривредне активности су извор загађења површинских и подземних вода због употребе природних и вјештачких ђубрива и различитих хемијских материја и биљној о сточарској производњи. Да би се степен тог загађења

	смањено, прво треба дјеловати превентивно кроз обуке и савјетовање пољопривредних произвођача у организацији пољопривредне савјетодавне службе и на друге начине. Други ниво дјеловања је санкционисање недозвољених пракси, које су прописане законским и подзаконским актима. У сврху превентивног дјеловања потребно је уредити систем одлагања отпада, пољопривредног отпада, животињског отпада, органског и неорганског и свих других врста отпада које завршава у руралном подручју и које утиче на загађење водотокова и осталих природних ресурса.
Допринос унакрсним циљевима	Директна корист за питања заштите животне средине Консултовање младих и жена на селу приликом анализе стања ресурса
Корисници:	Сви становници руралног подручја општине Пале
Показатељи за праћење резултата мјере	- Успостављен мониторинг квалитета воде; - Успостављена одлагалишта пољопривредног отпада у руралном подручју.
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Унапређен квалитет воде и животне средине у руралном подручју, те смањен степен онечишћења
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - УНДП и друге међународне организације. - Приватна средства пољопривредних произвођача и других субјеката.
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	3. Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала
Специфични циљ:	3.3. Подршка одрживим системима пољопривредне производње
Мјера:	Мјера 3.3.1: Подршка органској производњи
Веза са мјером на републичком нивоу:	Премија за органску биљну и сточарску производњу
Опис мјере:	Подручје општине Пале има одличне природне услове за развој органске производње у погледу релативно добро очуване пољопривредне околине, површина нетакнутог земљишта и воде која није загађена, што представља значајне предуслове за развој ове врсте производње. С друге стране, постоји све већи ниво свијести потрошача о значају здраве исхране и нарастајући тренд потражње за природним, органским узгојеним агро-прехранбеним производима. С обзиром на све већи значај органске производње и све већу потражњу за органским производима, неопходно је створити одрживи систем за такву производњу. Финансијска подршка ће се пружити пољопривредним произвођачима и прерађивачима који желе постати органски произвођачи како би им се помогло у обезбјеђењу савјетодавних услуга, трошкова сертификације и у малим инвестицијама.
Допринос унакрсним циљевима	Директна корист за питања заштите животне средине Давање предности младима и женама на селу, те социјалним категоријама становника код остваривања права на подршку

Корисници:	Пољопривредни произвођачи регистровани у Регистру пољопривредних газдинстава
Показатељи за праћење резултата мјере	- Висина подршке; - Број произвођача који су остварили подршку; - Број сертификата који су додијељени; - Број сертифицираних производа;
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Повећане површине и број органских производа на подручју општине Пале
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - Приватна средства пољопривредних произвођача и других субјеката.
Период provedбе мјере	2021. – 2027.
Институција надлежна за координацију provedене мјере	Општина Пале

Стратешки циљ:	3. Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала
Специфични циљ:	3.4. Очување и одрживо управљање биљним и животињским генетичким ресурсима
Мјера:	Мјера 3.4.1: Идентификација и заштита биљних и животињских генетичких ресурса на подручју општине Пале
Веза са мјером на републичком нивоу:	Подршка за очување и заштиту изворних раса и сојева домаћих животиња Подршка Институт за генетичке ресурсе
Опис мјере:	Угрожене расе биљака и животиња треба заштити и очувати у складу са посебним програмима за надзора и заштите. Треба заштити станишта дивљих животиња и биљака кроз примјену пољопривредних пракси који то обезбјеђују. Комбиновањем средстава из различитих извора треба наставити са истраживањима карактеризације и инвентаризације изворних и заштићених раса домаћих животиња и одржавање домаће банке биљних гена и успостављање банке гена домаћих животиња. Општина Пале треба да се укључи у такве пројекте и заштити генетички фонд биљног и животињског свијета у руралном подручју општине. Реализација мјере би подразумијевала успостављање сарадње између општине, ресорног министарства и Института за генетичке ресурсе Републике Српске.
Допринос унакрсним циљевима	Директна корист за питања заштите животне средине Консултовање младих и жена на селу приликом анализе стања ресурса
Корисници:	Сви становници руралних подручја
Показатељи за праћење резултата мјере	- Број идентификованих билних и животињских врста које су ушле у програм заштите.
Учинак развита и допринос приоритету мјере	- Заштићен гетички фонд билних и животињских врста са подручја општине Пале
Извори финансирања	- Буџет општине Пале - Аграрни буџет Републике Српске - Институ за генетичке ресурсе
Период provedбе мјере	2021. – 2027.

Институција надлежна за координацију проведене мјере	Општина Пале
--	--------------

Унакрсни циљеви

Поред горе описаних стратешких циљева реализација Стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја узима у обзир и тзв. унакрсне циљеве који су релевантни за сваку мјеру и морају се узети у обзир приликом разраде модела за реализацију активности. Ти унакрсни циљеви односе се на: родну једнакост односно унапређење положаја жена на селу; затим питања демографске ревитализације руралних подручја и подршке младима, те питања која се тичу заштите животне средине и ублажавања последица климатских промјена.

Родна једнакост

Принципи родне равноправности узимају се у обзир у процесу припреме стратегије. Како би се осигурао адекватан одраз родних питања, током припреме стратегије, консултована су јавна тијела власти и невладиних организација активне у области једнаких могућности.

Постојећа родна питања ће се узети у обзир у процесу израде појединачних мјера за потпору давањем приоритета подузетницама, тамо гдје је то релевантно, у суставима рангирања мјера и осигурањем дјелотворног родно одговорног прорачуна.

Током имплементације стратегије, посебно ће се пратити кориштење подршке пружене у оквиру мјера од стране пољопривредних газдинстава и подuzeћа које воде жене. Сви показатељи праћења и евалуације ће бити разврстани по роду. Сви извјештаји о праћењу и евалуацији ће садржавати дио о једнаким могућностима, у којем ће се испитати ефекти стратегије по родну равноправност.

Активности информисања и публицитета ће такође бити усмјерене на равноправно дјеловање жена и мушкараца. Као појачивачи користи ће се службеници за родна питања у средишњој и локалној управи и невладине организације које раде на питањима родне равноправности. Општина Пале ће блиско сарађивати на овим питањима с Министарством пољопривреде и другим релевантним ресорним министарствима у Влади РС.

Забрана дискриминације

Израдом и имплементацијом стратегије поштује се начело једнакости у односу на пол, расу, боју коже, етничку припадност, језик, родни идентитет, сексуалну оријентацију, политичку, вјерску или филозофску припадност, економску, образовну и социјалну ситуацију, трудноћу, родитељску везу / одговорност, доб, породични или брачни статус, пребивалиште, здравствено стање, инвалидитет, повезаност с посебном групом и било који други разлог. У програмирању, праћењу и евалуацији стратегије, ови принципи и одредбе ће се поштовати.

Демографска ревитализација

Питање демографског развоја је питање свих питања, релевантно не само за општину Пале већ и остатак Републике. Негативни демографски трендови иако не погађају само рурална подручја, ипак су израженија у руралним подручјима и имају већи негативни ефекат не само на људску популацију већ и на биљни и животињски свијет и природу у цјелини. Колико год човјек својим негативним дјеловањем нарушавао равнотежу у животној средини, толико недостатак човјека

и одсуство популације у руралном подручју има негативне ефекте на очување биодиверзитета, а нарочито на одрживу производњу и доступност хране. Још један негативан ефекат је да се губитом руралне популације губи и рурално наслеђе које одлази са најстаријим становницима, са руралним наслеђем се губи идентитет руралних подручја и рурално богатство у цјелини. Зато је повратак младих пољопривреди и руралним просторима мисија свих стратегија, планова И програма на свим нивоима власти јер без младих људи нема напретка у производњи, нових инвестиције, нових производа и развоја у цјелини. Општина Пале има шта да понуди младим људима у руралном простору, те је потребно да се кроз реализацију свих горе описаних мјера обезбједи већа проходност и предност младим људима код остваривања права на подршку. Иако општина Пале нема надлежност у свим доменима остваривања права младих људи, те иако општина има скромна средства за провођење радикалних реформи, ипак некад је довољан један позитиван примјер да подстакне лавину накнадних позитивних реакција. Демографска ревитализација подразумијева подршку свим друштвеним категоријама па тако и социјално угроженим становницима општине Пале. Према подацима, само у 2019. години општина је бројала укупно 2.356 пунољетних и 2.194 малољетних лица у стању социјалне потребе, а већина пунољетних лица (68%) је у стању социјалне потребе из простог разлога што нема довољно средстава за живот. С обзиром да се кроз пољопривредну производњу пружа шанса за самозапошљавање на властитом газдинству и запошљавање на газдинствима других лица, приликом додјеле подстицајних средстава овој групи корисника треба дати предност као подносиоцима захтјева или дати предност пројектима који доприносе запошљавању ове категорије становника.

Заштита животне средине и прилагођавање климатским промјенама

У складу са актуелном зеленом агендом Европске уније која је пренијета и на Западни балкан, те у складу са актуелним стањем заштите животне средине на подручју општине Пале које је докуменотовано Локалним акционим планом за заштиту животне средине (ЛЕАП), у складу са климатским промјенама које намећу нове услове за развој пољопривреде и других економских активности у руралном подручју, одговорност је свих актера у реализацији овог стратешког документа да се наведена питања узму у обзир те да се осмисле механизми како би се испоштовали минимални захтјеви за заштитом животне средине при реализацији сваке појединачне мјере. Иако се законски оквир за заштиту животне средине доноси на републичком и државном нивоу, одговорност је локалне заједнице и осталих субјеката да се он поштује и да се праве чак и већи искораци у достизању циљева одрживог развоја (Sustainable Development Goals) који су релевантни за цијели свијет. У економском смислу то је чак и шанса за развој узимајући у обзир фондове на располагању који ће бити додијељени управо са циљем унапређења стања животне средине, прилагођавање климатским промјенама, заштиту биодиверзитета и др.

Акциони план

Акцијски план садржи 16 мјера које је потребно провести како би се ријешили уочени проблеми. План се дијелом ослања на општински буџет, а дијелом на учешће и финансијску подршку партнера, виших нивоа власти, претприступних европских фондова и међународних организација и донатора.

Стратешки циљ	Индикатори праћења	Носиоц активности	Извори финансирања	Рок реализације
Стратешки циљ 1:Развој пољопривредне поризводње усклађене са конкурентским предностима општине и захтјевима тржишта				
Специфични циљ 1.1. Повећање обима и продуктивности пољопривредне производње				

Мјера 1.1.1.1. Инвестиције у пољопривредна газдинства	-Висина инвестираних средстава; -Број пољопривредних газдинстава која су остварила средства подршке; -Број и врста инвестиција	Општина Пале Корисници средстава	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске -ИПА средства (ЕУ4Агри) -Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) -Приватна средства пољопривредних произвођача	2021. – 2027.
Мјера 1.1.1.2. Инвестиције у примјену знања и иновација у пољопривредној производњи				
Мјера 1.1.1.3: Унапређење свијести становништва о пољопривреди као занимању		-Број радионица организованих; -Број програма ученичке праксе реализованих		
Специфични циљ 1.2. Развој ланца вриједности и побољшање квалитета производа кроз заштиту и валоризацију типичних/аутохтоних производа				
Мјера 1.2.1.1. Подршка успостављању тржишне инфраструктуре за пласман пољопривредних производа	-Висина инвестираних средстава; -Број и врста инвестиција; -Број сектора у којима је успостављен ланац вриједности.	Општина Пале Корисници средстава	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске -ИПА средства (ЕУ4Агри) -Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) -Приватна средства пољопривредних произвођача	2021. – 2027.
Мјера 1.2.1.2. Инвестиције у прераду пољопривредних производа на газдинству	-Број газдинстава који су остварили подршку; -Број и врста прерађених производа на газдинству.			
Мјера 1.2.1.3. Заштита пољопривредно-прехрамбених производа са фокусом на аутохтоне производе	-Број организација произвођача који су остварили подршку; -Број и врста заштићених производа.	Организације пољопривредних произвођача уписане у Регистар корисника		
Стратешки циљ 2 Побољшање квалитета живота у руралним подручјима кроз остваривање нових извора прихода и унапређења физичке инфраструктуре и доступности јавних/друштвених услуга				
Специфични циљ 2.1. Подршка диверзификацији економских активности у руралним подручјима				
Мјера 2.1.1.1. Инвестирање у пружање туристичких услуга на пољопривредном газдинству	-Висина инвестираних средстава; -Број и врста инвестиција; -Број произвођача који су остварили подршку; -Број регистрованих пружалаца услуга агротуризма.	Општина Пале, Пружаоци туристичких услуга	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске -ИПА средства (ЕУ4Агри) -Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.) -Приватна средства пољопривредних произвођача	2021. – 2027.
Мјера 2.1.1.2. Инвестирање у промоцију и маркетинг руралног простора и руралних производа	-Број маркетиншких програма; -Број промотивних активности.	Општина Пале Туристичка организација општине Пале Туристичка организација града Источно Сарајево		
Специфични циљ 2.2. Унапређење руралне инфраструктуре и расположивости јавних/социјалних услуга				
Мјера 2.2.1.1. Подршка унапређењу расположивости јавних услуга (образовање, здравствена заштита и систем социјалне заштите)	-Висина инвестираних средстава; -Број и врста инвестиција; -Број корисника јавне услуге;	Општина Пале	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске -ИПА средства (ЕУ4Агри) -Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.)	2021. – 2027.
Мјера 2.2.1.2. Подршка унапређењу физичке инфраструктуре са фокусом на				2021. – 2027.

инфраструктуру која директно дјелује на животну средину	-Површина руралног подручја обухваћена јавном инфраструктуром;			
Стратешки циљ 3: Одрживо управљање руралним развојем уз очување територијалног капитала				
Специфични циљ 3.1. Унапређење модела управљања руралним подручјем				
Мјера 3.1.1. Успостављање локалног партнерства за рурални развој	-Успостављено партнерство за рурални развој; -Број организација из руралног подручја који је прошао обуку; -Обезбеђена средства за локалне развојне пројекте у руралним подручјима	-општина Пале	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске -УНДП и друге међународне организације	2022 година
Специфични циљ 3.2. Провођење програма мониторинга и заштите природних ресурса				
Мјера 3.2.1. Заштита земљишта од ерозије и других облика деградације, те праћење плодности земљишта	-Успостављен мониторинг земљишта; -Број обављених мјерења; -Број обављених контрола плодности земљишта, -Број и висина инвестиционих улагања за заштиту земљишта.	општина Пале	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске -УНДП и друге међународне организације.	2021. – 2027.
Мјера 3.2.2. Заштита површинских и подземних вода од загађења из пољопривреде	-Успостављен мониторинг квалитета воде; -Успостављена одлагалишта пољопривредног отпада у руралном подручју	општина Пале		2021. – 2027.
Специфични циљ 3.3. Подршка одрживим системима пољопривредне производње				
Мјера 3.3.1. Подршка органској производњи	-Висина подршке; -Број произвођача који су остварили подршку; -Број сертификата који су додијељени; -Број сертифицираних производа;	општина Пале корисници мјера подршке	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске	2021. – 2027.
Специфични циљ 3.4. Очување и одрживо управљање биљним и животињским генетичким ресурсима				
Мјера 3.4.1. Идентификација и заштита биљних и генетичких ресурса на подручју општине Пале	-Број идентификованих биљних и животињских врста које су ушле у програм заштите	општина Пале	-Буџет општине Пале -Аграрни буџет Републике Српске -Институ за генетичке ресурсе	2021-2027 година

Провођење Акционог плана

Потребно је успоставити партнерства за провођење акционог плана. Почетна форма укључивања може бити локално развојно партнерство, у виду Партнерске групе за развој општине, понегдје је то партнерство названо локални развојни форум. Успостављање и рад таквог широког партнерског тијела тражи и минималну формализацију.

Таква формализација може се постићи склапањем неке врсте споразума о партнерству, који би потписали сви заинтересовани актери приликом ступања у партнерство. Са правног аспекта, упутније је користити термин изјава о партнерству умјесто термина споразум о партнерству. Локални актери су сва физичка и правна лица из приватног, јавног и невладиног сектора која су на неки начин у вези са стратегијом и имају одређени интерес за њену изаду и имплементацију.

Локалне актере чине довољно упућени и посебно заинтересовани представници економског сектора (привреде, пољопривреде, туризма...), друштвеног сектора (образовања, културе, здравствене и социјалне заштите, спорта...), сектора просторног уређења и животне средине, те сектора јавних услуга и инфраструктуре.

У оваквом саставу, уз обавезно учешће компетентних представника општинске администрације, нужно је осигурати и одговарајуће учешће представника приватног сектора, невладиних организација и мјесних заједница, те водити рачуна о равномјерној заступљености полова.

Локални рурални развој је дугорочан процес који обично траје неколико финансијских периода док се не постигну договорени развојни циљеви. Стога је важно успоставити систем праћења, евалуације и извјештавања. Овај систем ће омогућити праћење остварења циљева.

Матрица учешћа актера у локалном развоју пољопривреде и руралних подручја

Фаза	Општинска управа	Јавни сектор	Приватни сектор	НВО	МЗ
Планирање	обавезно	нужно	нужно	нужно	нужно
Имплементација	обавезно	нужно	нужно	пожељно	пожељно
Праћење и оцјена	обавезно	нужно	нужно	пожељно	нужно

Због ограниченог капацитета заинтересованих учесника за провођење локалних развојних активности, партнерства се требају ослањати на постојећи административни капацитет и искуство једног од партнера. На овај начин, општина Пале постаје одговорно тијело за provedбу Стратегије локалног руралног развоја, а остали партнери – актери су окупљени у оквиру надзорног одбора. На тај начин се осигурава да су сви актери у руралном развоју укључени у процес provedбе Стратегије локалног руралног развоја и да учествују у доношењу одлука, одабиру пројеката и другим активностима битним за локални развој.

Након сваке године provedбе ће бити потребно направити извјештај о напретку и организовати састанак одбора за праћење. На том годишњем састанку, на основу извјештаја о provedби активности Акционог плана, мјере и приоритети ће бити ревидирани и допуњени у Акционом плану, уколико то буде потребно.

7. ФИНАНСИЈСКИ РЕСУРСИ

Извори финансирања Гтратегије развоја пољопривреде и руралних подручја односе се на буџетска средства општине и остале изворе финансирања.

Када је у питању Буџет општине Пале, као што је презентовано у поглављу 3.8., сектор пољопривреде је подстицан у оквиру буџетске ставке за развој пољопривреде, МСП и туризма, а укупна средства су се кретала од 72.000 КМ 2015. године до 750.000 КМ 2017. године. У односу на укупна буџетска средства учешће ове позиције износи 1-5%. У структури подршке ове групе мјера, подршка пољопривреди учествује од 24% до 68% у укупним средствима. У односу на укупна буџетска средства, директна подршка пољопривреди кретала се од 50-200 хиљада КМ, односно 0,60 - 2,3% буџетских средстава. У периоду реализације новог стратешког оквира развоја предвиђено је да укупна буџетска средства за развој пољопривреде (директна подршка пољопривреди, преради пољопривредних производа и агротуризму) учествују са најмање 50% у мјерама подршке развоју пољопривреде, МСП и туризма, а у односу на укупна буџетска

средства да се то учешће повећава са почетних 2,5% до 5% на крају периода имплементације. Под претпоставком повећања укупних буџетских средстава за 6% на годишњем нивоу, што је био просјек повећања буџетских средстава у претходном периоду, подршка пољопривреди и руралном развоју би до краја периода имплементације могла досегнути 787.000 КМ односно 5% укупних буџетских средстава.

Табела: Пројекција кретања средстава за развој пољопривреде и рурални развој, 2021. – 2027. година

	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.
Укупна буџетска средства, КМ	11.769.180	12.475.331	13.223.851	14.017.282	14.858.319	15.749.818
Подршка пољопривреди и руралном развоју, КМ	294.229,50	374.259,92	462.834,77	560.691,27	668.624,34	787.490,89
Учешће подршке пољопривреди и руралном развоју у укупним буџетским средствима, %	2,5%	3%	3,5%	4%	4,5%	5%

Наведена средства би се односила на структурне мјере развоја пољопривреде и руралних подручја у складу са предложеним мјерама, а суфинансирали би се из осталих извора средстава која су претходно идентификована за сваку мјеру, а односе се на Аграрни буџет Републике Српске, ИПА средства (ЕУ4Агри), Средства других међународних организација (ИФАД, УСАИД, Свјетска банка и др.)

У складу са Законом о пољопривреди Републике Српске те стратешким одређењима како претходног тако и новог стратешког оквира (Нацрт стратегије развоја пољопривреде и руралних подручја до 2027. године) локалне заједнице требају се суздржавати од давања додатних новчаних подстицаја из мјера из групе директне подршке произвођачима, а своја буџетска средства расположива за развој пољопривреде и сеоских подручја сконцентрисати на мјере тзв. другог стуба, тј. подршку руралном развоју, примарно инвестиционим улагањима пољопривредних газдинстава и прерађивача. У том смислу структуру мјера подршке више не би чиниле мјере подршке попут премије за млијеко и друге мјере подршке текућој производњи. Средства Аграрног буџета су предвиђена да надомјесте суфинансирање капиталних инвестиција, а према захтјевима пољопривредних произвођача према моделу 50%:40%:10%, при чему су 50% властита средства корисника, 40% средства Аграрног буџета а 10% општинска средства. Овај однос у почетним годинама може бити и већи за општински буџет, а мањи за корисника како би се стимулисале инвестиције на газдинству које су тренутно на врло ниском нивоу. Који модел ће коначно бити примјењен зависиће и од расположивости средстава у оквиру општинском буџета.

Када су у питању средства међународних организација, она ће зависити од спремности локалног партнерства, а прије свега општинских служби да на бази квалитетно припремљених пројеката обезбједе суфинансирање за инвестиционе и инфраструктурне пројекте попут оснивања Романијске куће, изградње тржишне инфраструктуре, унапређења доступности јавних улсуга у руралном подручју, промоције руралних производа, диверзификације руралне економије и др. Детаљни услови и начин реализације средстава буџета били би регулисани посебним актима које доноси општина у складу са важећим законским и другим прописима.

Када су у питању мјере заштите животне средине и мјере друштвеног развоја, а које се односе на рурална подручја и које су предвиђене и овим стратешким документом, предвиђено је да се њихова реализација настави у оквиру за то предвиђених буџетских ставки те да дате мјере не улазе у структуру финансирања подршке пољопривреди и руралном развоју.

8. ПРАЋЕЊЕ И ЕВАЛУАЦИЈА

Праћење и процјена су неопходне активности у циклусу осмишљавања и provedбе стратегија, програма, пројеката и мјера. Због тога, Стратегија развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале подразумијева успостављање оквира за његово праћење и евалуацију. Иако се појмови праћење и евалуација скупа користе врло често, не постоји само термилошка, него и битна суштинска разлика између њих. Евалуација је процес оцјене интервенција према њиховим резултатима, утицајима и потребама које те интервенције требају задовољити. Евалуација гледа на: ефективност (у којој мјери су циљеви постигнути), ефикасност (најбољи однос између ангажованих средстава и постигнутих резултата), те на релевантност предузетих активности (у којој мјери су циљеви активности релевантни за потребе, проблеме и питања). Циљ процеса евалуације је да се с једне стране, повећа одговорност и транспарентност рада јавних институција према јавности и, с друге стране, да се побољша провођење стратешких планова и програма у дијелу планирања и одлучивања на бази информација о потребама, механизмима и расподјели ресурса. Праћење или мониторинг је континуирана и систематска инвентура буџетских инпута (улаза), активности финансираних у оквиру мјера и подаци о првим резултатима на нивоу пројеката. Мониторинг генерише квантитативне податке. Овај процес даје повратну информацију о правилном провођењу мјера, олакшавајући корекције одступања од оперативних циљева. Мониторинг придонио одговорној јавној потрошњи и даје вриједне информације за евалуацију мјера. Процес праћења имплементације Стратешког плана има за циљ да пружи информације о следећем: у којој мјери је остварено оно што је планирано, гдје су биле потешкоће у остваривању планираног, шта то значи за планирање наредних активности, да ли су ресурси адекватно кориштени, у којој мјери су корисници партиципирали у реализацији планираног.

Индикатори се користе као алат за процјену на сваком нивоу (излаз, резултат, утицај) у којој су мјери, мјере, активности или цијели програм допринијели остварењу циљева. Индикатори морају бити специфични, мјерљиви, доступни/оствариви на трошковно ефикасан начин, релевантни за програм, и правовремено доступни. Индикатори праћења треба да пруже основне улазне елементе за припрему годишњих извјештаја и анализа непосредних резултата примјењених програма и мјера.

Улазни индикатори се односе на буџет или друге ресурсе додијељене на сваком нивоу подршке. Индикатори излаза мјере активности које су директно реализоване у оквиру програма. Активности су први корак према остварењу оперативних циљева интервенције и исказују се у физичким или новчаним јединицама. Индикатори резултата мјере директне и непосредне учинке интервенције. Они пружају информације о промјенама у, на примјер, понашању, способности или дјеловању директних корисника и исказују се у физичким или монетарним вриједностима. Индикатори утицаја се односе на предности програма како на нивоу интервенције, али и уопште у програмском подручју. Они су повезани са ширим циљевима плана и дио су завршне оцјене утицаја реализованих програма и мјера. Листа индикатора за сваку мјеру у оквиру Локалног акционог плана дата је у опису сваке мјере.

Оцјена утицаја реализованих мјера се проводи периодично и најчешће на бази квалитативних анализа добијених кроз истраживања као што су пољопривредни попис, мјерење квалитета животног стандарда, анкета о приходима домаћинства и других специфичних анкета и студија.

Успостављање система праћења и евалуације за овају Стратегију је предуслов за њено ефикасно провођење. Нивои и процедуре евалуације као и административне структуре задужене за њено провођење зависе од капацитета самих институција. Препорука за успостављање система

праћења и оцјене је да оно буде управљано кроз Партнерство успостављено као модел за провођење овог Акционог плана. Партнерство које укључује представнике јавног, цивилног и пословног сектора треба да буде извјештавано од стране локалних власти о индикаторима праћења и оцјене током провођења Акционог плана. Извјештаји треба да се проводе на годишњем нивоу, а по потреби и чешће.

Општинска Одјељења за финансије и Одјељење за привреду и друштвене дјелатности су кључна одјељења за праћење имплементације Локалног плана развоја пољопривреде и руралних подручја општине Пале. Одјељење за финансије би било задужено за провођење прве фазе праћења, а то је административна контрола планирања и извршења буџетских алокација. Одјељење за привреду би требало проводити процесе праћења и оцјене квалитативних и квантитативних резултата реализације појединих активности, а на основу заданих индикатора праћења које прате сваку мјеру. У том смислу пожељно би било отварање новог радног мјеста у оквиру овог одјељења и запошљавање најмање једног лица за праћење стања у пољопривреди и руралним подручјима, а које би уједно припремало извјештај о праћењу и евалуацији реализације Стратегије.

Референце

- Агенција за статистику БиХ: Анкета о радној снази.
- Алати за стратешко планирање, 2014. Дирекција за економско планирање, Вијеће министара
- АНКЕТА о потрошњи кућанства у Босни и Херцеговини 2015., Тематски билтен, Агенција за статистику Босне и Херцеговине, Сарајево, 2018. године
- АНКЕТА О ПОТРОШЊИ ДОМАЋИНСТАВА, 2015., Републички завод за статистику Републике Српске
- АКТИВНА ПОНУДА РАДНЕ СНАГЕ ЗА ДЕЦЕМБАР 2015. - 2020. ГОДИНЕ, Завод за запошљавање Републике Српске, Филијала Источно Сарајево
- Бајрамовић и др. (2017.): Праћење развоја пољопривредне политике у земљама Западног Балкана, Технички извјештаји ЈРЦ, ЕК.
- Богданов, Наталија (2007.): Мала сеоска домаћинства у Србији и рурална непољопривредна економија, УНДП.
- Демографска статистика, општина Пале, Републички завод за статистику Републике Српске
- ЕЦОНОМИЦ ДИВЕРСИФИКАЦИОН ПОЛИЦИЕС АНД РУРАЛ ТУРИСМ ИН СОУТХ ЕАСТ ЕУРОПЕ, Стендинг Воркинг Гроуп анд Герман цооператион, 2020.
- Економски рачуни и цијене за пољопривреду, 2020., Републички завод за статистику Републике Српске
- Евиденција категорисаних објеката у Републици Српској, Министарство трговине и туризма Републике Српске
- Гендер акциони план Босне и Херцеговине за период од 2018. до 2022. године, Агенција за равноправност полова Босне и Херцеговине, октобар 2018. године
- ГРАДОВИ И ОПШТИНЕ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ, 2020., Републички завод за статистику Републике Српске
- Извјештај о стању животне средине 2012.- 2018., општина Пале
- Извршење буџета општине Пале, 2015. – 2020. године, општина Пале
- Министарство вањске трговине и економских односа Босне и Херцеговине (2017.): Стратешки план за рурални развој Босне и Херцеговине за период 2018.-2021., Сарајево.
- Подаци о исплаћеним субвенцијама, општина Пале, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
- Подаци о пословању привредних субјеката, Агенција за посредничке, информатичке и финансијске услуге, Бања Лука
- Пољопривредни билтени, 2015. – 2020. године, Републички завод за пољопривреду Републике Српске
- Попис 2013. - Градови, општине, насељена мјеста, Републички завод за статистику Републике Српске
- Преглед потенцијала сектора шумарства општине Пале, Шумско газдинство „Јахорина“ Пале
- Преглед туристичких потенцијала у руралном подручју, Туристичка организација општине Пале
- Преглед туристичких потенцијала у руралном подручју, Туристичка организација Источно Сарајево
- Приручник за стратешко планирање за државне службенике у БиХ, УНДП, 2010.
- Реднак, М., Волк, Т. (2010.): Образац мјера пољопривредне политике - алат за класификацију и анализу мјера пољопривредне политике, Поглавље 9, изд. Волк Тина, ИАМО, Халле.

- Регистар пољопривредних газдинстава Републике Српске, подаци за општину Пале, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске
- Родна равноправност у области пољопривреде и руралног развоја и утјецај пандемије ЦОВИД-19, УНВОМЕН, Сарајево 2020. година
- СТРАТЕГИЈА И АКЦИОНИ ПЛАН ЗА ЗАШТИТУ БИОЛОШКЕ РАЗНОЛИКОСТИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ (2015. – 2020.), Министарство вањске трговине и економских односа Босне и Херцеговине
- СТРАТЕГИЈА РАЗОЈА ОПШТИНЕ ПАЛЕ ЗА ПЕРИОД ОД 2017. ДО 2026. ГОДИНЕ, Пале, 2016. године
- СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА АГРАРА У ОПШТИНИ ПАЛЕ ДО 2015. ГОДИНЕ, Пале 2005. године
- СТРАТЕШКИ ПЛАН РАЗВОЈА ПОЉОПРИВРЕДЕ И РУРАЛНИХ ПОДРУЧЈА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ 2016. – 2020., Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде Републике Српске, Бања Лука, 2015. година
- Вашко Жељо, Роквић Гордана, 2021.: Economic valuation of grassland utilization improvement in the Western Balkans, <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219501002>